

ή, συνηθέστερον, στη «γαλότηση», και έκοβαν από ψωμί, χόρτα, καλάμια, λυγαριές, μέχρι και χονδρά κλαδιά. Κατά τα παλαιότερα έτη δεν νοούνταν Γλιναδιώτης χωρίς «πιργιόνι» (φωτ. 36). Για την κοπή πάντως των χονδρών κλαδιών ειδικό εργαλείο ήταν η «πιργιόνα», όμοια με το προηγούμενο, αλλά με διπλασίου μήκους λάμα, εξ ου και το μεγεθυντικό του ονόματός της.

Ο «λοστός»: ήταν σιδερένια ράβδος, μήκους περίπου 1,80 μ., χρησιμοποιουμένη

(Φωτ. 39)

στις εκχερσώσεις εδαφών, για να ανασηκώσουν τους βράχους, αλλά και στο άνοιγμα οπών, για το φύτευμα αμπελιών και άλλων μωσχευμάτων.

Το «λοστόρι»: ήταν λεπτότερο από τον «λοστό» και το χρησιμοποιούσαν στην διάνοιξη των σχισμών των σκληρών βράχων (γρανιτών), για να εισχωρήσει μετά ο χονδρότερος «λοστός».

Η «παραμίνα»: ήταν και αυτή είδος «λο-

στού», μεγαλύτερου όμως μήκους, με αιχμηρή απόληξη, που χρησιμοποιε στη θραύση «μαλακών» βράχων («πασπάρων»).

Το «σκαλιστήρι»: ήταν «δίχαλο» εργαλείο με δύο «τσατάλια»¹⁹⁹ στο επάνω του μέρος, και με «στειλειάρι», χρησιμοποιούμενο κυρίως στο σκάλισμα κρεμμυδιών, στα «βαξεδάκια», κ.α.

Το «φγκιάρι»: το κοινό σ' όλο τον ελληνικό χώρο φτυάρι, με το πλατύ έλασμα του. Χρησιμοποιούνταν για την μετακίνηση χωμάτων, κοπριάς και άλλες εργασίες.

Το «σιδερόφτυαρο με πατήθρα»²⁰⁰: ήταν όμοιο με το προηγούμενο, είχε όμως ολίγον ψηλότερα από το σιδερένιο του έλασμα ένα κάθετο ξύλο, περασμένο μέσα στο «στειλειάρι», επάνω στο οποίο πατούσαν με πίεση για να εισχωρήσει βαθύτερα στο έδαφος. Χρησιμοποιούνταν κυρίως στα αμπέλια και στα περιβόλια (φωτ. 37).

Η «πιρούνα» (φωτ. 38): αντικατέστησε το παλιό ξύλινο «δίχάλι». Χρησίμευε κυρίως στο «ξεκόπρισμα», των σταύλων, αλλά και στα αλώνια κλπ.

Η «βαρειά»: αποτελούνταν από συμπαγές και βαρύ έλασμα (εξ ου και το όνομά της) και ισχυρό «στειλειάρι». Χρησιμοποιούνταν στην θραύση των βράχων και άλλες συναφείς εργασίες.

Η «βαρειοπούλα»: ήταν ελαφρότερη «βαρειά», είδος σφυριού, με την οποία κτυπούσαν τα «καλέμια», για να εισχωρούν βαθύτερα. Συμπληρώματα και των

199.—Τουρκ. *çatal* = δίκερως

200.—Πατώ + -ήθρα.

δύο (βαρειάς και βαρειοπούλας) ήταν το «καλέμι»²⁰¹, το «μακάπι»²⁰² (μακρύ σίδερο που έκοβε και από τις δύο του άκρες), το «κουτάλι» (για την εξαγωγή του χώματος από τις ανοιγόμενες οπές), και οι «σφήνες» (για να ανοίγουν τις σχισμές των βράχων).

Ο «δραχάς»²⁰³: ήταν ένα είδος κλαδευτηριού, με χειρολαβή. Έκοβαν μ' αυτόν τις «σκαμινές» (τα εξογκώματα των αμπελιών), αλλά και κλαδιά για τους «τράφους»²⁰⁴ τους ή για την «καμινάδα». Παρομοιότυπος μ' αυτόν ήταν ο «κλαδίσκος», που έφερε στο επάνω μέρος της λεπίδας του «πετεινό», μία σιδερένια προεξοχή (φωτ. 39).

Το «ξύλοφαί» : όπως το όνομά του μαρτυρεί, χρησιμοποιούνταν για να λειαίνει τα «τσαπτόξυλα», τα «τζουγρανόξυλα» και κάθε άλλο ξύλο. Ήταν ένα είδος «ράσπας», με οδοντωτές προεξοχές (όπως μία μεγάλη λίμα), με τις οποίες «έτρωγαν» τους «τζόβους»²⁰⁵ των ξύλων.

Το «χεροτσιβερο»²⁰⁶, για την μεταφορά χώματος και κοπριάς. Ομοίαζε με το σημερινό φορείο, αφού αποτελούνταν από μία «σκαφίδα» με «χέρια» στο εμπρόσθιο και οπίσθιο μέρος του. Λόγω υπερβολικού βάρους των μεταφερομένων υλών είχε και «λουρίδες» (ιμάντες) που οι μεταφορείς γεωργοί ή εργάτες περνούσαν στους ώμους (για επιμερισμό του βάρους), αφού φυσικά το κρατούσαν και από τα «χέρια». Ήταν από τα παλαιότερα αγροτικά εργαλεία, προπομποί των μετέπειτα ξύλινων και σιδερένιων «τσιβεριών».²⁰⁷

Γ. Συστήματα αρδεύσεως

α. γενικά για τα πηγάδια

Πριν ομιλήσουμε για τα συστήματα αρδεύσεως, ας αναφερθούμε δι' ολίγων στα πηγάδια, την κυρία πηγή αρδεύσεως. Τα έσκαβαν λοιπόν με «ξαζιά» και φτυάρι, σε μικρό βάθος (δύο — τριών μέτρων) και ανεκάλυπταν ευκόλως τις υδάτινες πηγές, αφού όμβρια και υπόγεια ύδατα παλαιότερον αφθονούσαν. Είναι χαρακτηριστική η μαρτυρία των παλαιότερων ότι «ήσκαβες ένα λακκάκι κι ήβρισκες νερό», γεγονός που σήμερα, εποχή παρατεταμένης ανομβρίας, ακούγεται με νοσταλγία μεν, αλλά και με αρκετή δόση σκεπτικισμού για το άδηλο μέλλον. Για να αποφύγουν τις επικίνδυνες κατολισθήσεις κατασκεύαζαν, στην πρώιμη αυτή περίοδο, ένα κυκλικό προστατευτικό τείχος (πρόδρομο των μετέπειτα «καλονπιών») με βαθειά μπηγμένους στο έδαφος στύλους, «δεμένους» μεταξύ τους, με κλαδιά και «βολιαζμένους».

Εξέλιξη αποτελούσαν τα γνωστά «πετρόχτιστα» πηγάδια, για τα οποία γράφουμε σε άλλο σημείο του βιβλίου. Τα έσκαβαν και αυτά με τσάππες, φτυάρια, αξίνες, εκτός αν συναντούσαν κατά την ανόρυξη γρανίτη, οπότε ανοίγοντας οπές με τα «καλέμια» σ' αυτόν, τοποθετούσαν μέσα δυναμιτίδα, και με το «φτίλι» πυροδοτούσαν τα «φουρμέλλα», που διασπούσαν τον αδιάσπαστο από το ανθρώπινο χέρι βράχο. Αν συναντούσαν «πάσπαρο» (μαλακό βράχο) δεν χρειάζονταν

201.—Τουρκ. kalemi (το ελλην. καλάμιον <κάλαμος>)

202.—203.—Μάλλον τουρκικά

204.—Η αρχαιοελλ. τάφρος, με μετάθεση των συμφωνιών και αλλαγή γένους, κατ' αναλογία προς το λάσκος, βόθρος

205.—Τους ρόζους, τα ογκίδια, τις στρογγυλές προεξοχές

206.—Χειρο-τσιβερο (<τσιβερί). Το τελευταίο είναι υποκορ. του ιταλ. civera

207.—Ήταν περίπου ίδια με τα σημερινά μονότροχα εργαλεία των κτιστών.

«φουρμέλλα», αλλά τον κατατρόπωναν με τις «παραμίνες».

Η εξέλιξη οδήγησε τα πράγματα από την τέχνη της πέτρας στον σχετικά ευκολότερο δρόμο του τσιμέντου, στα «καλούπια», περί το τέλος της δεκαετίας του '20, ενώ φησικά συνεχίζονταν παραλλήλως η κατασκευή των «πετρόχτιστων». Παλαιοί Γλιναδιώτες «καλουπατζήδες»²⁰⁸ ήταν ο Κώστος, ο Σκοπελίτης, ο Μανωλάς, κ.α. Νεώτερος, και τελευταίος, ήταν ο Αγγελής Σέργης, ο Γάτζος, ενώ Αγερσανιώτες τεχνίτες του είδους που εργάστηκαν σε πηγάδια του χωριού ήταν οι αδελφοί Λογαράδες και ο Μαχτιάς.

Τα «καλούπια»²⁰⁹ κατασκευάζονταν ως εξής: έφτιαχναν πρώτον ένα «δίμετρο» συνήθως τοιχίο (ύψους δύο μέτρων από το βυθό), μη εφαιπτόμενο στα τοιχώματα του πηγαδιού. Άφηναν δηλ. ένα κενό πλάτους είκοσι εκατοστών, που θα διευκόλυνε τον

τεχνίτη και τους εργάτες τόσο στο «καλοῦπωμά» και το μετέπειτα «ξεκαλοῦπωμά» του, όσο και στο να «κάσει μετά το καλούπι». Το τοιχίο κατασκευαζόταν με δύο σειρές «πορτών» (αποτελουμένων από πέντε δίμετρες ή μονόμετρες ξύλινες σανίδες, τάβλες) συνδεδεμένων μεταξύ τους κυκλικά με σύρμα ή με χονδρές βέργες από «φυλλάδες»²¹⁰ (μεταγενέστερα είχαν σιδερένιους κρίκους, με τους οποίους γινόταν η σύνδεση). Εννοείται ότι οι «πόρτες» αυτές είχαν σχήμα ημικυκλικό, στο δε επάνω μέρος τους ήταν στενότερες κατά 7—8 εκατοστά του μέτρου. Η μεταξύ των δύο κυκλικών σειρών απόσταση, το πάχος δηλαδή του καλουπιού, ήταν συνήθως 20—25 εκατοστά, «όσο χόδρος»²¹¹ ήθελες να του δώσεις εσύ».

Η στερέωση των «πορτών» γινόταν με υποστηρίγματα και με ένα μικρό αυλά-

(Ιχθυογράφημα 1)

208—209.—Τουρκ. calirci και calip αντιστοίχως

210.—Βλ. σημ. 2, σελ. 91

211.— Πάχος, από το αρχαιοελλ. επιθ. χονδρός.

κι («ξυώρι» το αποκαλούσαν), μέσα στο οποίο «καθίζανε», και αποφεύγονταν η προς τα εμπρός και πίσω μετακίνησή τους. Όταν είχε σχηματισθεί η εξωτερική κυκλική σειρά των «πορτών» (αυτή δηλαδή που βρισκόταν προς τον τοίχο του πηγαδιού), «το σπλίζανε, το σιδερώνανε το καλούπι. Ήβανες το σίδερο γύρω—γύρω, τρεις—τέσσερις αράδες, ανάλογα, αν ήτανε μονό ή βανες λιγότερες, αν ήτανε διπλό περισσότερες σειρές σίδερο, και το 'βλεκες το σίδερο με στύλοι, που τσι βήαμενε, για να μη βέφτει».

Μετά την τοποθέτηση των σιδηροβεργών, που θα το καθιστούσαν σιδηροπαγές και ισχυρό, ακολουθούσε η ρίψη του σκυροδέματος, από τσιμέντο, άμμο και χαλίκι. Το κατέβαζαν με «μαγάνι», και ο επιφορτισμένος με την κατασκευή του καλουπιού «μάστορας» το πίεζε με ξύλο για να μη δημιουργηθούν επικίνδυνα για την ασφάλειά του κενά. Διαφορετικά όμως ήταν τα δημιουργούμενα από το ανορθόδοξο «στρώσιμο» του σκυροδέματος κενά, με αυτά που δημιουργούσαν οι ίδιοι σκοπίμως, ρίχνοντας μέσα σ' αυτό βώλους²¹²

από χώμα. «Τσι σπούσανε μετά μέσα, και από τσι τρύπες επέρνανε το νερό».

Την επομένη (ή μεθεπομένη) ημέρα γινόταν το «ξεκαλούπωμα» του πρώτου καλουπιού και άρχιζε η κατασκευή του δευτέρου. «Έξεβαζώνανε²¹³ οι αργάτες το πηγάδι κι εκάθιζε νερό. Απάνω σ' εντό που ηκάμανε εστηρίζουνταν το άλλο».

(Ιχνογράφημα 2)

212.—Άλλοι πρόσθεταν μεγάλα χαλίκια του ποταμού

213.—Έβγαζαν τα μπάζα, τα χώματα.

Επάνω στο δεύτερο στηρίζονταν με τη σειρά το τρίτο, κ.ο.κ. Ας αναφερθεί, τέλος, ότι αντί των... εξελιγμένων «πορτών» πολλοί χρησιμοποιούσαν τοίγκινες λαμαρίνες μεγάλης επιφανείας.

β. οι «δέχτες»

Επρόκειτο κατ' ουσίαν περί συστήματος ... μη αρδεύσεως, αφού όπως παρα-
κάτω θα αναλυθεί, ήταν ένα είδος σημερινών φραγμάτων, από τα οποία η διψα-

(Φωτ. 40)

σμένη γη απορροφούσε επαρκή ποσότητα υγρασίας. Επαρκή για να φυτευθούν και να αποδώσουν πατάτες, «βοστάνια» και άλλες καλλιέργειες, επονομαζόμενες ως εκ τούτου «άνυδρες»²¹⁴. Οι περισσότεροι «δέχτες»²¹⁵ δημιουργούνταν στο Λιβάδι, που διαρρέονταν από τα νερά του «Περίτση», το «θεϊκό δώρο» του, αφού σ' αυτόν όφειλε την πολυποίκλη παραγωγή του, και κατ' επέκταση, τα πεδινά

χωριά την ίδια την ύπαρξή τους. «Εδένανε»²¹⁶ όλο σχεδόν το Λιβάδι, από του «Κορδόλαιμου» στα «Υρία» μέχρι τα «Κρυά Νερά», και όχι μόνον αυτές τις περιοχές, αφού «δέχτες» υπήρχαν και σε άλλες, πέριξ του χωριού, τοποθεσίες. Το μέχρι και σήμερα διατηρούμενο τοπωνύμιο «Δέχτης» στο Ν.Δ. μέρος του, μαρτυρεί τον λόγο το αληθές.

Ο τρόπος δημιουργίας των ... πρωτοποριακών αυτών φραγμάτων ήταν ο εξής: «εστήναμενε αθάνατα μεσ' το χαδάκι, δυο στη μία άκρια, δυο στην άλλη και τα φύναμενε με κλαδιά και καλάμια»^{216α}. Το κενό που 'τανε στα δυο αθάνατα το γεμίζαμενε με χώμα, που το πατούσαμενε και το φέρναμενε ίσα με το χωράφι. Εγυριζαμενε μετά το νερό στο χαδάκι κι ελέγιαζε²¹⁷. Για να μη καθαλλικέψει το δέχτη, ενοιάμενε κι ένα χαδακάκι μικρό στην άκρια του χωραφιού, φαραούνι²¹⁸ το λέανε, κι ήβγαينه αλλού το νερό. Κι ετσά ετράβανε υγρασία το χωράφι και από το δέχτη και από το χαδακάκι. Ο καθένας μας ήκανενε από ένα δέχτη στο χωράφι του, στην άκρια».

214.—Αρχαιοελλ. άνυδρος

215.—Αρχαιοελλ. δέκτης < δέχομαι, επειδή στο αυλάκι του δεχόταν το νερό

216.—Δένω σημαίνει ιδώ απομονώνω τμήμα του χαντακιού για να δημιουργήσω τον «δέχτη»

216α.—Καθέτως δηλ. προς τη ροή του νερού

217.—Δημιουργόταν «λερός» = μικρή λίμνη (ρ. λεγιάζω)

218.—Υποκορ. του αρχ. φάραγξ; (φαραγγούνι — φαραούνα).

γ. το «αεράνι»²¹⁹

(Φωτ. 41)

Ήταν το πρώτο σύστημα αρδεύσεως των αγρών από πηγάδι. Αποτελούνταν από δύο «αθάνια», τα οποία έμπηγαν στη γη, δίπλα στο χείλος του πηγαδιού, το ένα παραλλήλως προς το άλλο. Επάνω απ' αυτά περνούσαν ένα τρίτο, σχηματίζοντας Π. Στο μέσον αυτού του τρίτου ξύλου περνούσαν την «αδένα», ένα ακόμη «αθάνατο», στη μία άκρη του οποίου (την υψηλή) έδεναν σχοινί ή βουρλιά και ένα «γαζοδενεκέ», για να αντλούν το νερό, στη δε άλλη του έδεναν πέτρα μεγάλη με οπή στο μέσον της ή σακκί γεμάτο άμμο, ως αντίβαρο, ε-

λαφρώς βαρύτερο του περιεχομένου του «γαζοδενεκέ» (βλ. το ιχνογράφημα 1 του Βαγγ. Σέργη—Νερά).

Βουτούσαν το δοχείο στο πηγάδι, γέμιζε νερό, το αντίβαρο το ανέσυρε στην επιφάνεια του πηγαδιού, και ο εργάτης, ο επιφορτισμένος με την άκρως επίπονη αυτή εργασία («αεράνιζμα»), άδειαζε το περιεχόμενό του στο «ναό», στο αυλάκι. Το επίπονο της εργασίας αυτής αντιλαμβανόμεθα, αν αναλογιστούμε ότι διαρκούσε καθ' όλη την ημέρα, ότι απαιτούσε ταχύτητα ενεργειών και ότι αρδεύο-

(Φωτ. 42) Σε πρώτο πλάνο ο «κολωσούρτης»

219.—Μεσαιων. γεράνιον < υποκορ. του αρχ. γέρανος. Είναι το κηλόνειον των Αρχαίων.

νταν εκτάσεις σχετικών μικρές μεν, αλλ' όχι ευκαταφρόνητες. Τέτοιες ήταν κυρίως «βοσπάνια», «ζαρξαβατικά», πατατοκαλλιέργειες.

Σε μερικά «αεράνια» τα δύο παράλληλα πρώτα «αθάνατα» αντικαθιστούσε ένα «διχάλι» κορμού δένδρου, σχήματος Υ (ιχνογράφημα 2), στις άκρες του ο-

(Φωτ. 43)

ποίου περνούσε το τρίτο ξύλο, ενώ άλλα, στην επάνω άκρη της «αδένας» έφεραν και καλάμι (όχι μόνον σχοινί). Οίκοθεν εννοείται ότι το μήκος του σχοινιού (με ή χωρίς καλάμι) έφθανε την επιφάνεια του νερού, η οποία όσο «κατέβαινε» με τη συνεχή άντληση καθιστούσε την όλη διαδικασία περισσότερον επίπονη.

«Αεράνια» είχαν παλαιότερα οι περισσότεροι Γλιναδιώτες. Σήμερα δεν υπάρχει ούτε ένα να θυμίζει στους νεωτέρους τον «βίο τον αβίωτο» των πατέρων και των παππούδων τους. Πιθανώς να ήταν ένα «ζωντανό μάθημα» για περισσότερη εργατικότητα και αντικειμενικότερη εκτίμηση και αξιολόγηση των όσων τις τελευταίες δεκαετίες, χωρίς ιδιαίτερο κόπο, καρπούνται.

δ. «κουβαδομηχανή / το μαγανοπήδαο»

Μετά το «αεράνι» έκανε την εμφάνισή της η «κουβαδομηχανή» ²²⁰, εκτοπίζοντάς το σιγά—σιγά. Τα κύρια μέρη της ήταν:

1. Το «τύβανο» ²²¹ με τους «κουβάδες» (φωτ. 40): τα πρώτα «τύβανα» ήταν «χντά», από μαντέμι, και τα έφερναν από την Αθήνα. Το πρώτο που κατασκευάσθηκε από γλιναδιώτικα χέρια, του Γιώργου του Γεωργιάδη, και εξακολούθησε να παράγεται μαζικότερα μετά, ήταν κατασκευασμένο από λαμαρίνα πάχους 5 χιλιοστών. Οι «κουβάδες», μικρά, κοίλα στο εσωτερικό τους και ανοικτά στο επάνω μέρος τους δοχεία, ήταν κατασκευασμένοι από λαμαρίνα και έφεραν στο πλάι τους δύο μικρές λάμες, με οπές και στα δύο άκρα τους, μέσα από τις οποίες

220.—Μηχανή με κουβάδες. Για τους τελευταίους βλ. αμέσως παρακάτω

221.—Αρχαιοελλ. τύμπανον, λόγω του σχημάτος του, που ομοίαζε με το γνωστό μουσικό όργανο.

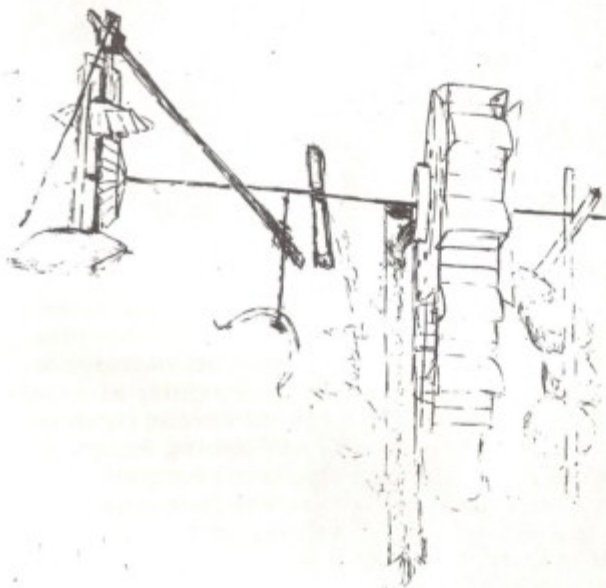
περνούσαν «τζαβέττες»²²² και έτσι ενώνονταν μεταξύ τους εν σειρά. Τις λάμες αυτές τις αποκαλούσαν «αλυσίδες», τα δε σημεία επαφής «κουβάδων» και «τυβάνου» «χαμάληδες»²²³ που ήταν εν συνόλω επτά.

2. Ο «άξονας του τυβάνου»: ήταν ο σιδερένιος άξονας που διαπερνούσε καθέτως και στο μέσον του το στρογγυλό «τύβανο» καταλήγοντας, η μία άκρη του στην «αθροστική τραβέρσα»²²⁴, η δε άλλη σε κάθετο γρανάξι. Το τελευταίο εφαπτόταν με το οριζόντιο γρανάξι της «καβάνας» μεταδίδοντας την κίνηση στο «τύβανο».

3. Η «καβάνα» (φωτ. 41): εκτός του προαναφερθέντος γραναζιού έφερε στο ε-

πάνω μέρος της κυρτού σχήματος κατασκευής της (όπως η καμπάνα της εκκλησίας) και το «φανάρι», που είχε δύο οπές. Μέσα από την μεγαλύτερη σε μέγεθος οπή περνούσε η «τράβα» (ένα ξύλινο δοκάρι) και από την μικρότερη, που βρισκόταν επάνω από την πρώτη, ένα δεύτερο, πιο λεπτό, ο «οδηγός». Επάνω στον τελευταίο δενόταν το «καπίστρι» του ζώου και το οδηγούσε στην μονότονη, γύρω απ' το πηγάδι (το «γύρο») κυκλική διαδρομή του.

4. Ο «καλοσούρης» (φωτ. 42): ήταν η προς τα κάτω σιδερένια απόληξη του άκρου της «τράβας». Η επάνω άκρη του προσαρμοζόταν, όπως ειπώθηκε, στο άκρο της «τράβας», ενώ η κάτω κατέληγε σε ημικύκλιο, για να περνούν μέσα τα καπούλια του ζώου. Στα άκρα του ημικυκλίου υπήρχαν «γάτζοι»,

Ιχνογρ. 3 (κι αυτό του Βαγγ. Σέργη — Νερά)

που ενώνονταν με τα «τραβηχτά» του ζώου και έθεταν σε κίνηση το όλο σύστημα.

Το αντλούμενο νερό χυνόταν σε μία «γούρνα»²²⁵, ανάμεσα στο «τύβανο» και

222.—Μακροί σιδερένιοι πύροι, που μπηγμένοι στη γη, χρησίμευαν και ως παλούκια για να δένουν τα ζώα τους (ιταλ. *chiavetta*)

223.—Τουρκ. *hamal*

224.—Ιταλ. *traversa*

225.—Αρχαιοελλ. γρώνη.

την «αθροσινή τραβέσσα» (φωτ. 40). Από εκεί κυλούσε κατ' ευθείαν στο αυλάκι ή στη στέρνα, στην οποία έφθανε είτε με πήλινα λούκια, ²²⁶ είτε με το «λούκι» (τοιχίο, στο επάνω μέρος του οποίου υπήρχε αυλάκι).

Στο μαγγανοπήγαδο χρησιμοποιούσαν κυρίως γαϊδούρια και μουλάρια. Για να μη διασπάται η προσοχή τους ή για να μη σταματούν την επίπονη ομολογουμένως εργασία τους, τα «μουρώνανε» ²²⁷, τοποθετώντας στα μάτια τους πέτσινα καλλύματα, τα «ματογυάλια» ή «κουκουλλώνανε» το κεφάλι τους ολόκληρο σχεδόν (τουλάχιστον αφτιά και μάτια) με τσουβάλι, ακόμη και με κάποιο ένδυμά τους (φωτ. 43).

Οι πρώτες «κουβαδομηχανές» εμφανίστηκαν στο Γλινάδο περί το 1914/5, αλλά δεν είναι οι παλαιότερες, εφ' όσον διασταυρωμένες πληροφορίες αποδεικνύουν ότι αντί των «κουβάδων» (σε πρωί-

(Φωτ. 44)

μότερες φάσεις της γεωργικής ζωής τους) χρησιμοποιούσαν πήλινους «κουρκοινάδες» ²²⁸, όπως ο Νικολής ο Σάλιακας σε κάποιο κτήμα του, στου «Γαρνιού».

Ας σημειωθεί επίσης ότι ο τύπος της μηχανής που αναλύθηκε παραπάνω δεν ήταν ο μοναδικός. Υπήρχαν και οι λεγόμενες «κουβαδομηχανές με μακρύ άξονα», για να καλύψουν τις ανάγκες αντήλσεως νερού από λάκκους ευρισκόμενους πλησίον χανδακιών. Παρουσιάζονταν όμως το πρόβλημα της δημιουργίας του «γύρου», εφ' όσον ένα τμήμα του θα έπρεπε να ευρίσκεται εντός του χανδακιού. Για το λόγο αυτό επενόησαν τον «μακρύ άξονα». Έτσι, τοποθετούσαν επάνω στον αβαθή λάκκο μία χονδρή και ανθεκτική «τράβα» (δοκάρι), επάνω του στερέωναν το «τύβανο» με τους «κουβάδες», ενώ «άξονας», «γύρος» και «καβάνα» ευρίσκονταν εντός του χωραφιού (βλ. ιχνογρ. 3).

ε. σύγχρονες μέθοδοι

Τα «μαγανοπήγαδα» άρχισαν να αντικαθιστούν προοδευτικά, από το 1952 και εντεύθεν, οι πρώτες βενζινομηχανές, και μετά (ίσως ταυτοχρόνως) οι μεγαλύτερες σε ιπποδύναμη πετρελαιομηχανές. Όλοι ενθυμούνται τις πρώτες «Πέτερ» «Χάλετ», «Σκούδα», «Μαρκότση» και «Αποστολίδη» πετρελαιομηχανές, που μέχρι και σήμερα χρησιμοποιούν για άντληση νερού, αλλά σε περιορισμένη κλίμακα, αφού τις αντικατέστησαν τα ηλεκτροκίνητα «μοτέρια» (μοτέρ).

226.—Τουρκ. oluk

227.—Τους καλύπταν τη μούρη < γενουατικό muto

228.—Λατίν. cucuma = ο λέβητας. Βλ. Λεξικογραφικόν Αρχείον 2 (1915), σ. 41 και Αθηνά 23 (1911), σ. 488.

Την ίδια περίοδο (περί το '50) άρχισαν να κατασκευάζονται και οι πρώτοι υπόγειοι αγωγοί νερού, που μετέφεραν το ζωογόνο αυτό στοιχείο χιλιόμετρα μακριά από την πηγή του, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα να καλλιεργηθούν άγονες περιοχές, να αποδώσουν ικανοποιητικές εσοδείες και να αυξήσουν αρκετά το εισόδημά τους οι καλλιεργητές. Τους αγωγούς αυτούς («λούκια» τα ονόμαζαν)

(Φωτ. 45)

τους άνοιγαν με «γαζμάδες», φτυάρια και «σιδερόφτυαρα» και η διάνοιξή τους, όπως αντιλαμβανόμεθα, λόγω και του μεγάλου μήκους των διαδρομών που ακολουθούσαν, ήταν μία από τις πλέον επίπονες εργασίες. Λέγεται ότι την πρώτη «γραμμή» (αγωγό) κατασκεύασε με λούκια ο Αγγελής Σέρρης — Γάτζος, ως τεχνίτης, για λογαριασμό του μακαρίτη του Γερακλή και του Γιώργη Καμπίτη

— Καμπιτογιώργη, από την περιοχή «Αχάι» του Λιβαδιού έως την Αγία Ειρήνη, στο Τυροκομείο. «Εσκάβανε ετότες δεκαεφτά νομάτοι κι είχενε ένα φράζο η κόλληση»²²⁹.

Στις αρχές πάντως του αιώνα, όταν επιθυμούσαν να «κολλήσουνε» μερικά «λούκια», για να κατασκευάσουν ένα μικρού μήκους αγωγό, χρησιμοποιούσαν ως συνδετικές ύλες βαμβάκι, εμβαπτισμένο σε λάδι (το «πιτύζανε» με λάδι²³⁰), και πρόσθεταν θειάφι. Το πήλινο «λούκι» απορροφούσε το λάδι και η «κόλληση» γινόταν συμπαγής και υδροστεγής. Μ' αυτόν τον τρόπο έβαζε «λούκια» στο χωριό τότε ένας Τριποδιώτης, ο Αντώνης ο Φανάρης.

Η πλέον εξελιγμένη και σύγχρονη μέθοδος αρδεύσεως, κτήμα όλων σχεδόν, είναι η «τεχνητή βροχή»²³¹ (φωτ. 44). Το νερό, αντλούμενο από το πηγάδι με πετρελαιομηχανή ή ηλεκτροκίνητο μοτέρ, διοχετεύεται μέσα σε μεγάλες πλαστικές σωλήνες, και με την βοήθεια των «δεκ», των περιστρεφόμενων μηχανισμών που τοποθετούνται στην άκρη τους, εκτοξεύεται σε μεγάλη ακτίνα, απαλλάσσοντας οριστικώς σχεδόν τους αγρότες από την επίπονη διαδικασία του ποτίσματος (φωτ. 45).

229.—Αρχαιοελλ. κόλλησις

230.—Το έβρεχαν ελαφρώς με λάδι

231.—Την ονομάζουν εσφαλμένως «τεχνητή βροχή» ή μόνο με το επίθετο (π.χ. «θα ποτίσω με τη δεχτική».

Α. Τρόποι διαχωρισμού των αγρών

Τρεις ήταν οι κυριότεροι τρόποι διαχωρισμού των αγρών και ακριβούς οριοθετήσεώς τους:

α. ο κατασκευασμένος με κλαδιά, «χαράκοι»²³² και ξύλα «τράφος» (φωτ. 46)

β. ο «κάλαιμος» (φωτ. 47) και

γ. στα άγονα «κανυκάρια» ο πετρόκτιστος «τράφος» (φωτ. 48). Δευτερεύοντες τρόποι (λόγω περιορισμένης χρήσεώς τους) ήταν αυτοί που ως βασικό μέσο διαχωρισμού είχαν τις «φνυλλάδες» (πικροδάφνες), τις «σκινιές» (σχίνα) και τις «αριμυριθιές»²³³.

Για να «γυροτραφίσουν» τον αγρό τους άνοιγαν εν πρώτοις ένα χαντάκι και τοποθετούσαν μέσα κλαδιά («νοτιές», λυγαριές) και καλάμια, κομμένα σε ύ-

ψος ενός περίπου μέτρου, που τα ονόμαζαν «χαράκοι». Έρριχναν και πάλι στο χαντάκι το σκαμμένο χώμα και το ποδοπατούσαν για να «κάτσει», να γίνει στέρεη βάση. Μετά «βολιάζανε» την μέχρι τώρα δημιουργηθείσα κατασκευή, τοποθετούσαν δηλαδή δεξιά και αριστερά της, ακριβώς απέναντι, καλάμια, μια περίπου

(Φωτ. 47)

αδραξιά, (οι καλοί «τραφοκόποι» τοποθετούσαν δέκα συνολικά) και τα έδεναν σφικτά μεταξύ τους με βέργες λυγαριάς. Για μεγαλύτερη ασφάλεια και ανθεκτικότητα του «τράφου» έμπηγαν, συν τοις άλλοις, και «στύλοι» (στύλους) από «νοπιές» και «φίδες».

Άλλη μορφή «τράφου» ήταν αυτή που

232.—Αρχαιοελλ. χάραγξ

233.—Μάλλον είναι ται αριμυρίκια (Tomarix hampeana).

(Φωτ. 48)

κοι» και αργότερα, όταν μεγάλωναν, κάλυπταν τα κενά με «τράφο», κατά τον προηγούμενο τρόπο.

Ιδιαίτερο όμως χρώμα και ασυνήθη εικόνα προσέδιδαν στο Λιβάδι ανέκαθεν οι υψηλοί «καλαμιώνες» του, τα μεγάλα καλάμια που φύτρωναν από τις «καλαμοκουτσούρες». Το πλάτος τους ήταν περίπου 30 cm και το ύψος τους υπερέβαινε παλαιότερον σε πολλές περιπτώσεις τα έξι μέτρα, αποτελούσαν δε φυσική

ασπίδα για τις καλλιέργειες, αφού τις προστάτευαν από τους συνεχείς βορρείους

ανέμους που ταλάνιζαν ανθρώπους, ζώα και φυτό καθ' όλο σχεδόν το έτος. Επειδή η ρίζα τους, η «καλαμοκουτσούρα», αναπτύσσεται ταχύτατα και εξαπλώνεται ένθεν κι ένθεν εις βάρος του αγρού, οι γεωργοί τις κόβουν με τα κατάλληλα εργαλεία τους, μαζί με τα περιττά καλάμια, σε ευθεία γραμμή ομορφαίνοντας τον αγρό τους και εξασφαλίζοντας ταυτοχρόνως περισσότερο καλλιεργήσιμο έδαφος. «Ακοφτος κάλαμος και αβγάλητες καλαμοκουτσούρες» ήταν και είναι δείγματα εγκαταλελειμμένου αγρού ή ατημέλητον και ακαμάτη ιδιοκτήτη, πράγμα σπάνιο για το Γλινάδο.

(Φωτ. 49)

Η δημιουργία του «καλαμιώνα» ήταν πολύ εύκολη υπόθεση, αφού μάλιστα είχε και ταχυνάτη ανάπτυξη. Σ' ένα ανοικτό και σχετικώς βαθύ αυλάκι έρριχναν

τις «καλαμοκουτσούρες», τις οποίες πότιζαν για λίγο διάστημα (ή και καθόλου) λόγω της υγρασίας του εδάφους. Μεγάλη σημασία, όπως προαναφέρθη, είχε το «βόλιασμα» και η ετήσια φροντίδα για τον καθαρισμό του.

Ο «τράφος» των αγόνων και χέρσων «κανναριών» (εξ αιτίας της ελλείψεως κλαδιών, καλαμιών, κ.α.) δημιουργόταν αναγκαστικά από πέτρες, που υπήρχαν εν επαρκεία στις κακοτράχαλες περιοχές τους. Τοποθετούσαν την μία επάνω στην άλλη, με θαυμαστό ομολογημένως τρόπο, χωρίς συνδετικό μεταξύ τους υλικό («ξερολιθιά», «ξερολίθι»).

Ως είσοδο και έξοδο του αγρού είχαν τις «ξυλόπορτες» (φωτ. 50), που όπως η λέξη μαρτυρεί, κατασκευάζονταν από ξύλα και κλαδιά. Τοποθετούσαν στις άκρες του ανοίγματος δύο στύλους, ο ένας εκ των οποίων ήταν «χαλεντός» (διχαλωτός) και στη διχάλα του ακουμπούσε η άκρη ενός οριζοντίου «αθάνατου». Επάνω στο προαναφερθέν «αθάνατο» τοποθετούσαν «καβάλλα» (ανάποδα, με το διχάλι προς τα κάτω) κλαδιά λυγαριάς και σπανιότερον «σχιινιάς», τα οποία «βόλιαζαν» με καλάμια και λυγαρόβεργες, σε ένα ή δύο παράλληλα σημεία τους. Η άλλη άκρη του «αθάνατου», αν είχε οπή, προσαρμοζόταν στον κάθετο στύλο, αν όχι, δενόταν σ' αυτόν με λυγαριές.

(Φωτ. 50)

Ε. Ζώα αγροτικών ασχολιών

α. τα «βούδια» (βόδια) και οι «αελάδες» (αγελάδες)

Τα βόδια τα χρησιμοποιούσαν παλαιότερον στο «ξευγάρι», στο αλώνισμα και στο «σουργίζμα». Σήμερα δεν είναι πλέον ζώα εργασίας, αλλά ο αποκλειστικός λόγος εκτροφής τους είναι η παραγωγή γάλακτος και μοσχαριών, πράγμα το οποίο επιτεύχθηκε σε μεγάλο βαθμό τα μετά το 1950 έτη με την εισαγωγή από το εσωτερικό (Τζια, Αττική) και το εξωτερικό (Σβίτς, ολλανδικές) αγελάδων βελτιωμένων φυλών (φωτ. 51).

Παλαιότερον τα «βούδια»²³⁴ γενικώς δεν τύχαιναν της ίδιας περιποίησης που σήμερα απολαμβάνουν, με σανό, τριφύλλια, άχυρα, αλεσμένο κριθάρι, πατάτες

234.—Αρχαιοελλ. βους.

ψιλές και βιομηχανικές τροφές (πίτουρα, βαμβακόπιττες κ.α.). Περιοριζόνταν στα άχυρα, στο σανό, στις «αρακαδιές», «φασολιές», «πατατιές» κατά τη χειμερινή περίοδο, την άνοιξη τα έδεναν στα χόρτα και το καλοκαίρι τα «θαστουρώνανε» στη «ράπη».

Όταν τα βόδια χρησιμοποιούνταν ακόμη στις αγροτικές εργασίες, υπήρχε η συνήθεια να τα χρησιμοποιούν οι ιδιοκτήτες τους ως αροτριώντα ζώα, για να οργώνουν τους αγρούς όσων δεν είχαν την.....πολυτέλεια να διαθέτουν έστω και

(Φωτ. 51)

ένα. Στους όρους της προφορικής συνάλλαξης αναφέρονταν είτε χρήματα (ο ζευγάς πληρωνόταν «μεροκάματο» τη δική του εργασία, αλλά και των ζώων του), είτε ανταποδοτική

εργασία, μέχρι και τρία «μεροκάματα» (τσάμπιζαν, θέριζαν κ.τ.λ. στα κτήματα του ζευγά οι μη διαθέτοντες βόδια). Οι όροι αυτοί ασφαλώς δεν ήταν αυστηρώς παγιωμένοι. Το «επάγγελμα» τον ζευγά ασκούσαν ο Σπανός, ο Γ. Τσαρτάλης κ.α. Αν όμως κάποιος διέθετε μόνον ένα βόδι «εδανείζονταν κι άλλο ένα, ήκανενε τη δουλειά του, και το δάνειζενε κι ευτός μετά στον άλλο».

Η αγελάδα γεννάει κατ' έτος ένα μικρό, το οποίο ονόμαζαν (και ονομάζουν), αν μεν είναι θηλυκό, «μοσκιδάκι»²³⁵, «γυλατομόσχαρο», αν δε είναι αρσενικό, «ταυρί», «ταυράκι», «μοσχαράκι», «γαλατομόσχαρο». Όταν συμπληρώσουν το ενάμισυ έτος (κατ' άλλους τα δύο) ονομάζονται «δαμαλίδα»²³⁶ και «δαμάλι»²³⁷ και μετά τα δύομισυ ή τρία έτη περίπου «ταύρος» και «αελάδα» αντιστοίχως. Ειδικότερον η «δαμαλίδα» ονομάζεται «αελάδα», όταν έχει μία ή δύο γέννες στο ενεργητικό της, και «βουγάς»²³⁸ το μεγάλο, το καλοαναθρεμένο «γαλατομόσχαρο».

Προ της δεκαετίας του '60, όταν ακόμη η τεχνητή σπερματέγχυση ήταν άγνωστη στον ναξιακό αγροτικό πληθυσμό, οι Γλιναδιώτες έτρεφαν αρσενικά βόδια για επιβήτορες. Οι κάτοχοί τους πληρώνονταν 200 περίπου δραχμές την «επίβαση»²³⁹ κατά το έτος 1970. «Οι ταύροι εντοί ήτανε φοβιζμένοι, δεν εβόριζες να τσι πλησιάσεις και να τσι βάλεις στη δουλειά. Ο γέρο-Γνωστικός είχενε παλιά ένα δέτοιο. Ήτανε θερίο ανήμερο, αλλά εκείνο τονε γνώριζενε, γιατί τονε 'χενε πιάσει από μικρό ο γέρος, τονε τάζενε, τονε πότιζενε, και τονε αναγνώριζενε σα αφειδικό του. Γι' αυτό και τονε βανενε στο ζευγάρι μόνο ευτός. Οι άλλοι τσι 'χανε μόνο για επίβαση».

Η «επίβαση» απαιτούσε ιδιαίτερη περιποίηση. Κατά πληροφορία του Αγγελή Σέρρη, ενός από τους τελευταίους ιδιοκτήτες επιβητόρων, έπρεπε να εκτρέφονται

235.—Αρχαιοελλ. μόσχος > μοσχίδιον > μοσπάδι > μοσαδάκι

236—237.—Η αρχαιοελλ. δάμαλις. Από αυτό το δαμάλιον > δαμάλιν > δαμάλι

238.—Προσριζόταν συνήθως για επιβητόρας. Από το τουρκ. boğ

239.—Από το αρχαιοελλ. επιβαίνω.

κατά συχνότερα διαστήματα με περισσότερη και θρεπτικότερη τροφή.

Όταν όμως επιθυμούσαν να χρησιμοποιήσουν τους «θυμώδεις» ταύρους στις εργασίες τους, και μάλιστα με μεγαλύτερη απόδοση σ' αυτές, «ετότες τσι κοπανίζανε»²⁴⁰. Τσι δένανε, τσι

βάνανε χάμω και τωνε μασσαρίζανε²⁴¹ τσι ταυριές²⁴² με το κοπανάκι και δεν εθέλανε πια αελάδα, ούτε και ήτανε άγριοι, γιατί τωνε 'κόβουνε οι ορμές. Το κοπανάκι ήτανε ένα σφυρί ξυλίτικο, που εκοπανίζανε τα θάνατα».

Την κοπριά των βοδιών την ονόμαζαν «βουδιές» και εκτός της γνωστής χρήσεώς της ως λιπάσματος, την χρησιμοποιούσαν στο «βούδωμα» των αλωνιών, στη στεγανοποίηση των καζανιών του «ρακιντζειού» (χώρου παραγωγής ρακής), και ως καύσιμο ύλη.

(Φωτ. 52)

β. τα γαϊδούρια

Το γαϊδούρι ήταν ο απαραίτητος σύντροφος του παλαιού Γλιναδιώτη, το «δεξι του χέρι», αφού ήταν ενεργός παραστάτης του σε όλες τις αγροτικές του ασχολίες, και όχι μόνο σ' αυτές. Και πού δεν βοηθούσε; Στο «ξευγάρι», στο αλώνισμα, στη μεταφορά των «σπόρων» και των καρπών από την οικία στον αγρό και τανάπαλιν, στα «ξεκοπρίσματα», στο κουβάλημα πρώτων υλών για την οικοδόμηση των κατοικιών και το «χωμάτιζμα» της στέγης, στις κάθε λογής μεταβάσεις τους, εντός και εκτός του χωριού. Τι ζητούσε ως αντάλλαγμα γι' αυτήν του την πολλαπλή προσφορά; Ολίγα άχυρα, «ράπη», και αν αυτά ήταν «πολυτέλειες», αρκούνταν στα φρύγανα και στα αγκάθια των «κανκαριών», επιδεικνύοντας κάποια εκλεκτικότητα στο νερό που έπιναν.

Το αρσενικό γαϊδούρι το αποκαλούσαν «γάδαρο», το θηλυκό «γαδάρα», το δε μικρό τους, αν προερχόταν από τη μεταξύ τους διασταύρωση, «γαδουράκι» (φωτ. 52). Το θηλυκό γαϊδούρι «το βάνανε»²⁴³ επίσης με άλογο, τη δε «φοράδα» με αρσενικό γαϊδούρι. Νόθο προϊόν των δύο τελευταίων διασταυρώσεων ήταν το «μουλάρι»²⁴⁴, και ειδικότερον «γαδουρομούλαρο» στην πρώτη περίπτωση, το οποίο ήταν δυνατότερο και ανθεκτικότερο στις κακουχίες, και «φοραδομούλαρο»

240.—Τους έκοβαν δηλ. με το «κοπανάκι» (βλ. παρακάτω) τα νεύρα των όρχεων

241.—Κτυτώ. Από το ιταλ. *mazza*

242.—Τα νεύρα των όρχεων. Βλ. Ησυχίο, πηρίς: όσχη, κήλη, αιδοίον και ιερείου ταυρία

243.—Π.χ. «βάνω την αελάδα μου, τη βάω στο δαύρο», τη ξευγαρώνω

244.—Από το μουλάριον, υποκορ. του μούλος <λατιν. *mulus*.

στη δεύτερη περίπτωση, που ήταν μικρότερης μεν δυνάμεως, αλλά γενικώς ομορφότερο, αφού είχε το ίδιο σχεδόν ύψος με το άλογο και λίγο μεγαλύτερα αφτιά απ' αυτό. Το θηλυκό γαϊδούρι που γεννούσε μουλάρια το ονόμαζαν «μουλαρομάννα».

(Φωτ. 53)

και την κυριαρχία των παντός είδους τροχοφόρων μέσων μεταφοράς και διακινήσεως, τα συμπαθή τετράποδα χρησιμοποιούνται πλέον από ολίγους αγρότες (κυρίως απ' όσους δεν διαθέτουν μηχανοκίνητο μέσο) και μόνον για ελαφρές εργασίες και τις κοινές μετακινήσεις τους (φωτ. 53, 54).

γ. τα μουλάρια

Χρησιμοποιούνταν σχεδόν όπως και τα γαϊδούρια, σε όλες τις αγροτικές εργασίες (όργωμα, αλώνισμα, μαγγανοπήγαδο, μεταφορές) και τις μετακινήσεις τους. Ήταν ζώα δυνατά και σκληραγωγημένα, με περισσότερες απαιτήσεις στη διατροφή τους, ειδικά όσα εισήχθησαν στο νησί, περί το 1945, με

Χαρακτηριστικά επίθετα των γαϊδουριών και των μουλαριών (με βάση κάποια ιδιαίτερα γνωρίσματά τους) ήταν: «τσαμούσικα»²⁴⁵ («ε-κλοτσούσανε, καθίζανε χάμω, επααίνανε μεσ' τσι τράφοι, διαόλοι σκέττοι»), «κλωτσιάρικα», «τσινιάρικα»²⁴⁶, «δεβέλικα», «οκνά», «σαΐνια» (γρήγορα και εργατικά), «τζίνια»²⁴⁷, και «αμάθητα» (από τη σχέση τους με το όργωμα). Πολλοί δεν παρέλειπαν να τα φωνάζουν με βιπτιστικά ονόματα ανθρώπων.

Το θηλυκό γαϊδούρι «θυμάται» (έρχεται σε οργασμό) κάθε 22 ημέρες, το «βάνουνε» όμως κάθε Μάιο. Το γάλα του είναι πλούσιο σε ζάχαρη, και εύπεπτο, το χρησιμοποιούσαν δε σε αρκετές πρακτικές εφαρμογές παλαιότερον (κυρίως στη θεραπεία του κοκκύτη), λόγω των θεραπευτικών του ιδιοτήτων.

Σήμερα, με την εκμηχάνιση της παραγωγής

(Φωτ. 54)

245.—Τουρκ. çamur, ο ατίθασος, πεισματάρης, δύστροπος

246.—Από το ρ. τινώ < τινώ < τινάζω < τινάσσω. Σημαίνει κλωτσιάρικα

247.—Τουρκ. jip= πνεύμα, δαμόνιον. Τζίνι ο εβελνος, ο τετραπέρατος, το ξεφτέρι, ο ιδιοφυής κ.τ.λ.

το πρόγραμμα της οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα, τα γνωστά ως «τσι Ούρας»²⁴⁸. Ήταν δύο κατηγοριών, μικρόσωμα και μεγαλόσωμα, αλλά μεγάλης αντοχής. Ονομαστά έμειναν επίσης τα αρσενικά «αμουνούχιστα/ βαρβάτικα»²⁴⁹ μουλάρια που αγοράστηκαν από το Αλιβέρι της Ευβοίας, καθώς και οι μαύροι, υψηλοί και μεγάλης αντοχής «κυπραίκοι γαδάροι»²⁵⁰.

Εκτός από την ελαφρώς ιδιαίτερη περιποίηση τους στην διατροφή, κάποια μουλάρια (ελάχιστα, που χρόνος και φροντίδα για τέτοιες εργασίες) απολάμβαναν επιπροσθέτως την περιποίηση του πλυσίματός τους στη θάλασσα, όχι όμως για ανάπαυση ή καλλωπισμό, αλλά για να απαλλαγούν από τις ενοχλητικές γι'

(Φωτ. 55)

αυτά αλογόμυγες. Τα ζώα «εβαίνανε μέχρι απάνω το λαιμό μεσ' τη θάλασσα. Τωνε βουλλώνανε τα αφτιά με παλιόπαννα, για να μη βάνε να τρυπώσουνε [οι αλογόμυγες] μέσα, να μείνουνε όξω, και να πνιούνε. Δεν είχαμενε ξυστριά και τέτοια που μου λες. Με το χέρι τα πλύνανε».

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στην ανάγκη υποχρεωτικής δηλώσεως κατοχής και κυριότητας μουλαριών από τους Γλιναδιώτες, που άρχισε, όπως οι ίδιοι ενθυμούνται, από το 1939, λίγο πριν τον πόλεμο, και συνεχίστηκε μέχρι τη δεκαετία του '60. Στις απογραφικές δηλώσεις (βλ. του έτους 1953 στις σσ. 628—632) αναφερόταν, εκτός των στοιχείων των κατόχων, το γένος, η ηλικία, το ανάστημα, το χρώμα, κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του ζώου, και αν έφερε ή όχι σαμά-

248.—U.N.R.A.

249.—Τα μη ευνουχιθέντα. «Μουνουχιζω» είναι το ρήμα, «μουνούχια» και «μουνουχιζμένα» τα ευνουχιθέντα ζώα, «μουνουχάρης» όχι ο ευνουχίσας, όπως αλλού, αλλά οστερούμενος όρχεων και «κουφόπορος» άνδρας. «Βαρβάτικα» από το λατ. *barbatus*

250.—Από την Κύπρο.

ρι. Όλοι οι κάτοχοι είχαν τίτλο κυριότητας του ζώων ένα πιστοποιητικό (βλ. σελ. 633), χωρίς το οποίο ουδεμία αγοραπωλησία ζώων μπορούσε να γίνει. «*Τα σωματόζα και γερά ζα*» (άλογα, μουλάρια, και μετά τα γαϊδούρια) «*τα επιτάξανε*» την Κατοχή. Ενθυμούνται ότι η επιλογή τους έγινε στην Τραγαία²⁵¹, και τα επιλεγόμενα ζώα, αφού σφραγιζόνταν στον τράχηλο, μεταφέρονταν την τακτή ημερομηνία στη Χώρα.

δ. τα άλογα

Άλογα στο Γλινάδο, όπως και σ' όλη τη Νάξο, υπήρχαν ελάχιστα. Οι παλαιότεροι ενθυμούνται δύο—τρεις συγχωριανούς τους κατόχους τέτοιων ζώων (φωτ. 55). Η αιτία πρέπει να αναζητηθεί στην οικονομική τους δυσπραγία, αφού η απόκτηση αλόγων ήταν δύσκολη και η διατροφή τους δαπανηρότερη.

ε. συμπληρωματικά στοιχεία για τα ζώα

—η «αλογόμνια» (οίστρος)

Είναι μία μεγαλόσωμη μνίγα που τσιμπά τα μεν γαϊδούρια, μουλάρια και άλογα μέσα στη μύτη τους, τις δε αγελάδες επάνω στη πλάτη τους. Εμφανίζεται, η μεν των βοδιών από τον Απρίλιο ή τις αρχές Μαΐου, μέχρι τις 20 περίπου του ίδιου μήνα, η δε των γαϊδάρων από της προηγούμενης ημερομηνίας και εντεύθεν, μέχρι «*να κρινώσει ο καιρός*», αρχές φθινοπώρου. «*Αμα ένα ζο τζιδηθεί από μνία, βάνει χάμω τη μούρη του, παλεύει, παίρνει δρόμο, που δε δο πιάνεις να 'χεις το Θεό βάρβα, κυλιέται χάμω, μεσ' τα κλαδιά. Αμα δύνει και βαστουροδέσεις μια αελάδα μεσ' το χωράφι και τη διάσει η μνία, βορεί και να σκοτωθεί από το νόνο τζη. Για να μην τα διάσει η μνία, τωνα βάναμενε ένα μνιάστρο, που εκάναμενε από αθάνατο ή με σκέττο τσουβάλι. Το 'κοβες και του 'φηνες μόνο δυο τρύπες στ' αρθούνια*²⁵² *δου για να αναπνέει. Μνιάστρα εβάνεμε μόνο σ' τσι γαδάροι και τα μουλάρια, γιατί, όπως σου 'πα, τσι αελάδες τσι τζίβανε στη ράχη και δεν εδόριες να κάμεις τίποτα, μόνο να τη μαδρίσεις στο μιτάτο. Η πιο επικίνδυνη ώρα να μνιάστούνε ήτανε το μεσημέρι, αλλά ετζίβανε τόμος*²⁵³ *ήθελα να ζεστάνει η μέρα, μόλις αψήλωνε λιγάκι ο ήλιος. Η μνία ευτή είναι σα φαφλιδόνα*²⁵⁴ *μεγάλη, και έχει ένα καρφί μεγάλο που το καρφώνει στο ζο και γεννά μέσα. Περονούνε όμως μέσα και οι μαγαρισιές τζη και σκουληκιάζουνε. Ο σκούληκας εμεγάλωνε κι ήσκανε το δέρμα του ζου, ήκανενε ολόκληρη πληγή, ρόζο, γιόθο*²⁵⁵ *τονε λέανε. Τονε πιτάκωνες κι ήβγαίνε ο σκούληκας. Τώρα τελευταία έχουνε βρει ένα φάρμακο, σα φλίτι*²⁵⁶, *τη φλιτάρεις*²⁵⁷ *την αελάδα σ' όλο τζη το σώμα και δε δη βλησιάζει η μνία, βαστά δέκα μέρες.*»

—το «μουνουχίζμα» (εινουνισμός) των ζώων

Τα αρσενικά άλογα, βόδια και γαϊδούρια, όταν οι κάτοχοί τους επιθυμούν

251.—Χωριό της Νάξου με τους θαμνάσιους αιωνόφιους ελαιώνες του. Βλ. χάρτη σελ. 658

252.—Τα ρουθούνια του

253.—Μόλις. Βλ. σελ. 460 σημ. 108

254.—Ισφίλο έντομο, δελταίο τουλάχιστον από τη μέλισσα, κατρινισπού (μελί) χρώματος

255.—Αρχαιοελλ. ιόνθος

256—257.—Είδος εντομοκτόνου, αγγλ. Flit (αμερικάνικη φάρμα). Το ρ. φλιτάρω= ψεκάζω.

να τα καταστήσουν ήμερα και να τα χρησιμοποιούν στις εργασίες τους με μεγαλύτερη απόδοση, τα «μουννουχίζανε», τα ευνοούχιζαν, σε νεαρή ηλικία. Ο ειννουχισμός γινόταν ως εξής: «εβάνανε χάμω το ζο και τον δένανε τα ποδάρια του. Εδένανε τα βώλια ²⁵⁸ από πάνω για να πάνε στο κάτω μέρος του σακκουλακιού, και μ' ένα ειδικό σουγιαδάκι λειγαίνανε ²⁵⁹ σιγά—σιγά τη γόρδα ²⁶⁰ και την εκόβανε. Τα βώλια του τα βγάνανε οι πιο πολλοί καλά—καλά. Μετά του βάνανε μεσ' το σακκουλάκι λάδι και του ρίχνανε νερό απάνω στα νεφρά του, για να παγώνει και να μη βάθει αιμορραγία. Το σακκουλί ήθρεφενε μοναχό του. Αφήνανε στο χωριό δυο—τρίτηξα αμουννούχιστα για επιβήτορες. Από τσι παλιοί εμουννουχίζανε ο Φραγουλογιάννης, ο Κοκκολιός, το Σεργάκι, ο γέρο—Χατζής, ο Σεϊδάνης, ο Δημητρουκάλλης ο παλιός Πρόεδρος, κι άλλοι ήτανε».

στ. εξαρτήματα των
ζώων

—το «σομάρι» (σαμάρι)
ρι)

(Φωτ. 56)

Τα κυριότερα μέρη του (φωτ. 56) ήταν ο ξύλινος (από πλατάνι) σκελετός του, η «στρατούρα» ²⁶¹, η «απισινίχλα» ²⁶² και η «αβροστινίχλα» ²⁶³. Ο σκελετός σχημάτιζε στο εμπροσθεν και οπίσθιο μέρος του δυο «σταυρούς» ²⁶⁴, που ενώνονταν μεταξύ τους με τρία ζεύγη σανίδων, τα «παϊδιά» ²⁶⁵. Τα επάνω ζεύγη των «παϊδιών» εξέιχαν δέκα περίπου εκατοστά από τους «σταυρούς». Τις τέσσερις αυτές προεκτάσεις τους ονόμαζαν «σκαρβέλια» ²⁶⁶, που έφεραν στο μέσον τους μικρή εσοχή, μέσα στην οποία περνούσαν τα σχοινιά («τη σάουλα» ²⁶⁷) κατά το φόρτωμα.

Η «στρατούρα» κάλυπτε την εσωτερική επιφάνεια του σκελετού και ερχόταν σε επαφή με την πλάτη του ζώου. Ήταν κατασκευασμένη από τσουβάλι ή καράβοπαννο, κομμένο στα μέτρα του σκελετού, μονίμως στερεωμένη επάνω του, και γεμισμένη με ψαθί ή άχυρο, για να μην πληγώνει την πλάτη του ζώου.

Επειδή υπήρχε ο κίνδυνος να γλυστρίσει το σαμάρι και να φύγει από την

258.—Τους όρχεις

259.—Αρχαιοελλ. λειαινόν (λειάνω)

260.—Τον σπερματοφόρο αδένε εννοεί (λατιν. cordae arch. χορδή)

261.—Λατιν. stratura=στροφή. Ήταν η εσωτερική επένδυση του σαμαριού, το υπόσσημα. Βλ. και G. Meyer, Neug. St., III, σ. 64

262.—263.— Η πισινή και μπροστινή γίγλα. Αλλαχού γίγλα, νιγίλα, γέγγλα, πουκατενή (Ρόδος χ/φο 534, σελ. 93, του I.A.N.E.), μπαλντίμι, κολάνι. Από το λατιν. lingula. Βλέπε και Κοραή, Ατακτα, 4, σελ. 321

264.—Σταυροί, λόγω του σχηματός τους

265.—Υποκοριστ. του αρχαιοελλ. παγίς (τα πλευρά, μεταφορά από το ανθρώπινο σώμα)

266.—Βλ. σημ. 102, σελ.

267.—Το σχοινί του φορτωματος (ιταλ. sagola).

πλάτη του ζώου, όταν αυτό εκινείται σε ανωφέρεις ή κατωφέρεις, η «αβροστινίχλα» και η «απισινίχλα» απεμάκρυναν αυτό το ενδεχόμενο. Η πρώτη ήταν ένα σχοινί ή λουρί, που περνούσε κάτω από την κοιλιά του ζώου και έδενε σε μία «βούκλα». Η δεύτερη ήταν και αυτή σχοινί, τυλιγμένο όμως με «κετσέ»²⁶⁸, μάλινο ύφασμα, για να μην πληγώνει το ζώο. Περνούσε από τα καπούλια του και δενόταν στις δύο «βούκλες» του οπισθίου «σταυρού».

—το «καπίστρι»

Το «καπίστρι» (φωτ. 57) χρησιμοποιούνταν για να σέρνουν ή να οδηγούν τα ζώα στον προορισμό τους. Τα κύρια μέρη του ήταν η «μουριά», η «κεφαλαριά» και ο «λαιομοδέτης».

Η «μουριά» ήταν το σχοινί ή το λουρί ή δύο σειρές αλυσίδας που περνούσαν από την μύτη και επάνω από τα ρουθούνια του ζώου. Αργότερον αντικαταστάθηκαν από ένα σιδερένιο κυρτό έλασμα, η μία άκρη του οποίου στερεώνεται με «βούκλα» στην μία πλευρά του «καπιστριού», η δε άλλη σε αλυσίδα, που περνά μέσα από τη δεύτερη «βούκλα» και καταλήγει στο «καπιστροσκόινο» με το οποίο σέρνεται το ζώο.

Η «κεφαλαριά» ήταν από σχοινί ή λουρί και περιέβαλε το κεφάλι του ζώου, εξ ου και το όνομά της. Δύο άλλα σχοινιά ή λουριά, ένα έμπροσθεν του μετώπου, και ένα που περνούσε πίσω από το κεφάλι του, ο «λαιομοδέτης», συγκρατούσαν το «καπίστρι» στη θέση του. Το λουρί του μετώπου το στόλιζαν με χάντρες περασμένες σε ειδικό σπάγγο, «ματοπιάστρες» και σταυρονόμια.

ζ. τα θνησιμαία

Το «σκοτώνουν τ' άλογα όταν γεράσουν» φαίνεται ότι ποτέ δεν βρήκε εφαρμογή στο χωριό, όχι μόνο για τα προαναφερθέντα ζώα, αλλά και για όλα τα άλλα. Σπανιότατη μορφή απαλλαγής από τα γερασμένα και ανήμπορα για εργασία ζώα ήταν η αποπομπή και εγκατάλειψή τους σε μέρη μακριά του χωριού, όπου μετά από κάποιο διάστημα τα έβρισκε ο θάνατος. Άλλοι τα έδιναν σε ξενοχωριανούς, που, καίτοι γηρασμένα, τα χρησιμοποιούσαν (έχοντας ανάγκη) για μεταφορές χωμάτων, πετρών, χαλικιών, άμμου κ.α. στη Νάξο, όπως ήταν π.χ. οι Ντινιέρηδες από τις Μέλανες. Η συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων, τέλος, τα κρατούσε στην κατοχή τους μέχρι πέρατος της ζωής τους, αποδεικνύοντας εμπρά-

(Φωτ. 57)

²⁶⁸.—Τουρκ. κεσε. Η κατασκευή του ήταν η εξής: έπαιρναν «ξαβμένο» μαλλί, το άπλωναν σε μία επίπεδη επιφάνεια, το τύλιγαν να γίνει ρολό, και έδεναν τις δύο του άκρες. Μετά το έβρεχαν και το πατούσαν με το πόδι τους. Το μαλλί «έπιζε» και γινόταν σκληρό, «σανίδι».

κτως την αγάπη τους, για τις πολλαπλές προς αυτούς υπηρεσίες. Απ' όλες τις αφηγήσεις τους εξάγεται ότι αγαπούσαν πραγματικά τα ζώα τους, επειδή ανεγνώριζαν ότι συνέβαλαν, το καθένα με τον τρόπο του, στην οικονομική τους ζωή. Οι λίγες εξαιρέσεις επιβεβαιώνουν απλώς τον κανόνα.....

Τα θνησιμαία λοιπόν ζώα τα εγκατέλειπαν στο χώρο που απέθνησκαν, συνήθως στα «καυκάρια», εκτός αν ο θάνατος τα έβρισκε κοντά σε δημόσιο δρόμο, οπότε υπήρχε κίνδυνος μολύνσεων, και τα απεμάκρυναν. Τοξικές ουσίες που θα διευκόλυναν την αποσύνθεσή τους δεν έρριχναν επάνω τους. Η Φύση, που τότε βρισκόταν σε τέλεια οικολογική ισορροπία, φρόντιζε εντός μιας εβδομάδος να εξαφανιστούν, αφού όρνεα, κοράκια και σκυλιά, που αφθονούσαν στο χωριό, τα κατασπάρασσαν, αφήνοντας υπολείμματα μόνον τα οστά τους. *«Κουρούνες²⁶⁹ και κοράκοι ήτανε στο χωριό μας τόσοι, που σου βγάνανε τα μάτια σου. Τώρα με τα φάρμακα και την ανομβρία, εχαθήκανε κι αυτά»*. Ελάχιστοι, τέλος, μετά τον θάνατό τους τα έκαιγαν περιχέοντάς τα με πετρέλαιο.

(Φωτ. 58)

ΣΤ. Πτηνοτροφία

Το «κρέας των ορνιθιών» ήταν το «κρέας του φτωχού», και τα Σάββατα οι «τυχερές ημέρες», αφού τότε μόνον υπήρχε περίπτωση να γευθούν το φρέσκο, νωπό και φθινό γι' αυτούς κρέας τους. Ως εκ τούτου εξέτρεφαν στις αυλές των οικιών τους ή στα χωράφια, μέσα στα «χαδάκια», με ορατό τον κίνδυνο της κλο-

269.—Το μέγεθός τους είναι περίπου ίδιο μ' αυτό των κοράκων, αλλά το χρώμα τους πιο ανοικτό μαύρο.

πής τους, πολλές κόττες, «κούκλες»²⁷⁰ (γαλοπούλες) και πάπιες, κυρίως όμως κόττες και πουλλερικά, «πολύ ορνιθερό», κατά την έκφρασή τους. Τα εκτρεφόμενα στα χωράφια πουλλερικά (φωτ. 58), όταν επιθυμούσαν να τα μαζέψουν στην αυλή τους ή να σφάξουν κανένα, τα συνελάμβαναν νύκτα, στο μέρος που «κοιτάζανε»²⁷¹, με το φαναράκι.

Εκτός του κρέατός τους οι κόττες προσέφεραν και τα αβγά τους, τα οποία κατανάλωναν ως τροφή, αλλά και χρησιμοποιούσαν ως ανταλλάξιμο είδος για την αγορά σαπουνιού, πετρελαίου και άλλων ειδών «βακκαλικής»²⁷², τουλάχιστον μέχρι και το ήμισυ της δεκαετίας του '70, όπως ο γράφων εκ πείρας γνωρίζει. Η «αφωλιά» τους, ο χώρος της ωστοκίας δηλαδή, την οποία οι παλαιότεροι ονόμαζαν «νοσσοῦν»²⁷³, ήταν συνήθως ένα καλάθι, ένας «χαλικολόος» ή κάποια «αρμάρια» μέσα σε «προστιάδα»²⁷⁴, στρωμένα με άχυρα. Μέσα στη φωλιά υπήρχε το «απόκοτο»²⁷⁵, ένα αβγό που άφηναν επίτηδες, για να προσελκύεται η κόττα και να γεννά μόνο εκεί, όχι σ' άλλο μέρος του κοτετσιού (πολύ δε περισσότερο για να μην το «ξενοκάνει»²⁷⁶). Το «απόκοτο» αυτό αντικαθιστούσε πολλάκις ένα ομοιάζον με αβγό βότσαλο, το οποίο ονόμαζαν «αφώλι»²⁷⁷. Το τελευταίο ήταν ο «θάνατος για τσι λαφιάτες»²⁷⁸ (τα φιδία), που ορέγονταν πάντοτε ένα αβγούλακι, γι' αυτό και πολλάκις κατέφευγαν στις «αφωλιές» του κοτετσιού. Το αβγό το κατάντιναν ολόκληρο και κατόπιν τυλιγόταν γύρω από κάποιο σημείο για να το θραύσουν. Όταν όμως εκλάμβαναν το «αφώλι» για αβγό, τα αποτελέσματα είναι γνωστά. Άλλοτε πάλι επινοούσαν άλλο μέσο στον αγώνα κατά των φιδιών: τοποθετούσαν στη φωλιά βραστό αβγό, στο οποίο είχαν περάσει διατρυπώντας το καρφίτσες.

Τα κλωσσόπουλα δεν τα αγόραζαν, τα «βγάνανε» οι κλώσες, που «καθίζανε»²⁷⁹ οι οικοκυρές από Φεβρουάριο μέχρι και Οκτώβριο μήνα. Απαραίτητη προϋπόθεση ήταν ο έλεγχος της καταστάσεως του φεγγαριού. Έπρεπε να είναι «γεμάτο», «ξημερωμένο». «Γι' αυτό άμα ήθελα να βάλουνε καμιά γλωσσού, ηρώτανε η μια την άλλη πότε γίνεται το νιο φεγάρι ή πόσο μερώ είναι. Η κλωσσού κάνει τρεις μέρες να τα σταυρώσει, αρχίζει δηλαδή να γίνεται η κοκκινίλα μεσ' το αβγό. Τα βγάνει σε δεκαεννιά ή εικοσιμία μέρες».

Οι γαλοπούλες (είναι πολύ δύσκολο να τις συναντήσεις σήμερα στο χωριό και τους αγρούς) μπορούν να επωάσουν 20—22 αβγά, ποτέ όμως δεν τους έβαζαν 21, γιατί πάθαιναν ό,τι το παρακάτω τετράστιχο μαρτυρεί:

270.—Το αρσενικό, ο γάλλος, ονομάζεται «κούκλος»

271.—Ο κοιτώντας τους (ένα «αθάντο» συνήθως ή κάποιο κλαδί στο χωράφι) ονομαζόταν «κοίτη» (αρχ. κοίτη)

272.—Τα είδη του παλιού παντοπωλείου (μπακκάλης <τουρκ. bakkal>)

273.—Από το αρχαιοελλ. νεοσός >νεοσσοῦ >νοσσοῦ

274.—Βλ. την ενότητα Οικήσεις των ζώων, σελ. 215 κ.ε.

275.—Πρόθεση από + αρχ. τόκος, με αναγραμματισμό των τ και κ

276.—Να μη γεννά σε ξένες φωλιές

277.—Το αλλαχού προσφώλι <α προθ. + φωλιά. Υπάρχει βεβαίως και το αρχαιοελλ. φωλίον (βλ. Liddell—Scott)

278.—Μάλλον από το αρχαιοελλ. ελαφίς (ο κινούμενος δηλαδή γρήγορα σαν ελάφι, στη Μύκονο μάλιστα ονομάζεται λαφίτης). Έχει μήκος 1—1,5 μ., αλλά είναι συνήθως χονδρός. Το πάχος του φθάνει μέχρι και τέσσερα δάκτυλα (βλ. χ/φο 452, σ. 107, του Ι.Α.Ν.Ε., από το Γαλανάδο Νάξου). Κατ' άλλους προέρχεται από το ελάφι+άλτης (επειδή κινείται γρήγορα με πήδηματα—πετάγματα). Βλ. και Κοραή, Άτακτα, 5, σ. 156 (το «ελάφιον κώνειον» του Ηουχίου)

279.—Αρχαιοελλ. καθίζω (βάζω κάποιον να καθίσει).

*Κλώσσα τα πουλλιά δε μου τα' βγαλες σωστά
 σου βάλει εικοσιένα και δε μου βγαλες καένα.
 Κλώσσα, τα πουλλιά δε μου τα βγαλες σωστά
 ως το διάολο για κλώσσα, φέτο θα σε κάμω γρόσια.*

Οι όρνιθες επώαζαν 10—12 αβγά και τα μικρά τους τα μεγάλωναν τις πρώτες ημέρες της ζωής τους με σουσάμι και ψωμί, ενώ αυτά της γαλοπούλας απαιτούσαν και το «ασπράδι», όχι τον «γροκό»²⁸⁰, πηκτοβρασμένον αβγού. Όταν η θερμοκρασία ήταν χαμηλή, τοποθετούσαν τα μόλις εκκολαφθέντα κλωσσόπουλα μέσα σε κούτες χάρτινες και τα κάλυπταν με «χράμια»²⁸¹, για να θερμαίνονται.

Όταν επιθυμούσαν να «ξεκλωσθήσει» κάποια τους κόττα, «τη βρέχανε, ται βάνανε ένα φτερό μεσ' τη μύτη τ'η για να πονεί και να σηκώνεται, να μη γάθεται να κλωσσά, ή τη δένανε μακριά από την αφωλιά».

Κατά το σφάξιμό τους, τέλος, το Σάββατο, αφού «σταυρώνανε» με το μαχαίρι τρεις φορές το λαιμό τους, έλεγαν τους παρακάτω στίχους. Οι πρώτοι αφορούσαν στην όρνιθα και οι δεύτεροι στον πετεινό:

*Όρνιθά μου καρπερή, με το κόκκινο λειρί
 δώκε μας γεια και δύναμη μεγάλη
 μυαλουδάκι κοφτερό και σώμα σαν ατσάλι.*

*Πτεινάρι πλουμιστό, σα don ήλιο λιθιστό,
 δώκε μας γεια και δύναμη μεγάλη,
 μυαλουδάκι κοφτερό και σώμα σαν ατσάλι.*

Z. Χοιροτροφία

α. γενικά

Η ξεχωριστή παρουσίαση του θέματος οφείλεται σε μία, αλλά καθοριστικής σημασίας αιτία: ο χοίρος απετέλεσε για τους Γλιναδιώτες ένα ζωτικό οικονομικό μέγεθος, αφού τους εξασφάλιζε το κρέας ολοκληρώνοντας σχεδόν τον έτους, και μάλιστα το μοναδικό, αφού κάθε άλλο είδος τον, πλην αυτού των ορνίθων, ήταν «είδος εν ανεπαρκεία». Η αγορά του ήταν σχετικά εύκολη, ευκολότερη δε ήταν η διατροφή του, αφού περιελάμβανε πράγματα άχρηστα γι' αυτούς, όπως αποφάγια, χόρτα, ψιλές πατάτες, «τσίρρο»²⁸² από το τυροκομείο, στον οποίο μερικοί προσέθεταν ολίγα βιομηχανικά «πίτερα» (πίτουρα) ή αυτά που περισσεύουν από το «κοσκίνισμα» του αλέσματος τους.

Τα γουρουνόπουλα τα αγόραζαν είτε τις επόμενες των Χριστουγέννων ημέρες, είτε κατά τον Αύγουστο μήνα. Τα εξέτρεφαν λοιπόν άλλοι μεν ένα ολόκληρο έτος, άλλοι δε πέντε περίπου μήνες, με αποτέλεσμα να φθάνουν κατά την περίοδο της σφαγής τους, παραμονές Χριστουγέννων, τις 180 με 200 οκάδες. Στο χωριό τα πωλούσαν «Απαναχωριανοί» εκτροφείς γουρουνιών, οι οποίοι, κατά τις προαναφερθείσες περιόδους, «κατέβαιναν» από τα ορεινά χωριά με τα γαϊδουρομούλαρά τους φορτωμένα μικρά χοιρίδια, μέσα σε καφάσια, και διαλαλούσαν την πραμάτεια τους. Ερχόταν συνήθως ο Τσαϊνης από το Φιλώτι, ο Τζοάννης, ο

280.—Τον κρόκο (αρχ. κρόκος, είδος κίτρινου λουλουδιού)

281.—Βλ. σελ. 94 και σημ. 21

282.—Μεσσαίων. τσίρρος <αρχ. κίρρος>.

Μπαμπονοβοσάιλης, ο Σμίλης, ο Σπράος ο Δαμαριωνίτης, ο Νικόλας ο Θεωνάς κ.α. Ο τελευταίος μάλιστα με το αμφιλεγόμενο (και ως εκ τούτου παρεξηγήσιμο) διαλόγημά του «γουρούνια, Γλιναδιώτες»²⁸³, έγινε γνωστότερος όλων.

Αγόραζαν είτε θηλυκά είτε αρσενικά χοιρίδια. Τα πρώτα ήταν φθηνότερης τιμής, έκαναν μέχρι τη σφαγή τους πολύ λίπος και είχαν γενικώς νοστιμότερο του αρσενικού κρέας. Τα αρσενικά αντιθέτως απέδιδαν περισσότερο κρέας. Δύο π.χ. ίδιας ηλικίας, αλλ' αντιθέτου φύλου γουρουνόπουλα έφθιναν αντιστοίχως 80 και 100 οκάδες.

Όλοι οι παλιοί Γλιναδιώτες εξέτρεφαν μεγάλα γουρούνια. Τα μεγαλύτερα τα εξέτρεφαν πολυμελείς συνήθως οικογένειες, αλλά και οικονομικά ευρωστότερες. Οι γεροντότεροι ενθυμούνται τους Τζαννή Τολάκη, πατέρα του πρώην Πρόεδρου, τους Λαμπριανάκηδες, τον Βασίλη τον Ζαχαράτο, τον γέρο—Μακρή τον Καστελλάνο, τον Νικόλα τον Τσαρτάλη, τον γέρο—Καπουνοβάγγελο κ.α., οι οποίοι συνήθιζαν κατ' έτος να σφάζουν χοίρους υπερμεγέθεις.

Ως κατοικίδια ζώα ζούσαν μέσα στις αυλές των σπιτιών, δεμένοι ή απολυτοί, άλλοι στον «κοπρόλακκο» της αυλής, άλλοι κάτω από τον φούρνο. Κατέσκαπταν και ρθύναν τα πάντα, αυλή, δρόμους και στενά, αφού τις περισσότερες φορές εξέρχονταν από την αυλή και «σοιλλάτσαρίζανε»²⁸⁴ κατά μικρές αγέλες στα στενά της γειτονιάς τους. Η εικόνα των συγκεντρωμένων χοίρων στα δροσερά «καδούνια» του χωριού, να κείτονται αμέριμνοι και να απολαμβάνουν την δροσιά τους, ήταν συνηθέστατη. Φυσικό επακόλουθο ήταν, ως εκ τούτου, να προκαλείται δυσοσμία, να δημιουργείται αντιαισθητική ατμόσφαιρα και, κυρίως, μέγιστος κίνδυνος δια την υγεία των κατοίκων. Ο γράφων ενθυμείται τους τελευταίους οικόσπιτους χοίρους κατά τις αρχές της δεκαετίας του '70, οπότε οριστικώς εξεβλήθησαν από το χωριό. Έκτοτε εκτρέφονται στους αγρούς, δίπλα στους στάβλους των άλλων ζώων.

β. το «χοιροσφαγιά»

Την προ—παραμονή των Χριστουγέννων άρχιζαν οι προετοιμασίες για το σημαντικό αυτό γεγονός της παλιάς γλιναδιώτικης ζωής. Όλα τα εργαλεία (μαχαίρια, καζάνια, κ.α.) έπρεπε να είναι πρόχειρα, στη διάθεσή τους, τα καυσόξυλα σωρός, και το αλάτι του παστώματος τριμμένο. Ειδικώς το τελευταίο «το βάνανε από βραδύς στο φούρνο, για να 'ναι πυρωμένο» και το έτριβαν την επομένη, μέσα στη σκάφη ή επάνω στο «πλαστήρι» του ψωμιού με ένα μπουκάλι που το κρατούσαν από τις δύο άκρες και το κυλινδρούσαν πιέζοντας μπρος και πίσω. Άλλοι, από καθαρή φηγοπονία, ανέθεται την εργασία αυτή σε μικρά παιδιά, που εξοικονομούσαν κατ' αυτό τον τρόπο το «χαρτζιλίκι» τους. Το τίμημα ήταν πέντε έως δέκα δραχμές. Όσοι είχαν μεγαλύτερες ποσότητες, το μετέφεραν στο ελαιοτριβείο των Τριπόδων και συνθλίβονταν κάτω από την «πλάκα» του.

Τα γουρούνια τα έσφαζαν παραμονή Χριστουγέννων, κατά παρέες. Συγκεντρώνονταν όλοι οι συγγενείς στην αυλή του ενός, έφεραν και τα υποψήφια θύματά τους, τελείωναν το ένα και άρχιζαν το άλλο. Όλο το χωριό «εκάπνιζε» από τους καπνούς της φωτιάς που άναβαν σε κάθε αυλή για να θερμάνουν το νερό με το οποίο θα τους αποτρέχωναν και θα καθάριζαν τα εντοσθιά τους, ενώ

283.—Αλλοίμονο και σε μένα αν τοποθετούσα το κόμμα μετά το «Γλιναδιώτες»

284.—Από το ιταλ. sollazzo.

(Φωτ. 59)

την πανηγυρική ατμόσφαιρα δονούσαν οι φωνές των προς σφαγή ζώων, που ματαιώς προσπαθούσαν να αποφύγουν το μοιραίο. Οι δρόμοι ήταν γεμάτοι αίματα, ανακατεμένα με νερά, κόσμος πήγαινε και ερχόταν. Ήταν πράγματι ημέρα γιορτής το «χοιροσφαγιά»²⁸⁵ και τους έδιδε την ευκαιρία για μία ακόμη

προσέγγιση, συγγενική ή φιλική. Παρ' όλο που ήταν ακόμη «Άγιο Σαραδάμερο» και η νηστεία ετηρείτο ευλαβικά από τους περισσότερους, δεν έλειπαν και οι εξαιρέσεις. Έρριχναν στη φωτιά, αμέσως μετά το «ξεκουδάνιαζμα»²⁸⁶, τη σπλήνα, το σνκώτι, αλλά και ολόκληρα κομμάτια κρέας, τα οποία συνοδευμένα με το θαυμάσιο κρασί τους, δημιουργούσαν καταστάσεις ευφρόσυνες και «τρικιζβερτα» γλέντια. Μερικοί χοίροι «επέστρεφαν» το βράδι στις οικίες των κατόχων τους σχεδόν μισοί, αφού το υπόλοιπο μισό καταναλώθηκε «εν ευθυμία». Όσοι επέμεναν να τηρήσουν τη «νήστεια» τους, αρκούνταν σε νηστήσιμα, φιλεύοντας συγγενείς και περαστικούς με ανώλογα εδέσματα.

Όταν η ώρα της σφαγής πλησίαζε, αναποδογύριζαν το ζώο, ένας το «καβαλλίκευε» στην κοιλιά, πίσω από τα μπροστινά πόδια, και ένας άλλος τον τραβούσε, για να είναι τεντωμένα, τα πσινά του πόδια. Όταν το ζώο ήταν μεγάλο και άγριο, χρειάζονταν οπωσδήποτε η συνδρομή και άλλων. Μπροστά, δίπλα στο κεφάλι του, ήταν ο «σφάχτης» (Φωτ. 59), ο σφαγέας, με το μυτερό και αμφίπλευρα ακονισμένο «σπαθί» του, απομεινάρει συνήθως του τελευταίου πολέμου (Φωτ. 60). Το κεφάλι του ζώου ήταν πάντοτε στραμμένο προς δυσμάς, γιατί «άμα το 'σφαζες ανατολικά, το κρέας του, λέει, θα 'τανε άνοστο». Κάτω από το κεφάλι του έβαζαν ένα χοδρό ξύλο για να τεντώνεται ο λαιμός του και να βυθίζεται ευκολότερα το μαχαίρι. Πριν το βυθίσει στο λαιμό του ζώου, το σταύρωνε μ' αυτό λέγοντας:

εχρόνησε στη Γόρωνο κι ασπρίσαν τα λαγάδια
ετσά ν' ασπρίσει το κρέας του, να γίνει σα δο γάλα.

(Φωτ. 60)

285.—Για την παλαιότητα αυτού του εθίμου, βλ. Γ. Μέγα, Ελληνικά εορταί και έθιμα λαϊκής λατρείας, σ. 49.

286.—Βλ. σημ. 91, σελ. 141.

Τον τελευταίο στίχο τον απέδιδαν και ως εξής:

(Φωτ. 61)

*ν' ασπρίσουνε τον χοίρου μας
τα σκιζοκανκαλάρια.*

(Άσπρο κρέας σήμαινε λίπος, άρα νοστιμότερο κρέας, περισσότερη «γλίνα», καλύτερο «γλινερό», μεγαλύτερο όφελος).

Μετά το σφάξιμο, τοποθετούσαν το άψυχο σώμα του ζώου επάνω σε μία παλιά πόρτα ή σ' ένα πλατύ σανίδι, και έρριχναν επάνω του με το φτυάρι σταυροειδώς «σταχτή» (στάκτη) από την φωτιά που έκαιγε. Η τοποθέτησή της εξηγήθηκε στον γράφοντα διτώς: άλλοι υπεστήριξαν ότι η στάκτη συγκρατεί επάνω στο σώμα του ζώου το καυτό νερό,

που αργότερα επιχέουν, και έτσι ο καθαρισμός των τριχών του γίνεται ευκολότερος, και άλλοι ότι με τη «σταχτή» το κρέας του γίνεται πιο νόστιμο. (Θεωρούμε ότι καμμία από τις παραπάνω θέσεις δεν ερμηνεύει τη σημασία αυτής της πράξεως, διότι απλουστάτα φαίνεται ότι έχει λησμονηθεί εντελώς η πρωταρχική της διάσταση. Οι νεώτεροι δηλαδή διατηρούν το καθαρώς τυπικό μέρος μιας διαδικασίας, της οποίας όμως λησμονήθηκε στο διάβα του χρόνου η αρχική σημασία. Ποια μπορεί να ήταν αυτή; Μελετώντας ανάλογα έθιμα άλλων ελληνικών περιοχών ευρίσκουμε ότι μετά το σφάξιμο του γουρουνιού, η οικοκυρά τοποθετούσε κοντά στο κεφάλι του ένα φτυάρι γεμάτο αναμμένα κάρβουνα και θνύιασμα, αφού πρώτα το θνυμάτιζε σταυρωτά σ' όλο του το σώμα, για να μην το «μαγαρίσουνε»²⁸⁷ οι καλικάντζαροι²⁸⁸. Οι αναλογίες, παρά τις μικρές διαφοροποιήσεις, είναι εμφανείς, και μάλιστα ισχυροποιούνται, αν αναλογιστούμε ότι από προφορικές μαρτυρίες των γεροντοτέρων εξάγεται το συμπέρασμα ότι ο κυριότερος φόβος των παλαιότερων Γλιναδιωτών στις περί καλικαντζάρων παραδόσεις τους ήταν αυτός του «μαγαρίσματος» του νεοσφαγμένου χοιρινού κρέατος από τα προαναφερθέντα δαιμονικά).

Εν συνεχεία, αφού προηγουμένως έβαζαν μέσα στο στόμα του ζώου ένα λεμόνι για να τρέχουν ευκολότερα τα αίματα, άρχιζαν τον καθαρισμό του δέρματός

(Φωτ. 62)

287.—Για το ρ. μαγαρίζω, βλ. Χατζηδόνα, Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά, τ. 1, σ. 235, και 2, σ. 334 288.—Βλ. Γ. Αικατερινίδη, Νεοελληνικές αιματηρές θυσίες, Αθήνα 1979, σ. 110—111.

τον (φωτ. 61) από τις τρίχες και τη «γάννα»²⁸⁹ του, ένα μικρό στρώμα τριχών,

(Φωτ. 63)

που δεν είχαν όλοι οι χοίροι, μόνο οι «καννιάρηδες». Για να μαλακώσουν οι τρίχες και η «γάννα» έχεαν επάνω τους (φωτ. 62) καυτό νερό με ένα πήλινο «κεραστάρι»²⁹⁰ (φωτ. 63), τρεις φορές. Η αποστολή του «κεραστή» ήταν σημαντική και δύσκολη. Έπρεπε να ρίχνει το νερό με μέτρο, γιατί αν σε κάποιο σημείο του σώματος του ζώου έρριχνε υπέρ το δέον, το σημείο εκείνο «εμαιρεϊούνταν», κατά την έκφρασή τους, και δεν μπορούσαν πλέον να το καθαρίσουν. Μόλις το νερό δια-
χεόταν επάνω στο σώμα, άπλωναν επάνω του ένα τσουβάλι, για να κρατήσει την «άχνη» του θερμού νερού και να μαλακώσουν περισσότερο οι τρίχες, και έβυναν αμέσως μετά το δέρμα με κοφτερά μαχαίρια και το καθάριζαν. Αν κάποιο σημείο δεν είχε καθαρισθεί καλά, «δε δό 'χενε πιάσει», ακολουθούσε κι άλλο «κέραζμα». Τα δυσκολότερα σημεία καθαρισμού ήταν αυτά του κεφαλιού και κυρίως τα των αφτιών.

Όταν η απόξυση των τριχών τελείωνε, έβγαζαν τα νεύρα των δύο πισινών ποδιών και περνώντας σ' αυτά ένα «γάτζο» κρεμούσαν το ζώο (φωτ. 64). Πριν το κρεμάσουν, το «ξεκωλιάζανε», δένοντας με κλωστή την άκρη του παχέους εντέρου, για να μη λερωθεί με τις ακαθαρσίες του το υπόλοιπο κρέας. Κρεμασμένο το έπλεναν εξωτερικά για τελευταία φορά και αφού καθάριζαν τα πησμένα εντός της πληγής της σφαγής αίματα, διευρύνοντάς την με το μαχαίρι, άρχιζαν το «ξεκουθάνιαζμα».

«Ξεκουθάνιαζμα» ήταν το άνοιγμα της κοιλιάς του ζώου και η εξαγωγή όλων των εντοσθίων του. Τα έπλεναν με καθαρό νερό, τα δε έντερα και τις «κοιλίες», επειδή επρόκειτο μετά από λίγο να τα γεμίσουν, τα έπλεναν και από μέσα, «γυρίζοντάς» τα ανάποδα με τη δύναμη του νερού που έπεφτε από ψηλά. Τα μικρά

(Φωτ. 64)

289.—Αρχαιοελλ. γάννα, το χονδρό καλάμι. Η λέξη συναντάται στον Ησίοδο και τον Σουίδα («γάνναις και καλάμοις χρόνται οι νομάδες εις την σχοινοποιαν». Στην Κρήτη (χ/φο 514 και 269) γάννα είναι (όπως και στο Γλινάδο) οι πρώτες λεπτές τρίχες που βγάζουν τα μικρά πουλλιά και τα ζώα. Βλ. και G. Meyer, Neug. St., III, σελ. 25

290.—Από το ρ. κερνώ <αρχ. κερνώ. Όταν επέχει νερό στο σώμα του ζώου ο «κεραστής», έλεγαν ότι «κερνά».

παιδιά περιμέναν εναγωνίως τη «φοίσκα» του (την ουροδόχο κύστη), για να την φρουσκώσουν και να την κάνουν μπάλλα ποδοσφαίρου.

Την επομένη μέρα, παραμονή Χριστουγέννων, «εκόβανε», τεμάχιζαν δηλαδή, το κρέας του, μεταβαίνοντας από οικία σε οικία (φωτ. 65). Η διαδικασία αυτή ήταν αφορμή για ένα ακόμη γλέντι, αφού τον τεμαχισμό ακολουθούσε μεζεδάκι και κρασί, και αφού δεν τεμάχιζαν μόνον ένα σφακτό, αλλά όλων των μελών της παρέας. Αντιλαμβανόμεθα λοιπόν το μέγεθος και την διάρκεια της νέας αυτής εξομήσεως.

(Φωτ. 65)

Μία περίπου εβδομάδα μετά το σφάξιμο των γουρουνιών, καθένas ξεχωριστά έκανε το «γλινερό» του, το οποίο «αγίζανε», δοκίμαζαν δηλαδή, μετά το Πάσχα. Αποτελούσε τη βάση για πολλά φαγητά, ήταν το κρέας ολοκλήρου του έτους.

Εκτός του χρησιμοτάτου «γλινερού» ο χοίρος προσέφερε ακόμη τις τρίχες του, τις οποίες αγόραζαν ξένοι για την κατασκευή βουρτσών ή μεταχειριζόνταν οι υποδηματοποιοί του χωριού «για το τσαγαρείο», τις «τσιαρίδες» του, τις οποίες τηγάνιζαν και έτρωγαν με ψωμί, τη «γλί-

να» του, που οι μητέρες άλειφαν επάνω σε φέττα ψωμιού, μαζί με ζάχαρη, και προσέφεραν στα παιδιά τους, και τη «μιατζίνα» του, ένα μέρος της οποίας φύλατταν κρεμασμένη στη στέγη της οικίας, για να αλείφουν τα παπούτσια τους «και να μη σκοΐνε».

γ. αντιλήψεις για το χοίρο

«Οι παλιοί τονε θεωρούσανε δαιμονιζμένο²⁹¹, γι' αυτό πρέπει να χυθεί το αίμα του, για να φύει ο δαίμονας. Τονε δαιμόνισενε ο Χριστός με τα δαιμόνια που ήβγαλενε από το δαιμονιζμένο άνθρωπο και τα 'ρριξενε απάνω σ' τσι χοίροι και όλοι επήανε και πνιήκανε στα τάρταρα τσι θάλασσας».

(Φωτ. 66)

291.—Βλ. ενδεικτικώς Άλκης Κυριακίδου—Νέστορος, Τα ελληνικά χριστουγεννατικά φαγητά και ο συμβολισμός τους, Λαογρ. μελετήματα, ό. π., σελ. 156 κ.ε. Μιχ. Μερακλή, Δαιμονοποιήσεις του χοίρου. Λαογραφικά ζητήματα, Αθήνα 1989, σ. 267 κ.ε.

Η παραπάνω σημαντική μαρτυρία μας υποχρεώνει να αναζητήσουμε έναν έντονο τελετουργικό και θυσιαστικό χαρακτήρα στα παλιά «χοιροσφάγια», ο οποίος σήμερα έχει αλλοιωθεί εντελώς. Και όχι μόνον αυτό, αλλά χάνεται σιγά—σιγά και ο άλλος βασικός τους χαρακτήρας, ο οικονομικός. Το χοιρινό κρέας, και μάλιστα αυτό του «γλινερού», δεν είναι πλέον το μοναδικό που σήμερα μπορούν να γενθούν, αφού υπάρχει αφθονία και ποικιλία κρεάτων. Γι' αυτό και το «χοιροσφαγίο», ο οεοοπομίσκος χοίρος, απέβη, όπως όλα σχεδόν τα έθιμα, ένα είδος διακοσμητικού στοιχείου, και όσο ο καιρός παρέρχεται, δεν αρέσει, δεν ευ-

(Φωτ. 67)

χαριστεί, δεν ψυχαγωγεί, αλλά κινδυνεύει να γίνει «αγγαρεία». Χάθηκαν όχι μόνον η παλιά εξίσωση οικονομίας και λατρείας, αλλά και οι δύο έννοιες. Απλώς, και φέτος πρέπει πάλι να σφάζουν²⁹².

292.—Το κείμενο αυτό γράφτηκε πριν πέντε περίπου χρόνια. Από τότε μέχρι σήμερα όμως φαίνεται ότι κάποια πράγματα άλλαξαν στο χωριό, και η «επιστροφή» πολλών κατοίκων στο τελετουργικό (ή στην αναβίωση) αυτού του έθιμου είναι σημαντική. Οφείλεται άραγε στη συνειδητοποίηση ότι η ζωή τους (ξεκομμένη από έθιμα) έγινε λειψή; Ή στην πίεση των «Αθηναίων», που νοσταλγώντας (την ούτως ή άλλως φολκλορικού χαρακτήρα) αναβίωση του έθιμου (ή καινούμενοι από τη μόδα) τους «αναγκάζουν» να συμπεριφέρονται με αγάπη σ' αυτήν την τεχνητή αναβίωση του αγροτικού τους παρελθόντος;

Η. Οικήσεις των ζώων

—«μιτάτοι» και «προστιάδες»

Οι «προστιάδες»²⁹³ και οι «μιτάτοι»²⁹⁴, οι κατοικίες των ζώων, οι στάβλοι και οι αποθήκες τους αντιστοιχώς, δεν διέφεραν σχεδόν καθόλου ως προς την εξωτερική μορφή και τα υλικά οικοδομίας από τις ανθρώπινες κατοικίες. Λέγεται μάλιστα ότι οι περισσότεροι από τους σωζομένους μέχρι σήμερα παλαιούς στάβλους, που ευρίσκονται συγκεντρωμένοι δίπλα σε εξωκλήσια, ήταν κάποτε μικροί οικισμοί, με θρησκευτικά κέντρα αυτά τα μικρά ναΐδρια. Ως παραδείγματα αναφέρουν την περιοχή «Πολλοί Μιτάτοι», κοντά στα Βασιλικά, προς δυσμάς του χωριού, με λατρευτικό κέντρο την εκκλησία του αγίου Πέτρου, και τις «Αυλές», δίπλα ακριβώς από τον ομώνυμο ναΐσκο (φωτ. 66). Πάντως, η μέχρι τώρα ιστορική έρευνα δεν έχει φέρει σε φως τίποτε σχετικό, εκτός φυσικά από την παρόμοια περίπτωση του Λουλουδίου και του Τζίτζαμου (φωτ. 67).

Κύρια χαρακτηριστικά των «προστιάδων» (φωτ. 68) ήταν (α) το ορθογώνιο επίμηκες σχήμα τους (β) οι δύο συνήθως θύρες εισόδου/εξόδου. Τα υλικά τοιχοποιίας ήταν πέτρα και χώμα, χωρίς συνδετικό υλικό, οι δε φάτνες ήταν πέτρινες

(Φωτ. 68)

«γούρνες», που σχη-
ματί-
ζαν τις γωνίες του οική-
ματος, προσθέτοντας απλώς με-
ρικές πέ-
τρες (ή μία και μοναδική, αρκετά επιμήκη και μικρού ύψους). Τα υλικά και ο τρόπος στεγάσεως ήταν ίδια με αυτά των ανθρώπινων

κατοικιών. Προσέθεταν απλώς φρύγανα μετά την «καλαμωτή», για να προφυλάξουν τη «στιασιά»²⁹⁵ από τους ποντικούς.

Κύριο χαρακτηριστικό του «μιτάτου» ήταν η μεγάλη ξύλινη, μονόφυλλη θύρα του, με «στροφόγερο»²⁹⁶ στο κάτω μέρος της και μεγάλο «μάδαλο»²⁹⁷ για την ασφαλή προστασία όλων των ειδών που φυλάσσονταν μέσα σ' αυτόν. «Μιτάτος» και «προστιάδα» περιβάλλονταν από ψηλό πέτρινο φράκτη, προς εγκλωβισμό των ζώων. Όλα τα υπόλοιπα στοιχεία (υλικά οικοδομής, στέγαση κ.τ.λ.) ήταν ίδια με αυτά της «προστιάδας» (φωτ. 68).

293.—Και «αβροστιάδες». Η λέξη από το έμπροσθεν (μπρος) + —σιάδα <έσιος <εστία, κατά το παρσιτιά= παρά + έστιος. Το επίρρ. μπροστά λέγεται στο χωριό (με το προθετικό α) «αβροστά»

294.—Βλ. σημ. 49, σελ. 154

295.—Στέγη >στεγάζω> στέγασια >στιασιά >στιασιά

296.—Βλ. Κατοικία, σελ. 22

297.—Αρχαιοελλ. μάνδαλος.

Το «ξεκόπριζμα» του ανλόγγου του γινόταν κατά τους μήνες Ιανουάριο—Φεβρουάριο (οι γεωργοί ετοίμαζαν τους αγρούς τους για την εαρινή σπορά της πατάτας), και τον Ιούλιο (ετοιμάζονταν για τη χειμερινή σπορά). Το καθάρισμα του σταύλου γινόταν «κάθε οχτώ», και τα περιττώματα των ζώων συγκεντρώνονταν στον ανλόγγου, σωροί ολόκληροι.

Οι σημερινοί «μιτάτοι» και οι «προστιάδες/στάβλοι» τους (φωτ. 69) διατηρούν τη δομή των παλαιότερων, είναι όμως κατασκευασμένοι από ασοβάντιστους εσωτερικώς και εξωτερικώς τσιμεντόλιθους. Οι «προστιάδες» έχουν πλέον τσιμεντένια μεγάλα «παχλιά»²⁹⁸, με «βούκλες», για το δέσιμο των ζώων, και τσιμεντέ-

(Φωτ. 69)

νιο πάτωμα που καθιστά εύκολη υπόθεση το καθάρισμά τους (φωτ. 70). Οι «μιτάτοι» είναι πλέον όχι μόνον αποθήκες προϊόντων και εργαλείων κάθε είδους, αλλά χώροι αναπαύσεως και διασκέδασεως, αφού καθ' όλο το έτος, αλλά κυρίως το χειμώνα, στη θαλπωρή των αχύρων, βρίσκουν καταφύγιο πολλοί φίλοι του ιδιοκτήτη και τα «κουντοσπίουν» διασκεδάζοντας με τον δικό τους τρόπο. Το πετρογκάζ, τα κουντοσπίουννα, το λάδι, το ψωμί, τα σαλατικά, είναι εκεί, τα κρεατικά εύκολα βρίσκονται και γρήγορα (αρκεί να υπάρχει η διάθεση), και η απρογραμμάτιστη «φαγοποτούρα», με «αμανέδες» και τραγούδια αρχίζει χωρίς πολλές—πολλές αναστολές. Έτσι οι «μιτάτοι», όσο κι αν φαίνεται παράξενο, τείνουν να γίνουν χώροι που βοηθούν την κλονισμένη²⁹⁹ κοινωνική συνύπαρξη να ελπίζει μελλοντικά σε κάτι καλύτερο.

—το «τσαρδί» των κατοικιών και το «χοιροκούμασο»

Για την προστασία των ενσταβλισμένων αιγοπροβάτων έχουμε γράψει στο πε-

298.—Από το υποκορ. του πάθην (το παθνιον). Το «παθνήν» δεν είναι άλλο από το αρχαιοελλ. φάτνη (πρβλ. αμνός >αθνός >αχνός)

299.—Για να είμαι ακριβέστερος, την «κάπως κλονισμένη».

ρί κατοικίας κεφάλαιο (βλ. σελ. 21). Συμπληρωματικώς λοιπόν αναφέρουμε ότι ως μέσον προστασίας των εν λόγω ζώων κατά τη διάρκεια της ημέρας (αλλά και τις τελευταίες δεκαετίες που εξέλιπε ο κίνδυνος ζωοκλοπών) ήταν το «τσαρ-δί»³⁰⁰, που ομοίαζε με το στέγαστρο των καπνοφύλλων. Η κατασκευή του ήταν πολύ πρόχειρη: έμπηγαν τέσσερις στύλους στο χώμα, τους συνέδεαν μεταξύ του στο ύψος περίπου της επάνω τους άκρης με ισάριθμα δοκάρια, και τα σκέπαζαν με καλάμια.

Οι χοίροι, εν όσω ήταν οικόσιτο ζώο, είχε κατάλυμα οποιονδήποτε καλυμμέ-νο χώρο της αυλής της οικίας, αφού, «αμμιολαριστός»³⁰¹ όπως ήταν στις περισ-σότερες περιπτώσεις, περιφερόταν όπου ήθελε. Συνήθιζε να περνά τον καιρό του κάτω από τον φούρνο, ε-κεί ήταν το «χοιροκούμασο» (βλ. σελ. 21). Όταν όμως η εκτροφή τους μεταφέρθηκε στους αγρούς και στα «κανκάρια», δίπλα από τις «προστιάδες» ή λίγο μακρύτερά τους, έπρεπε να κατασκευάσουν ένα πρόχειρο κατάλυμα και γι' αυτά τα πολύτιμα ζώα τους. Έκτιζαν ένα μικρό πέτρινο «αυληδάκι», ύψους ε-νός περίπου μέτρου, και σκέπαζαν ένα μόνο μέρος του με καλάμια, για να δημιουργείται σκιά. Άλλοι όμως ούτε αυτό δεν αξιωνόνταν να κά-νουν, και τους είχαν δεμένους μέσα στα «χαδάκια», που εξ αιτίας της πυκνής τους βλαστήσεως ήταν πολύ δροσερά («δε da 'πιανενε ο ήλιος»), είναι δε γνωστή η ανάγκη του συ-μπαθούς ζώου για δροσιά και λά-σπη. Σήμερα την πέτρα έχουν αντι-καταστήσει οι κτιστοί τοιμεντόλιθοι, και τα καλάμια οι «πρόχειρες» τα-ράτσες.

—το κοτέτσι

(Φωτ. 70)

Στις παλιές αυλές του χωριού το κοτέτσι ήταν σχεδόν άγνωστο, αφού «όσοι είχανε φούρνο εβάνανε ένα θάνατο και κοιτάζανε οι όρνιθες», ενώ σε όσες δεν υπήρχε, κυκλοφορούσαν ελεύθερες σ' όλη την αυλή και τους γύρω δρόμους. Όσα δημιουργήθηκαν τα τελευταία έτη, πριν την οριστική τους απομάκρυνση από το χωριό, ήταν περιφραγμένα με συρματοπλέγμα.

Αντιθέτως υπήρχαν αρκετά στους αγρούς, όπου ελεύθερες, και σχεδόν χωρίς προσφερόμενη από τους κυρίους τους τροφή, ζούσαν κατά κοπάδια, παρά τον

300.—Τουρκ. çardak, τσαρδάκι = καλύβι από κλαδιά

301.—Από το ιταλ. ammolare = αμμιολώ, αφήνω.

πάντοτε ορατό κίνδυνο κλοπής τους. Τα κοτέτσια των αγρών ήταν κατασκευασμένα με καλάμια, που πλαισίωναν τα τέσσερα γωνιαία δοκάρια. Όσοι δεν είχαν κοτέτσια τις άφηναν μέσα στα «χαδάκια», και «κοιτάζανε» όπου εύρισκαν κλαδί. Άνοιγαν μάλιστα μία μεγάλη οπή μέσα στο χανδάκι, μισό περίπου μέτρο υψηλότερα από το βαθύτερο σημείο του, προς το μέρος του χωραφιού τους, και μέσα της «εμαδρίζανε» τσι κλωσσούνδες με τα μικρά πουλλάκια δίνοντάς τους μέχρι να πετεινοχωρίσουνε»³⁰². Προς ασφάλειά τους εκάλυπταν την είσοδο της οπής με «πλακοπούδες» (πλατειές πέτρες) και παννιά, γιατί πάντοτε καρδοκούσαν γάτες και αρουραίοι, και το πρωί τα «ξεμαδρίζανε»³⁰³.

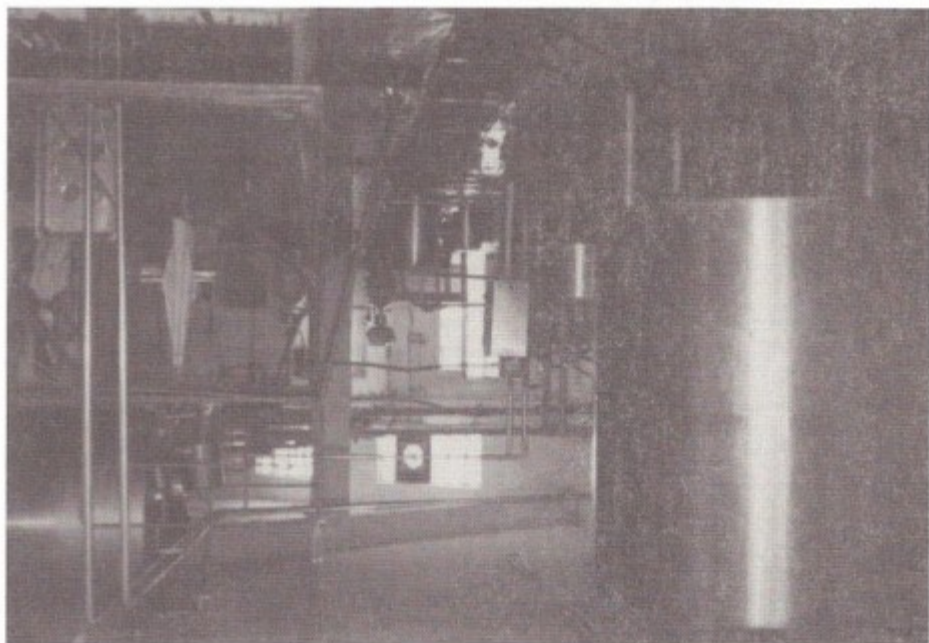
302.—Να διακρίνονται δηλ. ευκόλως τα μικρά πετεινάκια από τις «πουλλάδες»

303.—Συγκεντρωτική βιβλιογραφία για τα παραπάνω αναπτυχθέντα θέματα μπορεί ο ενδιαφερόμενος να βρει στον Λουκάτο, ό. π., σσ. 181—182, στους Στ. Ημέλλο — Αικ. Πολυμέρον — Καμηλάκη, ό. π., σσ. 121, 129, 147, 177, στο περιοδικό Ναξιακά τις εργασίες των Στ. Ημέλλου, Γεωργικά έθιμα της Νάξου, τ. 6 (1986), σσ. 54—56, Ν. Κεφαλληνιάδη, Το ησιόδειο άροτρο στη Νάξο, τ. 6 (1986) σσ. 57—61, και τέσσερις εργασίες του Ν. Σφακιανού: Τα αγροτικά εργαλεία στη Νάξο, τ. 6 (1986), σσ. 62—72, Γεωργικά της Νάξου, τ. 10 (1986), σσ. 42—48, Γεωργικά της Νάξου (τα ζώα εργασίας), τ. 21—22 (1988), σσ. 80—90, και Η εκμηχάνιση της γεωργίας στη Νάξο, τ. 28 (1991), σσ. 6—23.

7. ΠΟΙΜΕΝΙΚΟΣ ΒΙΟΣ

α. εισαγωγικά

Οι Γλιναδιώτες έτρεφαν κυρίως αιγοπρόβατα, σε περιορισμένη όμως κλίμακα, γι' αυτό και δεν ομιλούμε περί κοπαδιών και βοσκοτόπων. Ο καθείς έτρεφε μέχρι και 15 το πλείστον «κεφάλια» (μερικοί «νοικοκύρηδες» είχαν φυσικά περισσότερα), τα οποία έβοσκαν στους αγρούς και τα «κανκάρια» τους μικρά παιδιά και γυναίκες, και τα πότιζαν μέσα «σε δυο—τρεις σπαζμένες λαήνες» ή στα «νεροποτίσια». Το «νεροποτίσι» ήταν ένας μικρός λάκκος, που άνοιγαν στα «κανκάρια» (ο βαθύτερος ήταν ένα μέτρο) και το νερό ανέβλυζε σαν να είχαν εξορύξει σημερινό πηγάδι πολλών μέτρων βάθους. Το βράδυ τα «μαδρίζανε» στην αυλή της οικίας τους ή τον παγερό χειμώνα στην «ερροσιάδα» της. Ο φόβος της κλοπής ήταν μεγάλος, ιδίως κατά την Κατοχή. «Δεν εξημερώνουσαν μέσα στο χωράφι το ζο, άμα νήθελα να το 'φήκεις μοναχό δου». (Οι παλαιότεροι ενθυμούνται τις προσπάθειες της Πολιτείας, κατά την δεύτερη δεκαετία του αιώνα, να περιορίσει το φαινόμενο αυτό. Ενθυμούνται τους Κρητικούς Διοικητές Χώρας και Τριπόδων Καραβελάκη και Δρακονάκη, οι οποίοι, όσο διάστημα υπηρέτησαν στο νησί, ήταν ο φόβος και ο τρόμος των ζωοκλεπτών, αφού «όποιον επιάνανε του δώνανε ξύλο μέχρι τελευταίας πνοής»).

(Φωτ. 1)

β. τυροκομία

Στο Γλινάδο παλαιότερον λειτουργούσαν τέσσερις «μάδρες», μικρά δηλαδή τυροκομεία. Ήταν του Φραγκουλογιάννη και της Μαργαρίτας του Σκάρκου στον

«Δέχτη», του γέρου Αντωνάκη στο «Απίσω Χωριό», κοντά στην κατοικία του Νίκου του Τζαννή, του πρώην Προέδρου, και η τέταρτη του Γνωστικού, στο χώρο που σήμερα είναι οικοδομημένη η κατοικία του Γιάννη του Χωριανού. Κατά το τέλος της δεκαετίας του '40 (περί το 1947—8) προσετέθη σ' αυτές μία ακόμη, συνεταιριστική, στον Μανωλά, βραχύ-μα όμως. Το 1960 δημιουργήθηκε το τυροκομείο της Ενώσεως Γεωργικών Συνεταιρισμών Νάξου, που λειτουργεί μέχρι σήμερα με τελειότατα μηχανήματα (φωτ. 1). Οι «μάδρες» αυτές λειτουργούσαν καθ' όλη την Αγία Τεσσαρακοστή μέχρι το Πάσχα, παρέτειναν μάλιστα την λειτουργία τους, όταν μερικοί δεν προλάβαιναν να τυροκομήσουν.

(Φωτ. 2) «Ο δεινέκς του γαλάτου»

Άρμεγαν το γάλα μέσα στην πήλινη «τσιγκαλούδα», το μετέφεραν¹ στις ιδιόκτητες «μάδρες» και το έρριχναν μέσα στον επίσης πήλινο «αρμεό»² (φωτ. 3), το δοχείο συγκεντρώσεως του γάλακτος (φωτ. 4). Επάνω σε ένα καθαρό ξύλο ή κληματοβέργα χάρασσαν κάθε φορά ένα

σημάδι, την «κόκκα» (μεσαιων. κόκα < ιταλ. coccia), αφού εμβάπτιζαν αυτό το ξύλο μέσα στον «αρμεό». Κάθε κτηνοτρόφος που έδιδε το γάλα του είχε το δικό του ξύλο. Με αυτόν τον τρόπο μετρούσαν τις προσκομιζόμενες ποσότητες γάλακτος, τις οποίες ο τυροκομών όφειλε να αποδώσει στους κτηνοτρόφους, όταν με την σειρά τους θα τυροκομούσαν κι εκείνοι.

Ο ιδιοκτήτης του μικρού αυτού τυροκομείου ελάμβανε από τον καθένα

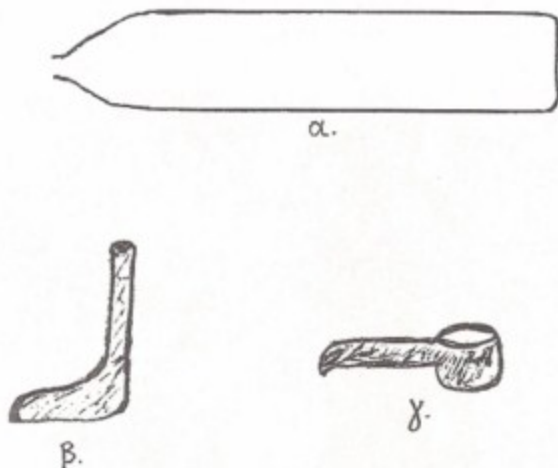

(Φωτ. 3)

τυροκομούντα που έκανε χρήση της «μάδρας» τον ως αντιτιμο χρήματα για κάθε

1.—Όταν πια δημιουργήθηκε το συνεταιριστικό τυροκομείο το μετέφεραν μέσα «σ' τσι δεινέκεδες του γαλάτου» (φωτ. 2). Σήμερα αντικατεστάθηκαν με πλαστικά δοχεία.

2.—Ο αρχαιοελλ. αμολγός > * αρμογός > αρμεγός. Ο Χατζηδάκης, Μ. Ν. Ε., 2, 120, το ετυμολογεί κατ' ευθείαν από το αρμέγω. Βλ. όμως Σ. Β. Ψάλλη, Ετυμολογικά, Αθήνα 27 (1915), Λεξικογραφικόν Αρχαίων της Μέσης και Νέας Ελληνικής (παράρτημα), σσ. 111—114.

(Ιχνογρ. 1)

γάλακτος γινόνταν κατά τα παλαιότερα έτη, όταν οι βιομηχανικές πυτιές δεν είχαν ακόμη φθάσει στο χωριό, με έναν ομολογούμενως παράδοξο τρόπο: «απάνω στη γοιλιά του κατσικιού είναι το μουλί». Αμα λοιπό εσφάζανε το κατσίκι, το βγάνανε και το κρατήζανε αλατιζμένο μέσα σε άρμη καλή και το 'χανε. Από 'κείνη την άρμη εβάνανε μέσα στο γάλα και το πήζανε. Πρεπε-νε όμως να 'ναι από κατσίκι που δεν είχενε φάει καθόλου χόρτο, γιατί διαφορετικά το γάλα θα γίνουσανε τσίρ-ρος».

Τρία είδη τυριών παρήγαγαν συνή-θως στις «μάδρες». Πρώτο «έβγαζαν» το «κεφαλοτύρι», κατά τον εξής τρόπο: άδειαζαν το συγκεντρωμένο γάλα στο «χαρανί», και έρριχναν την ανάλογη ποσότητα πυτιάς. Το ψημένο πλέον από το βράσιμο γάλα, τη «μανούρα»¹⁰ όπως την αποκαλούσαν, το ανακάτευαν με τον

Το «α-κλούβι» είχε τη θέση και τη χρησιμό-τητα της ση-μερινής βα-θειάς κουτά-λας, αφού χρησίμευε για να βγά-ζουν γάλα από το «χα-ρανί». Ήταν ένα «φλα-σκή» με κομ-μένο ένα πλευρικό σημείο της στρογγυλής του επιφα-νείας (ιχνο-γρ. 1, γ).

Το «πή-ξιμο» του

(Φωτ. 5)

9.—Το ηνυστρο του στομάχου. Κατά τον G. Meyer, Neug. St., III, σ. 45, προέρχεται από το λατιν. mufa ή αλβανικό mule. Κατ' άλλους είναι υποκορ. του μύλη
10.—Το γνωστό μανούρι. Από το μεσαιων. μανούρα < επιθ. μανός (τυρός).

«ταραχτή»¹¹, ένα επίμηκες ξύλο, για να γίνει αραιότερο, και το έβαζαν μέσα στα «τυροβόλια», πιέζοντάς το δυνατά, για να μη «σκοιληκιάζουνε» τα τυριά αργότερα, από τα τυχόν κενά που μέσα τους θα δημιουργούνταν. Η όλη διαδικασία γινόταν επάνω στον «τυρόσκαμνο», το δε παραγόμενο τυρί αποκαλούσαν και «αρσενικό».

Τα εντός του «χαρανιού» υπολείμματα πησμένου γάλακτος συγκέντρωνε εν συνεχεία ο τυροκόμος με ένα «τυροβόλι», αποκαθαίροντάς τα από τα υπάρχοντα ξένα σώματα (τρίχες, κόπρανα των ζώων κ.τ.λ.). Με τα υπολείμματα αυτά παρήγαγαν το δεύτερο είδος τυριού, «τσι κομμοί»¹², μικρού μεγέθους, όσο μια ανδρική γροθιά, και «δευτέρας κατηγορίας».

Το τρίτο είδος ήταν η «μυζήθρα», που παρασκευάζονταν ως εξής: αφού ανέσθραν τα υπολείμματα των «κομμών», έρριχναν μέσα στο καζάνι «το βράζμα», που είχαν κρατήσει από την προηγούμενη διαδικασία, και το ζέσταιναν σε σιγανή φωτιά («να μη βαίρνει το γύρο του χαρανιού»). Με το «μονδί» ανενκάτευαν το περιεχόμενο του μέχρι να φουσκώσει η μυζήθρα και να έλθει στην επιφάνεια, απ' όπου την συνέλεγαν με μία κοντάλα τρυπητή, και την τοποθετούσαν μέσα στα «τυροβόλια», χωρίς να την πιέσουν, όπως έκαναν με το «αρσενικό». Η δεύτερη ονομασία του τυριού αυτού ήταν «θλυνκό».

Τα τυριά, μόλις τα παραλάμβαναν από το τυροκομείο, «τ' ακουβούσες χάμω, δυο—τρεις μέρες μεσ' τα τυροβόλια, τα βγανες μετά, τα αλάτιζες γύρω—γύρω, τα βανες στην τάβλα απάνω, τα πλυνες με λάδι και γλυκάδι¹³ για να μη διάνουνε μούχλα και μετά τα απί-

(Φωτ. 6)

11.—Από το ταράζω (ταράσσω)

12.—Αρχαιοελλ. κοιμός

13.—Το ξύδι, κατ' ευφημισμὸν (από το γλυκάδιον, υποκορ. του γλυκύ).

θωνες μέσα σε μια μεθύρα¹⁴, που 'χενε σκέπασμα από πάνω και τρύπες στο πλάι, για να αναπνέουνε».

(Φωτ. 7)

Όταν οι «μάδρες» έκλειναν, το γάλα συγκεντρωνόταν στην οικία του καθενός. Ένα μέρος του το έπιναν οι οικογένειές τους, το δε υπόλοιπο το έπηξαν και έφτιαχναν τα «ξινότυρα»¹⁵. Εκτός από το αιγοπρόβειο γάλα έπηξαν και αγελαδινό, αλλά κυρίως το πρώτο. Το σούρωναν με τουλουπάνι ή άσπρο καθαρό παννί ή και με κεφαλομάντηλο, για να το καθαρίσουν από τυχόν ακαθαρσίες, και του προσέθεταν πυτιά και «τσιόρο». Την άλλη ημέρα, ψημένο πλέον, το τοποθετούσαν στο «τιροβόλι» (φωτ. 7). Την επομένη, αφού το αλάτιζαν, το άφηναν επί ένα περίπου μήνα στην «τάβλα» για να ξεραθεί. Άλλοι το απολάμβαναν «χλωρό», μόλις έπηξε ικανοποιητικά, άλλοι «ξερό» με το ψωμί ή συμπλήρωμα του φαγητού τους, οι δε νοικοκυρές το «ξύνανε» με τον τρίφτη και το έριχναν στην μακαρονάδα.

γ. το κούρεμα και το «βούκκιασμα» των αιγοπροβάτων

Τα κούρευαν δύο φορές το έτος, κατά τον Μάιο και τον Σεπτέμβριο μήνα, με την «τσιπίδα», σιδερένιο μεγάλο ψαλίδι. Τα μαλλιά του Μαΐου τα ονόμαζαν «λαβριάτικα», και ήταν «παχιά και γερά», τον δε Σεπτεμβρίου «Σοτεβριανά». Κατά την κουρά ο καιρός έπρεπε να είναι βοριάς «και καλό το φεγάρι» (στη «γέμιση» δηλαδή), για να είναι τα μαλλιά και τα κάθε λογής υφάσματα και ρούχα (που θα κατασκευάζονταν απ' αυτά) γερά. Το πασχαλινό κούρεμα απέβλεπε στο να «αεριστούν» τα ζώα, λόγω και της επικείμενης αφίξεως του καλοκαιριού, το δε φθινοπωρινό στο να αποκτήσουν καινούργιο, ανανεωμένο μαλλί, για να αντεπεξέλθουν στο χειμωνιάτικο ψύχος. Από τους κούρεϊς οι παλαιότεροι ενθυμούνται τον Βασίλη τον Καρπούζη (τον Κουφό) και την Πολυξένη Σέργη (του Μαστρομανόλη). Αργότερα η «τέχνη» πέρασε σχεδόν σε κάθε νοικοκυριό, και ο καθένας κούρευε τα δικά του και τα των συγγενών του.

Τις κατσίκες συνήθως δεν τις κούρευαν, εκτός αν είχαν μακρύ τρίχωμα. Με το μαλλί τους έφτιαχναν σχοινιά και «δισάκια», μέσα στα οποία «εβάνανε το γέννημα και το σπέρνανε». Τα κατασκεύαζαν οι «Ψηλοχωριανοί».

Τα από την κουρά των προβάτων, κυρίως, μαλλιά, τα «κάνανε δυο—τρία ξεστά νερά στην αρχή, για να μην έχουνε καθόλου αλάδανο¹⁶, τη βρωμιά που 'χει το μαλλί και κολλά. Τα ξαναπλύνανε μετά με κρύο νερό και τα απλώνανε απάνω σ' τσι χαλάροι¹⁷ για να στεγνώξουνε. Μετά τα μαζεύανε και τα ξαίνανε στο χέρι, για να αραιώσουνε. Μερικές γυναίκες είχανε για 'φτη τη δουλειά ξά-

14.—Από το αρχαιοελλ. μέθυ, το=ο οίνος («πολλόν.....μέθυ επίητο», Ιλιάδα, Ι, στ. 469). Βλ. φωτ. 6

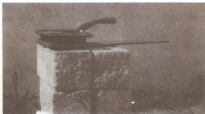
15.—Η ονομασία τους δείχνει ότι είχαν μια θαυμασία ξινή γέση

16.—Ο οσέπος, η οσέπη ή οίσπη των Αρχαίων. Από το ιταλ. ladano

17.—Στους μεγάλους γρανιτένιους όγκους, το χωριό ήταν γεμάτο απ' αυτούς. Τους ονομάζουν και «χάλαρα» (από το επίθ. χαλαρός, με αναβίβασμό του τόνου και αλλαγή γένους).

στρα¹⁸, που κάνει το μαλλί σκαμπάκια, τούφες—τούφες δηλαδή, έτοιμο για την αλεκάτη».

Όταν τα νεογέννητα των αιγοπροβάτων είχαν αρκούντως μεγαλώσει και έπρεπε να τα «αποκόψουν» από τη μάνη τους, τη «δοισκαζανε», της κάλυπταν δηλαδή το μαστό με το πάνινο «δοισκί»¹⁹, το οποίο συγκρατούνταν στη θέση του με «ράματα»²⁰, προχειροκομμένες από παλιόρουχα κορδέλλες, δεμένες στο λαιμό και σε όλο σχεδόν το σώμα του ζώου. Έτσι μπορούσαν να διαφυλάξουν το απαραίτητο για την οικογένειά τους γάλα από τα λαιμαργι στόματα των «θροϊσκομένων»²¹ πλέον αμνοειφίων (φωτ. 9).

(Φωτ. 8)

«Επειδή όμως τα διασολοκάτσικα στρουπόδανε το δοισκί κι ευρίσκανε το βιζί κι ετρώανε», πολλοί είχαν έναν πιο αποδοτικό τρόπο για να τα «αποκόψουν». Τα «θαστοιχρώνανε» μέσα σ' ένα άλλο χωράφι, μακριά από τη μητέρα τους, και συνήθιζαν πλέον στη νέα κατάσταση τρεφόμενα με χοιτάρα.

δ. ονομασίες αιγοπροβάτων

«Ζιγούρι»²² (το δύο ετών πρόβατο, και μάλιστα το «αγέννητο»²³), κριάρι (το από δύο ετών και πάνω αρσενικό), αρνί (ενός έτους), «περούλι»²⁴ (το δύο ετών κατσίκι), «ρέφι»²⁵ (το 5—6 μηνών κατσίκι), «ψιμάρι»²⁶ και «ψιμοκάτσικο» (το γεννημένο αργότερον του συνήθους χρόνου). Όλες οι παραπάνω ονομασίες προέρχονται από την ηλικία τους.

«Γαλάρι»²⁷, γαλατερή (από το γάλα)

«Ψιμόρα»²⁸ (γεννούσε «ψιμα»), πρωτόγεννη, πρωτόρα, γεννημένη (από τις γεννήσεις)

18.—Από το αρχ. ζήννα. Την σφραγίζαν ειδικότερον «λανόρα». Ο Κορής, *Λεοντα*, 2, 217, το ετυμολογεί από το λαίνο= μαλλί, το οποίο με τη σειρά του προέρχεται από το αρχαιοελλ. ληνος (δαχινό ληνος). Πολλοί φορές αναφέρεται λανόρα. Βλ. φωτ. 8. Για την συνέχεια της καταγραφής του μαλλιού, βλ. σελ. 93 κ.ε.

19.—Υποκορ. του τεύλ. bucca

20.—Αρχαιοελλ. ρήμα «ράτω»

21.—Το ρ. είναι «θροϊσκόνω»= μεγαλώνω, «θροϊσκομένος»= η μητέρα, «θροϊσκός» το επών. Πρόκειται δηλ. για το ρ. προ—φύω και το αρχαιοελλ. επίθετο προ—φύω (γεν. προ—φύωκας). Προφύω είναι ο προσφύωντας στην ήλεια, ο μεγαλύντης. Βλ. στο Lidell—Scott το λήμμα προσφύωντας (τ. 2, σ. 418)

22.—Μίσσιον. Ζιγούριον «Ζιγός»= διπλός

23.—Αυτό που δεν έχει ακόμα γεννηθεί

24.—Κριούρα, το έχουν μικρά κριάρα αρνί ή κατσίκι

25.—Μίσσιον. ρήμα «ρεφ»= αφαιρώ= αφαιρώς

26.—Όχιμο αρνί

27.—Γάλα + —άριος, ο γαλακτοφόρος. «Γαλάρι» και «γαλάρι» τα θηλ. και αυθ. αντιστοιχούν

28.—Η πρωτόγεννη

«Σκουλαργάτοι' η» (για πρόβατο και κατοίκα, από τα ενώτια)

«Σπανός» και «τριχάτης» (οι με λίγη και πλούσια τρίχα αντιστοίχως κατοίκες)

«Αβάδισσα»²⁹ (και «αβαδιά»³⁰), «αβάς»³¹, «αβάδισσα άσπρημύρη κ.τ.λ.» (το χωρίς κέρατα ζώο, πρόβατο ή κατοίκα), «στριφονάρας» (με στριφανά κέρατα), «τράος και κριάς στριφονάρης», «κτρατσούλλα»³² (πρόβατο και κατοίκα με κέρατα), «κουτρούλα»³³ (χωρίς κέρατα). Όλες οι ονομασίες από τα κέρατα.

«Καλαμφοβίτσα» ή «μακροβίτσα» (προβατίνα ή κατοίκα με μακριές ρόγες), «μονοβίτσα», «φλασκάρωση» (η έχουσα μεγάλες, σαν φλασκί, ρόγες), «κατσουλόχωρη» (η έ-

χουσα μικρές ρόγες), «κα-λάμμη» («κα-λάθμεχτη», «εγκαλάθμεχτη») «καπάρ-μυχτη» ή «αδ-σκούδμεχτη» (από τους μα-στούς και το ενέκαλο ή δύ-σκολο άρμεγ-μά τους).

«Κουδού-ρες»³⁴ οι κα-τοίκες, «Πλα-τόριες»³⁵, «μακρομυθό-ρες»³⁶ και «στενάρηες»³⁷

(Φωτ. 9)

οι προβατίνες, το βάρος της ουράς των οποίων έφθανε τα τρία κιλά (από την ουρά).

«Ασπρομμάτες», «μαυρομμάτες», «φασολομυθές» (όσες είχαν «πιτσιλαδοτή μοίχη», στίγματα στο κεφάλι δηλαδή) «μαυροπότρες» (από τα μάτια, τη μέτη και το κεφάλι).

«Κουτσάφτα», «μακροάφτες», «τσουίλλες»³⁸ (κατοίκες με κοντά αφτιά), «κλι-νώφτες», με αφτιά δηλ. που κλίνουν προς τα κάτω. (Ονομασίες από τα αφτιά).

Μαύρη άσπρη, «λεβανή» (μαύρη με άσπρα «βαλλώματα» στο σώμα της), ψα-ριά, «μαυρότσουίλλα» (μαύρη με μικρά αφτιά), παρδαλή, «φρυρεθ» (κακωνιστή), σταχτιά (από το χρώμα του τριχώματος).

«Κλεφτίνα» (σαςφίς το αίτιο της ονομασίας)³⁹.

Η περιβόητη, τίλος, Μαριά η Κιουρλού είχε το δικό της τρόπο να ονοματίζεται

29—31. Τα στηρούμενα κηρύτουν πρόβατα (και κατοίκες)

32.—Κίρας + τσουίλλα (ισπ. culla)

33.—Θηλ. του κουτρούλας (= * κουτρη—τρούλες από τον Φιλήντα, κουτροκουρούλες από τον Κ. Αμαντον)

34.—Θηλ. του μισαίου, ιππ. κούτσινος «κούτσινος» «αντη ουρά

35—37.— Α' συνθετικό τα επιθ. κλατός, μακρός και στενός. Β' συνθετικό το σαρ. ουρά, που στο γερ-μάν γίνεται «αργιά»

38.—Βλ. σαρ. 32, λίγα πιο κάτω

39.—Υποδειγματική στο είδος της (για την αρσενή Νάβη είναι η μέλιτη του Γ. Α. Ζεργιάλη, Ποιμενι-κά της αρσενής Νάβης, Απογραφικά, τ. 15 (1953). Βλ. επίσης τη μέλιτη του Μανώλη Φαραά, Ποιμενικά Νάβης (τα αφηγήματά των ζωντανών στο Φιλόσι), περιοδικό Νάβιακά, τ. 21—22 (1988), σσ.73—79.

τους τράγους και τις (λίγες) κατσίκες της: από τα ονόματα ή τα παρωνύμια των συγχωριανών της, από τους οποίους αγόραζε τα ζώα της. Τους «φώναζε» λοιπόν «βαξεβάνη», «Πολυξενάκι», «Γιακουμάκη», «Μανόλη», «Σταυρούλα», τη δε «πρώτη και καλύτερη» κατοίκα της «Βασίλισσα».

ε. η «κλεψιά»

—τα γλιναδιώτικα χαρακτηριστικά της
και οι «επιδήμιοι αρπακτῆρες»

Η «κλεψιά»⁴⁰ (υλικών αγαθών, αλλά και ζωοκλοπή) με δράστες «επιδήμιους αρπακτῆρες» ήταν κατάσταση υπαρκτή στην μικρή γλιναδιώτικη κοινωνία, που ερμηνεύεται σε μέγιστο βαθμό, αν λάβουμε υπ' όψη μας την οικτρή οικονομική κατάσταση των κατοίκων τις παλαιότερες δεκαετίες, και την επίδραση που ασκεί αυτή στην παραδεδομένη ηθική τάξη της οποιασδήποτε κοινωνίας. Η αδήριτη ανάγκη της επιβίωσης, η πρώτη και μεγαλύτερη, υποσκελίζει κανόνες και ηθικές αναστολές και επιζητεί παντοιοτρόπως την εκπλήρωσή της. Αυτό φαίνεται ότι ίσχυσε σε πολλές περιπτώσεις για τον παλιό Γλιναδιώτη. Η δική του λοιπόν «κλεψιά» δεν είχε χαρακτήρα καθολικό, δεν ήταν τίμια και άτιμη («παλληκαρία» και «σκατοκλεψιά», όπως των Απανωχωριανών⁴¹), ήταν ασυζητητί κατακριτέα, δεν είχε οργανωμένη μορφή η εκτέλεση των επιχειρήσεων, δεν ήταν, ως δραστηριότητα, το κυρίως μέσο απόκτησης αγαθών, η δε ποσότητα των κλοπιμαίων (αν αυτό κατ' ελάχιστον την δικαιώνει και την «νομιμοποιεί») ήταν μικρή, έως ελάχιστη.

Στον τομέα της ζωοκλοπής θύματα ήταν κυρίως πρόβατα και αμνοερίφια, αλλά όπως τονίσαμε παραπάνω, σε μικρή ποσότητα. Σπανιότατα εκλάπησαν περισσότερα του ενός πρόβατα ή «ρίφια», ελάχιστες δε φορές εκλάπησαν (οι εξαιρέσεις επιβεβαιώνουν τον αφοριστικό τόνο) αγελάδες, γαϊδούρια, μουλάρια, ζώα γενικώς που η στέρησή τους από τον ιδιοκτήτη και την οικογένειά του θα τους οδηγούσε σε δεινή θέση, αφού η κατοχή μιας γαλακτοφόρου αγελάδας ή ενός γαϊδουριού ήταν αναγκαία, αλλά και ικανή συνθήκη προς επιβίωση. Τέτοιον είδους ηθική αναληγσία δεν επέδειξαν, συμφώνως προς τα λεγόμενά τους, ποτέ. Άλλο αγελάδα, άλλο δύο—τρεις κόττες.

Οι Γλιναδιώτες «επιδήμιοι αρπακτῆρες» έστρεφαν την προσοχή τους και στα κάθε λογής παραγόμενα υλικά αγαθά, αλλά και τα εργαλεία παραγωγής (τσάπες, φτυάρια, σχοινιά, «στριφτάρια»⁴², «βοϊκῆλες», και άλλα συναφή). Τα θαμμένα π.χ. στους «λάκκους» κριθάρια γίνονταν παλαιότερον στόχος.....επιθέσεως. Παραμέριζαν τα άχυρα που κάλυπταν την «τούρλα» τους, τοποθετούσαν στην

40.—Ορθότατα, κατά την ταπεινή μας άποψη, ο καθηγητής Μ. Μερακλής κατατάσσει το θέμα της κλεψιάς στο κεφάλαιο «Παραγωγή και χρήση αγαθών» (Ελληνική Λαογραφία, τ. 1, σ. 97), αφού τέτοιου είδους δραστηριότητες εντάσσονται σ' ένα προκαπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, που σήμερα τείνει να εκλείψει οριστικά.

41.—Βλ. στο περιοδικό Ναξιακά, τ. 1 (Απρίλιος—Μάρτιος 1985) τις μελέτες των Αντ. Φλ. Κατσουρού, Αμνόν ηδ' ερίφων επιδήμιοι αρπακτῆρες, σ. 31. Ιωάννη Θ. Κεκριδή, Επιδήμιοι αρπακτῆρες, σ. 32. Ν. Κεφαλληνιάδη, Ποιμενικά Νάξου, μαρτυρία από την Ποταμιά, σ. 33. Γ. Δ. Ζευγώλη, Η κλεψιά, σ. 34. Εμμ. Ι. Ψαρόα, Η κλεψιά, σσ. 35—36.

42.—Σύστημα από δύο ελεύθερα περιστρεφόμενους κρίκους. Ο ένας έχει επάνω του προσαρμοσμένη βελόνη χονδρή (με «κεφάλι» στην άκρη της, που επιτρέπει να στρέφεται ολόκληρο το σχοινί με το οποίο είναι δεμένο το ζώο.

19. ΑΠΟΛΑΒΙΤΗΡΕΣ ΠΥΛΑΓΕΣ ΑΙΧΜΑΙΝΕ¹

α. η εκδήλωση των τελετών

Το κτήριο των πυλών των τελετών² ήταν δύο από τις πολλές αποκατασκευασμένες από τα γερμανικά στρατεύματα, περί τα 1940, όταν ήταν εγκατεστημένοι τα γερμανικά στρατεύματα εκεί, με τα πρώτα δόματα γερμανο-αμερικανικά³ στην πόλη, για να τα κλέψουν, και να κτιστούν με αμερικανικά βόμβα στις καύλες τους. Έκλεισαν συνήθως στη νύχτα των αναδύσεων, αλλά όταν το κτήριο δεν ήταν αποκατασκευασμένο τότε, ή όταν τις καύλες «αποκαταστήσανε» με τη γερμανική τεχνική, και οι αμερικανικές με τις αμερικανικές (συν. 2), κλείσαν στις δύο το άνω-κάτω κενό της κεντρικής εισόδου των δύο κτιρίων μετά από καλή δια-τάξη βόμβων, που καταστράφησαν τις εισόδους.

[συν. 2] (1) Η είσοδος των πυλών των τελετών

Εκείνη των το κτήριο, αλλά και όταν τα κτίρια τα νύχτα των πυλών των γερμανικών στρατών, εκδηλώνονταν στις εκδηλώσεις των πυλών.

Εκείνη των το κτήριο, αλλά και όταν τα κτίρια τα νύχτα των πυλών των γερμανικών στρατών, εκδηλώνονταν στις εκδηλώσεις των πυλών.

Οι εκδηλώσεις αυτές με τους κτιρίων, αλλά και με τους κτιρίων (αποκατασκευασμένα)⁴ το κτήριο των πυλών με αμερικανικά κτίρια ή αποκατασκευασμένα, όταν κτίστην, τα αποκαταστήσαν. Τίποτα αποκαταστήσαν εκτός από Μοναστηριακά (και Πυλώνες), αλλά, αφού στο κτήριο των τελετών, όταν αποκαταστήσαν τα κτίρια (και νύχτα κτίρια) από κτίρια των γερμανικών κτιρίων, αλλά και βόμβων βόμβων, αλλά και με τους κτιρίων με αμερικανικά, όταν κτίστησαν τα κτίρια (αλλά και το κτήριο των κτιρίων), όταν κτίστησαν, όταν κτίστησαν.

1.—Κτίρια κτίρια με τους κτιρίων, αλλά και με τους κτιρίων (αποκατασκευασμένα) το κτήριο των πυλών με αμερικανικά κτίρια ή αποκατασκευασμένα, όταν κτίστην, τα αποκαταστήσαν. Τίποτα αποκαταστήσαν εκτός από Μοναστηριακά (και Πυλώνες), αλλά, αφού στο κτήριο των τελετών, όταν αποκαταστήσαν τα κτίρια (και νύχτα κτίρια) από κτίρια των γερμανικών κτιρίων, αλλά και βόμβων βόμβων, αλλά και με τους κτιρίων με αμερικανικά, όταν κτίστησαν τα κτίρια (αλλά και το κτήριο των κτιρίων), όταν κτίστησαν, όταν κτίστησαν.

2.—Κτίρια κτίρια, αποκαταστήσαν τα κτίρια.

3.—Μόνο, κτίρια κτίρια. Τίποτα αποκαταστήσαν τα κτίρια, αλλά και τα κτίρια.

4.—Αποκαταστήσαν, κτίρια.

κουμου του Καπούνη («σ' τσι Σαδορινιές»), στον «Μαύρου» το πηγαδάκι (πλησίον «τσι Κουτσής»), στο «Λουτρό», στο «Φρυανωπό», στα «Λαγάδια», στα «Αε-ράνια» κ.α.

Ημέρα πλουσίματος («πλήσης») ήταν η Δευτέρα, δεν ήταν όμως αποκλειστική για τις έχουσες μικρά παιδιά, που ήταν αναγκασμένες να πλένουν σχεδόν καθημερινώς. Τα πλυμένα ρούχα, όπως προειπώθηκε, τα μετέφεραν στην οικία τους μέσα σε πανέρια, εκτός των ιδιοκτητών του χωραφιού, που τα άπλωναν εκεί και τα έπαιρναν στεγνά το βράδυ.

Υλικά καθαρισμού είχαν το «πράσινο» ή το «άσπρο» αγοραστό σαπούνι. Την Κατοχή κατασκεύαζαν με «α-μούργια» το δικό τους (βλ. σα-πωνοποιία, σσ. 130—131). Χλωρίνες, βιονόλ, και ιδίως τα απορρυπαντικά, είναι πολύ νεώτερα.

Η μπουνγάδα των λευκών ρούχων ήταν ιδιαίτερη ασχολία. Κύρια εργαλεία τους ήταν ο «βουα-διαστής» (το πανέρι της μπουνγάδας), ένα λευκό παννί και το «τσιναδούρι»⁵ (τσουβάλι καθαρό). Λευκαντικό υλικό ήταν η «αλίσίβα»⁶.

Τακτοποιούσαν εν πρώτοις τα λευκά ρούχα μέσα στον «βουα-διαστή». Επάνω στο τελευταίο ρούχο τοποθετούσαν το λευκό παννί και επάνω απ' αυτό το «τσιναδούρι», που το κάλυπταν με κοσκινισμένη (άρα χωρίς κάρβουνα) «σταχτή» (στάκτη). Έβραζαν μέσα σ' ένα δοχείο νερό και με ένα μικρό «κατσαρόλι» το έχεαν επάνω στη στάκτη, μέχρι να διαποτισθούν όλα τα ρούχα και να τρέξει από τον «πάτο» του πανεριού. Η επιτυχημένη μπουνγάδα καθιστούσε τα ρούχα απαλά και λεία στην αφή τους («άμα νήελα τα ρούχα να γλιστρούνε, ελάμμενε ότι είχενε καλή βουνγάδα, ήτανε καλή η σταχτή και ή-καμμενε αλίσίβα. Εμυρίζανε, παιδί μου, τα ρούχα ετότε, εμυρίζανε σταχτής, άλλο πράμα»).

(Φωτ. 2)

β. το σιδέρωμα των ρούχων

Εργαλεία του ήταν τρεις τύποι σιδέρων, εκ των οποίων ο ένας, ο παλαιότερος, ήταν ετεροθερμαινόμενος, ενώ οι δύο επόμενοι αυτοθερμαινόμενοι.

Χαρακτηρίζουμε ετεροθερμαινόμενο τον πρώτο τύπο για τον εξής λόγο: είχε μόνον τη γνωστή σ' όλους μας «πλάκα» (αυτήν που έχουν και οι σύγχρονες ηλεκτρικές συσκευές σιδερώματος), πάχους δύο δακτύλων, από μαντέμι, και με «χε-

5.—Από το τσίνα= σήτα, κρησάρα (αρχ. κρησέρα). Στον Δαμασκώνα Νάξου ονομάζεται τσιναροῦδι.

6.—Ιταλ. lisciva <λατιν. lexiva, το στακτόνερο.

7. [Download the PDF](#)

[illegible][illegible]

Herbicide treatment varied from one herbicide—Piper, Janss, or malathion—up to four, with the Keweenaw, the Huron, the Isle au Loup and the Keweenaw being malathion, the Huron and the Keweenaw being Janss, and the Isle au Loup being Piper. Two plots were sprayed with two herbicides: one

Αποδοχή παραγωγής νερού στην κοινότητα, παραγωγή και παραχρησμός, σήματα, συνθήκες, συνθήκες και, φυσικά, τα διάφορα πρότυπα, καθώς και τα ποσοστά «αποδοχών». Για την ανάπτυξη των νεφών των αποδοχών, ποσοστά ή και πρότυπα συνθήκες ή σήματα, και επίσης τον χρόνο, αλλά, από τα σήματα, συνθήκες να αποδοχών των ποσοστά αποδοχών, για να αποδοχών τα λογία και τα ποσοστά, συνθήκες και από τον χρόνο, από ποσοστά 4.34.

100

Il s'agit d'un cas où l'usage des deux types de relations est autorisé. Mais on ne peut pas dire que les deux types de relations soient utilisés de la même manière. En effet, dans le premier cas, les deux types de relations sont utilisés de la même manière, mais dans le second cas, les deux types de relations sont utilisés de manière différente.

[illegible]

© 2006 by The McGraw-Hill Companies, Inc.

© 2004 Blackwell Publishing Ltd, *Journal of Internal Medicine* 255: 103–110

— *Journal of the American Medical Association*, 1997

1. *Journal of the American Medical Association*, 1997; 278: 1039-1044.

το επίπεδο ζωής του ανθρώπου. Είναι όμως βέβαιο ότι τις έκανε κάπως ράθυμες (με αυτήν και τις πολλαπλές άλλες παροχές και διευκολύνσεις της), όπως έκανε ράθυμο (σε μεγάλο βαθμό) και το μεγαλύτερο μέρος του ανδρικού πληθυσμού με την εκμηχάνιση της παραγωγής.

δ. το πλύσιμο των πιάτων

Γέμιζαν με νερό ένα μεγάλο πήλινο τσιγκάλι, «σινιό»¹³ το ονόμαζαν (το νερό το θέρμαιναν λίγο, αν ήταν απαραίτητο), ή μία «γάστρινη» μεγάλη λεκάνη, έβρεχαν ένα καθαρό παννάκι, που το χρησιμοποιούσαν αντί των συγχρόνων σφουγγαριών, το σαπούνιζαν με πράσινο σαπούνι, και μ' αυτό καθάριζαν τα πιάτα τους. Έχυναν κατόπιν το ακάθατο νερό του τσιγκαλιού (το «απόπλυμα»), το γέμιζαν και πάλι με καθαρό, και τα «ξεβγάνανε», τα «ξέπλυνανε». Χώρος εργασίας τους ήταν συνήθως το μικρό κουζινάκι, αλλά, όταν ο καιρός το επέτρεπε, τα έπλεναν και στην αυλή. Το νερό ήταν της «λάτρας», και προέρχονταν από τα πηγάδια.

(Φωτ. 5)

Αυτά όσον αφορά στο κατ' οικίαν πλύσιμο. Τι συνέβαινε όμως όταν ήταν αναγκασμένες να πλύνουν τα πιάτα και τα «κατσαρολικά» τους στο χωράφι; «Ο καθείς και τα όπλα του», που λέει ο ποιητής. Είχαν μαζί τους μόνο ένα κομμάτι πράσινο σαπούνι, αρκούσε κι ένα «απολειφάδι»¹⁴. Μ' αυτό, και με τη βοήθεια ενός μικρού παννιού, καθάριζαν τα «πιατικά» τους και τα έκαναν «λαβίκο». Όταν όμως έλειπε το σαπούνι, φρόντιζε να το αντικαταστήσει, και μάλιστα πλουσιοπάροχα, η γη, αφού το βασικό υλικό καθαρι-

σμού ήταν το χώμα. Έκαναν λοιπόν πηλό, ανεκάτευαν μέσα σ' αυτόν ένα παννί («να πάρει απάνω δου το χώμα»), και μ' αυτό έτριβαν πιάτα και, κυρίως, την κατσαρόλα, που «ήθελα να τη γάμεις γάργαρο»¹⁵. Τα «ξέπλεναν» με πηγαδίσιο νερό, «που ανεσύρνανε επί τόπου».

Η σύνδεση όλων των γλιναδιώτικων νοικοκυριών με το κοινοτικό δίκτυο, έθεσε στο περιθώριο «σινιά», «γάστρινες λεκάνες» και όλα τα συναφή. Τότε άρχισε και η κυριαρχία του ολιγότερου δαπανηρού και πρακτικότερου πλαστικού, που συνέπεσε με τη διοχέτευση στη μικρή γλιναδιώτικη αγορά κάθε λογής υγρών καθαρισμού των μαγειρικών σκευών.

13.—Είναι το βυζαντινό σινίον, μόνο που στο χωριό ήταν πήλινο. Υπήρχε όμως και το στρογγυλό χάλκινο ταψί, το «σινί».

14.—Από + *λειψάδιον <λείπω>

15.—Καθαρότατη δηλαδή (το μεσαιων. γάργαρος <γαργαρίζω>).

Figure 1

1. **Case-control study**

10. <http://www.fishbase.org>

A view on early or, equally, on the somewhat surprising way Pollio represented the Transjordanian area appears on the plan of the country, where the word "Transjordan" is written, as well as the names of the cities, villages, and the regions themselves in the end of the 19th century. The word "Transjordan" is written in the middle of the country, as if it were a single word. The word "Transjordan" is written in the middle of the country, as if it were a single word. The word "Transjordan" is written in the middle of the country, as if it were a single word.

[illegible][illegible][illegible]

—*enthalten* *verpflichten* sein —*enthalten* *zurückhalten* (in Abzug, in Abrechnung, ohne zu bezahlen, ohne auszahlen)

—Following Federal Reserve Bank's new records for January, March, May, and July

1. 1988. *Entomological History of Russia*. In: *Entomological Heritage of the Soviet Union and the Former Soviet Republics*. Moscow, 1988, 1989 and *Journal of Zoology*. (Moscow edition) and *Entomological Heritage*, an English language supplement to the *Journal of Zoology* (Moscow edition). Major papers are in: *Entomological Heritage*, Vol. 1, p. 109.

U. M. von Springer-Verlag, von H. Springer, deutscher Kaiserpreis von Philosophie, Mathematik, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2

αγράφου δικαίου

—συμβολή στη δίκαιη κατανομή και είσπραξη των φόρων. Το χωριό έπρεπε να πληρώσει κάποιο συγκεκριμένο ποσό στον «ενοικιαστή» της φορολογίας, ο οποίος με τη σειρά του την παρέδιδε στην τουρκική διοίκηση. Στα Γενικά Αρχεία του Κράτους υπάρχουν αρκετά δείγματα φορολογικών καταλόγων. Ο πλέον σημαντικός που αναφέρεται στο Γλινάδο είναι η «μάννα» του 1757, αφού στο κεφάλαιό του «Τζίτζαμολλάγκαδα», παρουσιάζεται η φορολογία του χωριού και των άλλων ομόρων του, του Τζίτζαμου, του Γαλανάδου, του Αγερσανίου και των Τριπόδων

—να ειδοποιούν κάποιο συγχωριανό τους να μεταβαίνει στη Νάξο³ για υποθέσεις του, κατόπιν εγγράφου εντολής της Δημογεροντίας της

—να υπερασπίζονται το δικαίο των συγχωριανών τους σε περιπτώσεις σκωφαντιών ή αδικιών καταγγελιών

—να τους προστατεύουν (ειδικότερον) από τις αυθαιρεσίες των Φράγκων αρχόντων—ιδιοκτητών του Λιβαδιού, στα χωράφια των οποίων εργάζονταν ως «κοπιαιστές»⁴, και η εκμετάλλευσή τους ήταν αθλίας μορφής

γ. αναφέρεται (και είναι το ασφαλέστερο όλων) ότι οι κάτοικοι εκλέγουν τον Μαϊτό «δια ενιαίοιο»⁵ άρχοντά τους. Άρα ο χρόνος θητείας τους ήταν ένα έτος

δ. το έγγραφο υπογράφεται στο Γλινάδο, στις 5 Δεκεμβρίου 1831. Μας ενδιαφέρει η ημερομηνία, γιατί αποδεικνύει ότι οι εκλογές διεξάγονταν στο τέλος κάθε έτους

ε. το έγγραφο συντάσσει ο Πρωτονοτάριος Περιχώρων⁶ Τζέλεος, Γλιναδιώτης την καταγωγή. Εκτός του ότι ήταν ο μοναδικός εγγράμματος στο χωριό, έχουμε την υπόνοια από νεώτερες προφορικές μαρτυρίες ότι ήταν και ιερέυς. Η δεύτερη ιδιότητά του μας οδηγεί σε μία ακόμη παρακεκινδυνευμένη σκέψη: ότι χώρος συνελεύσεως των κατοίκων (για την εκλογή προεστού) ήταν η εκκλησία του «Αφέντη Χριστού», στο Τζίτζαμο, και ότι παρευρίσκονταν στη διαδικασία και ιερέας, που την περιέβαλε με το αναγνωρισμένο κύρος του ρόλου του.

β. κατά τον παρόντα αιώνα

Το Γλινάδο γίνεται επισήμως αυτόνομη κοινότητα⁶ το 1919, με το Β.(ασιλικό) Δ.(ιάταγμα) της 10ης Μαΐου 1919, δημοσιευμένο στο ΦΕΚ 104Α/ 1919. Στην πράξη όμως γίνεται το 1926, έτος κατά το οποίο γίνονται οι πρώτες εκλογές για ανάδειξη κοινοτικού άρχοντα. Πρώτος του Πρόεδρος ήταν ο Γιάννης Σέργης—Γκουράρης, δεύτερος ο Παναγιώτης ο Πισσάς και τρίτος ο Ν. Αγογιάννης.

Ενώ κατά τους προηγούμενους αιώνες δεν γνωρίζουμε σχεδόν τίποτε για τις τυχόν απολαβές των δημογερόντων, κατά τον παρόντα γνωρίζουμε και από την προφορική παράδοση ότι η θητεία τους ήταν άμισθη (ή σχεδόν άμισθη), αφού η Νομαρχία προέβλεπε ένα ελάχιστο γι' αυτούς χρηματικό ποσό, ανάλογο των εσόδων της Κοινότητας. Κατά πληροφορία του τέως Προέδρου Δ. Δημητροκάλλη ο μισθός τους εν έτει 1959 ήταν χίλιες δραχμές ετησίως. Ας σημειωθεί ότι άλλη οικονομική βοήθεια από συνεισφορές των κατοίκων του χωριού δεν είχαν.

3.—Στη Χώρα

4.—«Κουδουβεργιάρηδες»

5.—Των γύρω από τη Χώρα μικρών χωριών

6.—Βλ. Λάζαρου Ν. Θεόφιλου, Η εξέλιξη του θεσμού της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στη Νάξο 1833—1986, περιοδικό Ναξιακά, τ. 8—9 (1986) σ. 50 κ.ε.

γό του «ο κύρης μου», «ο κιούρης μου», «ο άθρωπός μου», «ο καλός μου», «ο δικός μου», ειρωνικώς δε ή σε περιπτώσεις εντάσεως και θυμού «ο νοικοκυιούρης μου». Η μητέρα προσωνυμείτο από τον άνδρα της «η γυναίκα μου», «η κερά/κυρά μου», «η συδροφιά μου», και από τα παιδιά της «μάννα» και «μητέρα». Η γιαγιά, «γιαγιά» και κυρίως «λαλά», ο παππούς «πάππος» και «παππούς», η θεία «θεια», ο θείος «θειος» και «δάρδας», ο αδελφός, η αδελφή, ο πεθερός, η πεθερά μόνο με τις σημερινές κοινές προσωνυμίες τους, ο ανδράδελφος και η ανδραδέλφη «κουνιάδος» και «κουνιάδα». Τα «βατζανάκια»⁷ (οι άνδρες δύο αδελφών) αποκαλούνταν παλαιότερον και «κουνιάδοι».

β. η θέση της γυναίκας στην οικογένεια και την κοινωνία

Για τη θέση της γυναίκας στην παραδοσιακή οικογένεια⁸ έχουμε γράψει σε πολλά άλλα σημεία αυτού του βιβλίου, με αφορμή διάφορες αιτίες. Η υποβαθμισμένη οικογενειακή και κοινωνική της θέση γινόταν «συνείδηση» στις επόμενες γενεές από τη στιγμή της γεννήσεώς της. «Άμα το παιδί που γεννιούδανε ήταν αγόρι, είχανε μεγάλες χαρές. Ευχές, να σου ζήσει, εβάνανε φωτιές, γλέδια, εσφάζανε όρνιθες, μεγάλη φαοποτούρα. Άμα όμως ήτανε κορίτσι, εφέρονανε ένα αρδάχτι και το κρεμούσανε στη δόρτα, σα να 'χανε κηδεία. Άμα το αρσενικό ήτανε και πρωτότοκο, ετότες είχανε πιο μεγάλες χαρές, τον βάνανε και μια ανελλέττα⁹ στο αφτί του». Το σκουλαρίκι και το «αρδάχτι» ήταν τα «σημεία» των κοινωνικών ρόλων που παραδοσιακώς τους είχαν ανατεθεί και τους οποίους έπρεπε απαρασαλεύτως να συνεχίσουν. Το πρώτο ήταν σημάδι εξουσίας, το δεύτερο όριζε σαφώς τα στενά όρια της γυναικείας παρουσίας στην οικογένεια και την κοινωνία. Χώρος της ήταν η οικία, και οι οικιακές εργασίες η αποκλειστική της αρμοδιότητα.

Απόκλιση από το γενικό κανόνα ήταν οι ελάχιστες περιπτώσεις υπανδρίας πλουσίων γυναικών με πτωχούς άνδρες ή οι περιπτώσεις εκείνες που τα ηνία της οικογένειας κρατούσε μία «σκαπάτσα»¹⁰ γυναίκα (συνήθως ο άνδρας της ήτανε «φυλλάδης/φυλλαδοστολισμένος»¹¹) ή μία άλλη κοινωνικά ισχυρότερη. Τότε επροσωνυμείτο ο άνδρας και τα παιδιά από τη γυναίκα [*καβαλλικεύει* (=υπερισχύει) *ετότες το γυναικείο όνομα*] κατά παράβαση του κανόνα, που επέβαλε το αντίστροφο. Παραδείγματα τέτοιου είδους υπάρχουν στο χωριό και σήμερα.

Η γυναίκα που έφερε στη ζωή αρσενικά τέκνα έχαιρε μεγαλύτερης εκτιμήσεως στην οικογένειά της και στην κοινωνία ευρύτερα. Έφερε στον κόσμο τους συνεχιστές του «σογιού», αυτούς που θα συνέβαλαν «να μη χαθεί το όνομα» της οικογένειας, αυτούς που θα εργάζονταν στους αγρούς και θα προσπόριζαν τα προς

7.—Τοιρκ. *bacanak*

8.—Για τη θέση της γυναίκας στην ελληνική κοινωνία βλ. τη μελέτη του Δημ. Β. Οικονομίδου, Η κοινωνική θέση της Ελληνίδος κατά τινε έθιμα του λαού, Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης Ελλην. Λαογραφίας, τ. 22 (1969—1972), σσ. 75—112

9.—Ιταλ. *anelletta*=κυκλικού σχήματος ενώτιο

10.—Ιταλ. *capace*=ικανός, έμπειρος (με προθ. σ)

11.—Ο ανίκανος, άπραγος και μειωμένης αντιληψείας άνδρας (θηλ. φυλλάδα), από το ομώνυμο φυτό. την πικροδάφνη. Οι Γλιναδιώτες ονόμαζαν «φυλλαδοστολισμένους» τους Φράγκους κατακτητές, επειδή τους εξανάγκαζαν να φέρνουν στη Χώρα «γομάρια» ολόκληρα από τα φυτά αυτά, για να στολίζουν την Μητρόπολή τους κατά την μεγάλη τους εορτή, της Αγίας Δωρεάς, προς τιμήν του μυστηρίου της Θείας Κοινωνίας. Την εόρταζαν την πρώτη Πέμπτη μετά την Κυριακή της Αγ. Τριάδος.

χυτη είναι η πίστη ότι οι Γλιναδιώτες άνδρες «εκακόχανε»²¹ τσι γυναίκες τωνε, αλλά τα δαχτύλια μας δεν είναι όλα ίδια», και οι σχέσεις των υπάνδρων γυναικών με τους άνδρες τους (αυτές μας ενδιαφέρουν στην παρούσα ενότητα) ήταν προβληματικές, εξ αιτίας της αδιαφορίας, της κακομεταχειρίσεως και της αλαζονικής συμπεριφοράς των ανδρών έναντι των συζύγων τους. Βασικές κατηγορίες που όλοι (άνδρες και γυναίκες) τους προσάπτουν, καθώς και προσπάθεια ερμηνείας των αιτίων των μεταξύ τους κακών σχέσεων είναι τα παρακάτω:

—ήταν «σκληροί και χωρίς συβεριφορά»

—«τσι 'χανε πολύ δεζμεμένες, δεν είχανε λόγο»

—«δεν ήτανε περιποιητικοί»

—«τσι αναγάζανε κάθε που 'θελα να 'ρθουνε από κάτω»²² να τσι περιμένουνε στη βόρτα, κι αλλοίμονο τ'ξη α δεν ήτανε ή α δε νείχενε έτοιμο το φαΐ»

—«δε τσι παίρνανε να πάνε πουθενά μαζί»

—«με τα μεθυσια δωνε εξενιχτούσανε, εξοδεύουνε, στο σπίτι μετά είχανε τσακωμό, άδικο είχανε οι γυναίκες; Άμα είναι να 'χεις τα παιδιά σου κι εσύ να μεθάς όλη τη βδομάδα, να τα τρώς, να 'ρθει το Σαββάτο σου και να μην έχεις να πάρεις το αλεύρι να ζυμώσεις, είδα θα κάμεις εσύ σα γυναίκα;»

—«είχενε και άδρα που είχανε το ιδίωμα να 'χει τη γυναίκα του να ποτίζει όλη μέρα στο χωράφι ή να πει ψόμματα»²³ ότι έχει δουλειά, κι ευτός να γυρίζει από 'δω κι από 'κει σα δην άδικη κατάρα και να πίνει...»

—δε δωνε δώνανε να 'χουνε μεσ' τη τζέπη δωνε ένα φράγο²⁴, ίσια—ίσια για να ψουνίσουνε. Υπήρχανε και λίγες που είχανε το ελεύθερο να κανονίζουνε μοναχές τωνε τα έξοδα του σπιτιού, λίγες όμως²⁵»

—«Οι πιο παλιοί τσι 'χανε σα σκλάβες, σα δούλες, ήτανε άγριοι άθθρωποι μωρέ, δε γάνει κανείς να μιλεί, αμόρφωτοι, βάροβαροι άθθρωποι. Δεν είχανε δικαίωμα η γυναίκα στο τόσο, στο ελάχιστο, τηνε 'δερνενη τη γυναίκα για το τίοτα, σα σκλάβα, σα βον 'χουνε τσι Ασιάτες και χειρότερα. Εά θα κάτσεις να σου πούνε άθθρωποι παλιοί, ονομαστικά για οικογένειες, θα κλάψεις»

—«εφταίανε μερικές φορές και οι γυναίκες, γιατί εθέλανε να 'χουνε το απάνω χέρι, εκάνανε το κεφαλής τωνε, δε νηρωτούσανε καένα, εξανοίανε πιο πολύ το σόι δωνε, ε..... ο άδρας δε δα δέχουνε ευτά. Αλλά το φταίξιμο είναι ένα είκοσι τα εκατό, το υπόλοιπο φταίξιμο ήτανε των αδρώ»

—Εφταίανε και οι γυναίκες. Άμα το βράδν έρχεσαι από κάτω στο χωράφι σου, κουραζμένος, κι η γυναίκα σου κάθεται μεσ' το δρόμο και κουβεδιάζει, και δεν έχει μαιρεμένα, κι έρχεται το Σαββάτο βράδν να βγάλεις τα ρούχα σου, να λουστείς, να πλυθείς, και να μη δα 'χει πλυμένα, σιδερωμένα, δε θα πιάσεις κανυγά;»

Όσοι αφηγήθηκαν τα παρακάτω χαρακτηρίσαν, με δικά τους λόγια, αθλία, αγενή, μέχρι και κατάπτυστη, μία άλλη συμπεριφορά των ανδρών: τη σεξουαλική. Όλοι, λίγο—πολύ, συμφώνησαν στα αμέσως επόμενα με έντονη πάντοτε την αδυναμία να μιλήσουν χωρίς συστολή για τέτοιας υφής θέματα. Εννοείται βεβαίως ότι τα παρακάτω δεν χαρακτηρίζαν την κοινωνία συνολικά, είναι όμως ενδείξεις μίας απαράδεκτης συμπεριφοράς αρκετών:

«Οι γυναίκες δεν εθέλανε να κάνουνε παιδιά, κι είχανε γρίνες, γιατί σκεδό κάθε χρόνο εγεννούσανε. Κι η κάθε γυναίκα δε θέλει να κάνει κάθε μέρα παιδιά, δεν εκάνανε βλέπεις ετότες τσι πονηριές»²⁶ που κάνουνε τώρα. Θυμάμαι 'γω 'κει

21.—Καλόχανε» και «καικόχανε»: τους συμπεριφέρονταν όμορφα και άσχημα αντιστοίχως

22.—Από τους αγρούς. Βλ. σημ. 15—16, λίγο πιο πάνω

23.—Ψέμματα

24.—Μία δραχμή

25.—Μία παλιά ιστορία (καταπιεσμένης όπως φαίνεται γυναίκας) μας δίνει το έγγραφο 4α, σελ. 635

26.—Εννοεί τις εκτερώσεις.

χάμω που 'τανε κάτι γυναίκες που 'μουνε μικρή, κι ελέανε, 'δε τονε πάλι απόψε, ελωλάθηκενε²⁷ απόψε, ητσακώνουσανε, ησκοτώνουσανε, ελέανε δα πως είναι ευτή η αιτία. Δεν εθέλανε τσι άδρες, κι εκάνανε μεγάλη φασαρία. Η γριά Κ. μου 'χενε 'πει πως ένα βράδυ, είχενε λέει ένα μικρό παιδάκι, μωρό, και ο άδρας τση, λέει, δεν ήκανενε άλλη δουλειά. Κι ένα βράδυ ήθελενε δα έρωτα, κι εκείνη δε δονε 'φηκενε, και τηνε 'ξόρισενε, λέει, και παίρνει το παιδί μέσα στα χέρια τζη κι ενέβηκενε, λέει, απάνω στο δώμα²⁸, γιατί εδούλιανε²⁹ να 'ναι μεσ' την αυλή, κι εξημερώθηκενε απάνω στο δώμα, γιατί δε δηνε 'βανανε μεσ' το σπίτι. Μια φορά πάλι, λέει, ένας άλλος ήτανε γδυτός μεσ' το δρόμο κι ήτρεχενε, μεσάνυχτα, κι εκυνήανε την γυναίκα δου μεσ' το δρόμο που δεν ήθελενε, και τονε ξανοίανε³⁰ οι άλλοι και γελούσανε. Το γλυούδι³¹ του άδρα ήτανε ευτό».

«Η τάδε γυναίκα δε δονε 'φηνενε τον άδρα τζη, και τσι πέταξενε μια βρωινιά το βρακί τζη μεσ' τη γειτονιά, και το 'πηρενε ο Α. με το ραβδί δου και το 'ρριξενε πάλι σε μια αυλή, δεν ηξέρω σε πια αυλή πάλι το 'ρριξενε εκείνος...»

Αυτά είπαν για τους παλαιούς Γλιναδιώτες και τις σχέσεις με τις γυναίκες τους. Για τους σημερινούς, οι διαπιστώσεις και οι εκτιμήσεις τους είναι διαφορετικές: οι σημερινοί Γλιναδιώτες δεν θυμίζουν σχεδόν καθόλου το παρελθόν. Η εκτίμηση αυτή είναι μάλλον αληθινή, χωρίς να αποτολμήσουμε να ισχυριστούμε όμως ότι η ανδροκρατική αντίληψη (επάνω στην οποία έχει δομηθεί από αιώνες πριν η ελληνική οικογένεια) έχει ατονήσει. Αυτή υπάρχει και θα υπάρχει. Έχει όμως αλλάξει προς το βέλτιον η συμπεριφορά των ανδρών έναντι των γυναικών τους. Αιτία, κατά την άποψή μας, είναι η καλλιτέρευση του βιοτικού τους επιπέδου. Πτωχή ζωή, ανέχεια, πενία, δύσκολες συνθήκες διαβίωσης είναι διδάσκαλοι συγκρούσεων, εντάσεων, προστριβών. Η πενία ήταν ανέκαθεν (για όλους τους λαούς) κακή συμβία, και το Γλινάδο συμβίωσε μαζί της πολλά έτη. Άτομα (ή λαοί) που διαβιούν στην ανέχεια, στην αμάθεια, έχουν το βούρκο και τη δυστυχία μέσα στην ψυχή τους, η εξαθλίωση τους εξαχρειώνει. Αρετές, όπως η αγάπη προς τη γυναίκα, η αξιοπρέπεια, η προσηνής συμπεριφορά, δε ριζώνουν σε ψυχές ταλαιπωρημένες από τέτοιου είδους στερήσεις. Οι έννοιες ευημερία (επάρκεια αγαθών)—ευτυχία—αρετή είναι αναπόσπαστα μεταξύ τους συνδεδεμένες. Δεν θα παραλείψουμε όμως να αναφέρουμε κάτι που για άλλους μεν είναι αυτονόητο, για άλλους όμως είναι ακόμη αναπόδεικτο: ότι ο κόσμος αλλάζει προς το καλύτερο. Ο σημερινός Γλιναδιώτης βλέπει, ακούει περισσότερα. Η τηλεόραση (όσα κι αν της καταμαρτυρεί ο καθένας μας) μορφώνει, άνοιξε άλλους ορίζοντες. Τα παιδιά τους μορφώνονται, ο κόσμος που ονειρεύονται, αν δεν επηρεάζει τους παλαιούς, τουλάχιστον τους θέτει ερωτηματικά που ζητούν σκέψη και απάντηση. Το μέλλον, όσον αφορά σ' αυτόν τον τομέα, μπορούμε να ευελπιστούμε ότι θα είναι ακόμη καλύτερο. Ιδού τι είπαν, σε γενικές γραμμές, για τις σχέσεις των ανδρών και των συζύγων τους σήμερα: «Έχει αλλάξει σήμερα ο Γλιναδιώτης, γιατί έχει ξυπνήσει. Υπάρχει και πιο πολύ χρήμα, η φτώχεια φέρνει γρίνια. Ήτανε κι αγράμματοι, μωρέ. Ετότες εγύριζες σ' όλο το χωριό και δεν ήβρισκες ένα να σου βάλει μια υπογραφή. Μια γυναίκα ήξερενε γράμματα, κι edιάβαζανε τριάδα νομα-

27.—Τρελλάθηκε (λωλός< αρχ. ολωλώς). Το ρ. είναι «λωλαίνω» («λωλαίνομαι»)

28.—Στην ταράτσα του σπιτιού (αρχ. δώμα)

29.—Φορόταν («δουλιώ»). «Δουλιαζμα να γενείς» (σκαίχτρο δηλ.) η κατάρα, και «δουλιαζμένος» ο άνθρωπος—φρόνητρο

30.—Βλ. σελ. 112, σημ. 66

31.—Το πιο ευχάριστο πράγμα.

τώ γράμματα από το στρατό. *Είδα περιμένεις μετά από 'φτα;».*

δ. η θέση του άνδρα στην οικογένεια

Ο άνδρας ήταν ο αδιαμφισβήτητος αρχηγός της οικογένειας, στον οποίο όλοι, «μετά φόβον Θεού» (αυτή ακριβώς την έκφραση μεταχειρίστηκαν οι αφηγητές), όφειλαν να υπακούουν. Αυτός απεφάσιζε για όλα, από τις εργασίες που έπρεπε να διεκπεραιωθούν την επόμενη ημέρα, μέχρι τον καθορισμό του μελλοντικού βίου ολοκλήρου της οικογενείας του.

Η καθημερινή πολύωρη ενασχόλησή του με τα χωράφια και τις αγροτικές εν γένει ασχολίες τον κρατούσε μακριά της οικογενείας του. «*Ήτανε άνθρωπος τσι εργασίας, δεν είχενε ώρα να σκεφτεί για την οικογένεια, τα καθημερινά προβλήματα που 'χενε η οικογένεια, ήτανε άνθρωπος του χωραφιού. Όλη νύχτα εραίνουδανε*»³² από 'δω κι από 'κει, σπάνια να κοιμηθεί στο μαζελάρι δον. Πολύ παλιά, με τα φράγια»³³, πότε να γελάσει το Φράγο να τον κλέψει δέκα γομάρια σανό, δικά δον, πότε οι δικές του δουλειές, κι όλο κάτω εραίνουδανε. Μετά πάλι τη Γατοχή, οι πιο πολλοί κάτω κοιμούδανε, σ' τσι μιτάτοι, κι εφυλάανε τα γεννημάτα, τσι πατάτες, να μη δα κλέψουνε. Όδας καιρός ένα κοπέλλι δεκαοχτώ — είκοσι χρονώ ήρχουδανε από κάτω με ήλιο στο χωριό, ήτανε ο δεβέλης του χωριού. Ούτε αξία είχενε, ούτε υπόληψη, ούτε γυναίκα τονε 'θελενε. Ήπρεπενε λοιπό να 'σαι μεσ' το χτήμα, να 'ρχεσαι από κάτω σκοτεινά, για να σου πούνε ότι είσαι δουλεντής. Πώς λοιπό ο πατέρας να 'χει ώρα για την οικογένεια. Την οικογένεια τη φρόδιζενε η γυναίκα του σπιτιού».

Στο χωράφι, την ώρα της εργασίας, ήταν ανστηρός μέχρι τραχύτητας (εννοείται οι περισσότεροι, γιατί πνήρχαν και μερικοί «που τη βγάνανε στο γάλαμο»³⁴, κι είχανε όλοι τσι άλλοι κι ηδουλεύανε»). Κρατούσε όλη την οικογένεια μέχρι «τα σκοτεινά» κάτω στα χωράφια, κι όποιος τολμούσε να κάνει ένα ολιγόωρο διάλειμμα αναπαύσεως άκουγε τη συνήθη φράση «*η ψαρή*»³⁵ τονε 'πιασενε, επέρασενε από 'δω η ψαρή». Ειδικότερον κατά τις περιόδους των εορτών, όταν η οικογένεια πενθούσε, απαγόρευε στα παιδιά και τους νέους να ανεβούν στο χωριό ενωρίτερα από τη δύση του ηλίου και να συμμετάσχουν στις εορταστικές εκδηλώσεις.

Το βράδυ, όταν γυρνούσε από την εργασία του και έμπαινε στο σπίτι, έπρεπε να επικρατεί απόλυτος ησυχία. Η γυναίκα του τού έστρωνε το τραπέζι να δειπνήσει. Η ίδια και τα παιδιά είχαν συμφάγει προηγουμένως, μερικές φορές συνδειπνούσαν, και στις περιπτώσεις αυτές τα παιδιά έτρωγαν σε άλλο, χαμηλότερο τραπέζι, για να μην τον ενοχλούν.

Η μόνη απειλή της μάνας προς τα «*άπειθα*»³⁶ και *κακαπάκονα*³⁷» παιδιά της ήταν «*άμα θα 'ρθει το βράδυ, θα τα πούμενε*», το υποκείμενο της προτάσεως ήταν αυτονόητο. Μόνον που στις περιπτώσεις πραγματοποιήσεως της απειλής της, «*τσι περισσότερες τσι 'τρωενε εκείνη, γιατί ήβαινε στη μέση να τονε α-*

32.—«Ραίνονται»= περιπλανώμαι, ίσως να γράφεται με ε. Το συναντώ πολλαχού της Ελλάδος και στα Βουλγά της Ιωνίας (χ/φο. 710, σ. 158, του Ι.Α.Ν.Ε.) με την ίδια σημασία. Είναι το αρχαιοελλ. ρανάνω (Bl. Liddell—Scott, τ. 4, σ. 8)

33.—Όταν δηλαδή ήταν «κοινοβερνιάρηδες» σε φραγκικά κτήματα

34.—Αναπαύονταν στη δροσιά του καλαμιώνα

35.—Εννοεί την τεμελιά

36—37.—Με την ίδια έννοια, αναπάκονα.

παθήξει³⁸».

Τα πράγματα βεβαίως ελάμβαναν διαστάσεις τραγικές, όταν κάποιος προσβλητικό της οικογενείας του «ξελέχι³⁹» έφτανε στ' αφτιά του, κυρίως για τις ανύπανδρες κόρες του. Αποτρεπτική τοιούτων αποτελεσμάτων απειλή του ήταν «α-σταύρωτο⁴⁰ θα σου κόψω το λαιμό, στο γόνατό μου, άμα ακούσω τίποτα». Αν, παρ' ελπίδα, κάποια κόρη του παραστρατούσε ή τα παιδιά του λοξοδρομούσαν, αιτία θεωρούσε τη μάνα τους, «ευτή τα 'κουνε».

ε. γυναίκα και ψηφοφορία

«Ο κανόνας ήτανε να πάει με τον άδρα τζη, το αδρόννο το αγαπημένο ήπρε-
πενε να ψηφίσει σύμφωνα με τον άδρα. Τσι δώνανε σταυρωμένο ψηφοδέρτιο, με-
ρικές εβάνανε εκείνο που τωνα 'δωνενε άλλος, τωνα τάζανε λαγούς με πετραχήλια,
ήτανε πολλές ανόητες κι ερρίχνανε το άλλο δερτίο. Άμα το 'παιρνενε χαβάρι ο
άδρας, εγίνουδανε ευτή αφορμή να φέρει και διάλυση μέσα στο σπίτι, γιατί ευτό
ημαθεύουδανε (...). Ακόμη και η θυατέρα μου να 'παιρνενενε ένα από το αδίθετο
κόμμα, θα ψηφίζαμενε με το γαθρό, θα υποστηρίζω το παιδί μου, για να μη φέρω
ανησυχία στο σπίτι μου. Να 'χει το παιδί μου γρίνα και φασαρίες; Κάθε μάνα
πρέπει να κάνει το καθήκο τζη, για να μην έρχουδανε τα παιδιά σε διάσταση».

Επάνω στη γενική βάση αυτών των απόψεων στηρίχθηκαν όλες οι αφηγήσεις των ερωτηθέντων, ανδρών και γυναικών. Το συμπέρασμα είναι σαφές: η γλινα-
διώτισσα γυναίκα (όπως κάθε Ελληνίδα των προηγούμενων δεκαετιών) συνειδη-
τοποίησε (με το συγκεκριμένο τρόπο κοινωνικοποιήσεώς της «εξ απαλών ονύ-
χων») ότι ο κόσμος της πολιτικής είναι κόσμος ανδρικός, δημιουργημένος από
άνδρες για άνδρες. Τον θεωρεί, ως εκ τούτου, περιθωριακό και δευτερεύοντα, γι'
αυτό και δεν διακινδυνεύει τις ισορροπίες του οικογενειακού της μικρόκοσμου
(τη γαλήνη μεταξύ των μελών της οικογενείας της, την ομαλή συμβίωση των παι-
διών της) με επίδειξη αυτονομίας, σ' ένα τομέα που της έχουν μάθει να θεωρεί
υπόθεση άλλων. Είναι αληθές ότι όσες γυναίκες τόλμησαν να εναντιωθούν στην
ανδρική επιθυμία υπερψηφίσεως του κόμματος των ανδρών τους είχαν «γρίνα»
συνεχώς απ' αυτούς, και κοινωνικό έλεγχο από τους άλλους, που περιφρονητικά
μιλούσαν για την τάδε «παλαβή που δε βάει με τον άδρα τζη, μόνου αξανοίει να
κάνει τσι κεφαλής τση». Πρέπει βεβαίως να σημειώσουμε στο σημείο αυτό ότι η
επίδειξη αυτονομίας στο θέμα της γυναικείας ψήφου ήταν σχετική, ήταν και πά-
λιν ετεροπροσδιορισμένη, αφού ουσιαστικά εμπεριείχε μία άλλη ανδρική επιλο-
γή, τον πατέρα της, την πολιτική τοποθέτηση του οποίου είχε και η κόρη, και
«στο κόμμα δον επόνιενε κι ευτή».

Σήμερα στο θέμα αυτό δεν φαίνεται να έχουν κατορθώσει βήματα προόδου οι
Γλιναδιώτισσες, και η κατάσταση συνεχίζεται ίδια.

στ. η πεθερά

«Αν υπάρχει ένα γυναικείο πρόσωπο, που εμφανίζεται ισχυρό μέσα στο γενι-
κό σχήμα της παράδοσης, είναι η πεθερά, δηλαδή η μητέρα του άνδρα, του συζύ-
γου». Αυτά αναφέρει ο καθηγητής Λαογραφίας Μιχάλης Μερακλής στην «Ελληνι-

38.—Να τον αποτρέψει

39.—Ψήγη, διάδοση

40.—Γνωστή η συνήθεια να σταυρώνουν το λαιμό του θύματος πριν τη σφαγή.

κή Λαογραφία» του ⁴¹. Οι σχέσεις της με τη νύμφη παραδοσιακώς ήταν ανταγωνιστικές, ήταν σχέσεις που χαρακτηρίζονταν από προσπάθεια επιβολής της επάνω στη νύμφη. Στο Γλινάδο τα πράγματα δεν έφθασαν σε ακραίες καταστάσεις, όπως π.χ. να μην μπορεί να μιλήσει μπροστά σ' αυτήν και τον πεθερό της, εξαρτιόνταν όμως πάντοτε από τα πρόσωπα των δύο αυτών ανταγωνιστικών ρόλων και τη στάση του γιου—συζύγου. «Αμα ήτανε έξυπνες και εγωίστριες, ποτέ δεν ακούοντανε ⁴², δεν ηθέλανε να δώκουνε δικαίωμα. Αλλά και ο άδρας, αμα ήτανε έξυπνος, θα 'πει στη μάννα δον μια γουβέδα, στην άκρια μάννα, να μη τσι δώνει το δικαίωμα να κάνει η πεθερά τον έλεγχο. Όχι όμως και να παρατήσομενε τη μάννα μας...».

Από την παραπάνω αφήγηση φάνηκε και ο άλλος, ο άτυπος ρόλος της: του ελέγχοντος. Η πεθερά ήταν η προσωποποίηση του ευρύτερου κοινωνικού ελέγχου, με τις συνεχείς και απρόκλητες παρεμβάσεις της στα της οικογενείας του γιου της για υποδείξεις, συμβουλές, προτροπές στη νύφη. «Κάμε εκείνο, μη γάμεις το άλλο, στραβά το 'χαμες εντό, δεν ηξέρεις να μεγαλώσεις τα παιδιά, ο κόσμος λέει, ηντό δεν το 'χαμενε ανάξη να το πάρεις, χιλιάδες τέτοια...» Ήταν φυσικά και οι «κέρβεροι της ηθικής», αφού επεδίωκαν να έχουν υπό το συνεχή έλεγχό τους τα «ξενοκοιτάματα τω νικράδω» τους και να τα αναφέρουν πάραυτα στο σύζυγο, για να αποφευχθούν τα «κουνούνια» ⁴³. Ας ενθυμηθούμε και τον «έλεγχο της αγνείας» της νύμφης της, που διενεργούσε την επομένη του γάμου. Αν κάποιος τους δικαιολογήσει αυτόν τον τίτλο, του αυτόκλητου προστάτη της ηθικής και του ασπίλου βίου, δεν μπορεί ποτέ να τους συγχωρήσει τα «λόγια που βάνανε σ' τσι γιοι δωνε», συνήθως αδικώς, και τα οποία έγιναν πολλάκις αιτία για κλονισμό ή αποθεμελίωση της οικογενειακής τους ζωής. Τα «λόγια» αυτά ήταν προϊόντα συνήθως της δικής τους διεστραμμένης εμπνεύσεως ή προέρχονταν από διαδόσεις και φήμες των «λαδικών» ⁴⁴ του χωριού. Τα συμπλήρωναν με επιμελή και πολύωρη ωτακουσσία, έξω από τις θύρες και τα παράθυρα της νύμφης, αφού «αφουρρούσανε ώρες απίσω από τη βόρτα και τα λέανε μετά στο γιο αγωμένα» ⁴⁵, παραφουσκωμένα.

Μιλήσαμε και για αποθεμελίωση της οικογένειας εξ αιτίας των παρεμβάσεων της πεθεράς. Η αλήθεια είναι ότι ελαχιστότατα κρούσματα διαλύσεως γάμων είχαμε στο χωριό, όχι επειδή δεν υπήρχαν συνθήκες που μοιραίως οδηγούν σ' αυτά, αλλά επειδή «ετότες ο κόσμος το σκέβουνε πολύ. Ε, σου λέει, μα γι' αυτό θα χωρίσεις, που είναι δροπή, που θα παδρέψεις και τ' άλλα σου παιδιά, και ξέρω 'γω... Ή σε χτύпанε ο άδρας σου ή σε χτυπομούρανε» ⁴⁶ η πεθερά σου, εκεί ε-κάθουσυνε».

Είναι αλήθεια ότι οι γυναίκες του χωριού έπαθαν πολλά από τις πεθερές τους, και τα συνέχισαν οι ίδιες στις δικές τους νύμφες, μέσα σ' αυτό το διαρκές ενδοοικογενειακό παιγνίδι εναλλαγής των ρόλων.

Κατά τα άλλα, εκτός από τον παραπάνω άτυπο ρόλο τους, είχαν αναλάβει (και οι δύο πεθερές) σε πολλές περιπτώσεις τη φύλαξη και την ανατροφή των εγγονιών τους (αφού τις περισσότερες ημέρες του έτους οι μητέρες τους ήταν στα

41.—Τόμο 1, σελ. 54. Βλ. Ν.Γ.Πολίτου, Η πενθερά παρά τους διαφόρους λαούς, Λαογρ. Σύμμεικτα Α, σσ. 105—110

42.—Ποτέ δηλ. δεν έγιναν αντικείμενο σχολίων

43.—Η γελοιοποίηση, αφού το κρέμασμα κουνουνιών ήταν στοιχείο της διαπόμπευσης

44.—Έτσι ονόμαζαν («λαδικά») τις «ξελεχιστρες» γυναίκες, αυτές που γνώριζαν όλα τα μυστικά του χωριού

45.—Ογκωμένα, μεγαλοποιημένα (ογκώ)

46.—Χτυπή + μούρη= κακολογώ κάποιον, και μάλιστα έμπροσθέν του, μπροστά στα μάτια του, συμπεριφέρομαι άσχημα.

στοποποιημένη (βλ. έγγραφο 7, σσ. 638—639) Αν αιτία της διαλύσεως του γάμου ήταν η γυναίκα, και μάλιστα αποδεδειγμένως (με μάρτυρες) «κακής διαγωγής», ο σύζυγος της δεν υποχρεούνταν να της «κόψει» διατροφή. Αν όμως αιτία ήταν ο σύζυγος, η γυναίκα έπαιρνε απ' αυτόν διατροφή, όχι όμως όταν ερχόταν σε δεύτερο γάμο.

Οι ερχόμενοι «εις γάμου κοινωνίαν» για δεύτερη φορά⁵⁸ κατακρίνονταν αμφοτέρωθεν, περισσότερο όμως η γυναίκα, όπως παρουσιάσαμε παραπάνω στην περίπτωση της διαλύσεως του αρραβώνα. Φράσεις και επικρίσεις (φανερές και υποβολιμαίες) του τύπου «μμμμ!, άδρα μου ' θελενε η παλαβή!...», αφορούσαν φυσικά μόνο τις γυναίκες.

Η υπόθεση ελάμβανε τραγελαφικές διαστάσεις όταν η «εύθυμη» χήρα ήταν πλέον «κάποιας ηλικίας». Η λαϊκή θυμοσοφία λέει «κάθε πράμα στο γαιρό δου, κι ο κολοιός τον Αύγουστο». Ζητά στην κατάλληλη ηλικία τις ανάλογες χαρές που της ανήκουν, και αντιδρά βιαίως και χωρίς συναισθηματισμό, όταν ο κανόνας αυτός παραβιάζεται. Έτσι, όταν παντρεύονταν χήρα «κάποιας» ηλικίας, εξέφραζαν την αποδοκιμασία τους με σατιρικούς στίχους, όπως οι παρακάτω:

*Μια γριά ασκημομούρα, κατσουφιάρα και καβούρα
το γαθρέπτη εθωρούσε, σα δρελλή παραμιλούσε.
Τα κορίτσια την ακούσαν και τηνε περιγελούσαν.
—Μωρή γριάα ξαρωμένη, δεν εδρέπεσαι καμένη,
τώρα στα γεράματά σου άδρα να ζητά η καρδιά σου;*

Όταν απέθνησκε ο σύζυγος, η γυναίκα του δεν έφευγε από την κοινή τους οικία, αλλά παρέμενε σ' αυτήν κληρονομώντας την ολόκληρη, αν το οικόπεδο επί της οποίας αυτή είχε οικοδομηθεί, ήταν ιδιοκτησία της γυναικός, ασχέτως αν ο σύζυγός της είχε συμβάλει οικονομικώς στη δημιουργία της. Μετά τον θάνατό της, αν απέθνησκε «άκλερη» (χωρίς παιδιά), την οικειοποιούνταν οι συγγενείς της.

Όσον αφορά, τέλος, στα σχετικά με την αποκλήρωση των «κακαπάκων» παιδιών η κύρια αιτία αυτής της σκληρής αποφάσεως ήταν η ανυπακοή τους στη γονεϊκή επιθυμία να παντρευτούν τον άνθρωπο της δικής τους επιλογής. Τα πράγματα γίνονταν δυσκολότερα, όταν τα παιδιά τους «ηκλέβουνταν»⁵⁹. Πολλοί γονείς «το βαστούσαν», δεν ήθελαν και δεν μπορούσαν να λησμονήσουν την προσβολή της οικογένειάς τους. Όμως, όταν έβλεπαν ότι οι μέχρι προ τίνος ανεπιθύμητοι γαμβροί τους ήταν καλοί σύζυγοι, εργατικοί, με καλό όνομα στην κοινωνία του χωριού και «καλόχανε» τις κόρες τους (ήτανε «καλογυναικάδες»), τους άφηναν ολίγον κατ' ολίγον κάποια χωράφια, παραδείγματος χάρη, να τα καλλιεργούν, μέχρι να τους «γράψουνε» τα περισσότερα απ' όσα είχαν κατὰ νουν (πριν επισυμβεί δηλ. το κακό). Στην απόφαση αυτή οδηγούνταν αφ' ενός μεν «για να μην ενοχλεί το αποκληρωμένο παιδί εις αεί τα άλλα δου αδέλφια», αφ' ετέρου, επειδή φαίνεται ότι ο χρόνος έσβηνε όλες τις σχετικές κακές αναμνήσεις, και απολησμονούσαν όσα είχαν (εν βρασμώ νυχτός) αποφασίσει. Όλοι συμφωνούν ότι ποτέ δεν αποκληρώθηκε εντελώς παιδί που «παραιστράτησε».

58.—Βλ. έγγραφο 8,9 (σσ. 639—640), όπου αιτία διαζυγίου δεν είναι η προίκα, ούτε ο φυσικός θάνατος, αλλά η «διπλοσυγγένεια» και το γεγονός ότι η σύζυγος προσεβλήθη από επιληψία

59.—Οδηγούνταν δηλ. στην εκούσια απαργωγή.

ζει ⁶¹, «αφαιρώνει ή χαρίζει ελευθέρως από μεν την κληρονομικήν του περιουσίαν το τρίτον μέρος [το 1/3 δηλαδή], την δε ιδιόκτητον περιουσίαν όλην».

—βασικοί κανόνες κληρονομικού δικαίου

Τα κληρονομικά δικαιώματα ήταν σαφέστατα και δεν χωρούσαν διχογνωμιών. Όταν πέθαινε ο πατέρας χωρίς να αφήσει αρσενικά παιδιά, τα θηλυκά έπαιρναν τα 3/4 της και η μητέρα το υπόλοιπο 1/4. Αν πέθαινε άτεκνος, το μισό της περιουσίας περιερχόταν στη γυναίκα και το άλλο μισό στους συγγενείς τους (τον ανδρό και της γυναίκας). Το τμήμα εκείνο που ήταν ανδρική περιουσία δινόταν στους συγγενείς του ανδρός, ενώ το μερίδιο της γυναίκας στους δικούς της συγγενείς.

Τη μητρική περιουσία κατά κανόνα κληρονομούσαν τα κορίτσια και την πατρική τα αγόρια. Τα «καλά χωράφια» προορίζονταν για τα αγόρια, τα «δεύτερα» γαι τα κορίτσια. Έτσι στο μέλλον, όταν κι εκείνα με τη σειρά τους θα τα προικοδοτούσαν στα δικά τους παιδιά, θα συνέχιζαν την καθεστηκία των πραγμάτων τάξη και ο κύκλος των «καλών» στα αγόρια και δευτέρας ποιότητας στα κορίτσια θα συνεχιζόταν. Όλα βεβαίως εξαρτώνταν πάντοτε από τη κυριαρχούσα νοοτροπία και τη διάθεση των γονέων: η πρώτη ήταν υπέρτατος νόμος, η δεύτερη εσωτερικό, προσωπικό στοιχείο.

Προβλήματα προκαλούσαν και προκαλούν οι «εξ αδιαιρέτου» κληρονομίες, με τα γνωστά τους αποτελέσματα. Υπάρχει μία διασταυρωμένη μαρτυρία ότι σε τέτοιες περιπτώσεις, μη υπάρξεως δηλ. διαθήκης, κατά τα παλαιότερα έτη ριχνόταν κλήρος μεταξύ όλων των ενδιαφερομένων και οι προστριβές, οι «λογοτριβές» και όλα τα επακόλουθα τερματιζόνταν. Σε περιπτώσεις δε που υπήρχε μεν διαθήκη, αλλά δεν καθορίζονταν επακριβώς το μερίδιο π.χ. του κάθε παιδιού σε ένα χωράφι, αφού πρώτα το χώριζαν σε ισάριθμα με τους ενδιαφερόμενους και ίσα μεταξύ τους μερίδια, ο μικρότερος στην ηλικία αδελφός επέλεγε πρώτος το μερίδιό του, εν συνεχεία ο αμέσως επόμενος, κ.ο.κ. Ο χωρισμός σε ισομερή μερίδια γινόταν ή από τον μεγαλύτερο αδελφό ή κατά τα παλαιότερα έτη από τους «εκτιμητές» και τους «γενικούς δοκιμαστές», ανθρώπους μεγάλης συνήθως ηλικίας, που ήταν γνώστες των γεωργικών πραγμάτων και ευρείας κοινωνικής αποδοχής.

Κατά τον 19ο αιώνα, όπως ο Ιω. Μαμουήνης μας πληροφορεί ⁶², ο χωρισμός και η μοιρασιά κτήματος εξουσιαζόμενου από πολλούς ιδιοκτήτες γινόταν «επιτοπίως» και εγγράφως, το δε «χαρτί» ονομαζόταν «μοιρασοχάρτι». Αν όμως υπήρχε ασυμφωνία κατά την μοιρασιά «οι ζητούντες την μοιρασιν μοιράζονν το κτήμα ⁶³, και οι μη δεχόμενοι εκλέγουν το μέρος το οποίον τους αρέσει ⁶⁴». Τέτοιου είδους προβλήματα μας παρουσιάζει ανάγλυφα το έγγραφο 11, των σσ. 641—642.

Κληρονομικό δικαίωμα ζώντος γονέως ήταν το «γεροδομοίρι» τον. Πολλοί, γέροντες πια και απόμαχοι, «εβαστούσαν» (κρατούσαν για τον εαυτό τους) ένα τμήμα προικισθέντος χωραφιού τους, το 1/4, και το καλλιεργούσαν οι ίδιοι καρπούμενοι την παραγωγή του. Άλλοι παραχωρούσαν ολόκληρο το χωράφι να το καλλιεργούν τα παιδιά τους και ελάμβαναν απ' αυτό ή το 25% των ακαθαρίστων

61.—Ε.Ε.Κ.Μ., ό.π., σελ. 450

62.—Ο. π., σελ. 477

63.—Ορίζοντας «αποκορφή»

64.—Αν δεν παρουσιάζονταν να επιλέξουν εντός καταληκτικής ημερομηνίας, επέλεγαν πρώτοι οι συμφωνούντες.

δ. ενοχικό δίκαιο

—συνεταιρισμοί

Οι κυριότερες μορφές συνεταιρισμών που δημιουργήθηκαν καθ' όλη την πορεία του χωριού μέσα στο χρόνο αφορούσαν στον κτηνοτροφικό και γεωργικό τους βίο. Τα υπάρχοντα έγγραφα και η προφορική παράδοση ομιλούν για συνεταιρισμούς μεταξύ ιδιοκτητών μικρών ποιμνίων με αγρότες/ βοσκούς, συνεταιρισμούς μεταξύ βοσκών/ αγροτών του χωριού για κοινή τυροκομία, και συνεταιρισμό μεταξύ των γεωργών για αγροτικές εργασίες (αροτρίωση, θέρος, αλώνισμα κ.α.).

Το πρώτο προαναφερθέν είδος συνεταιρισμού το συνιστούσαν κυρίως Φράγκοι άρχοντες και Γλιναδιώτες αγρότες/ βοσκοί, αλλά και Γλιναδιώτες μεταξύ τους. Υπήρχε λοιπόν η συνήθεια κατά τους προηγούμενους αιώνες οι έχοντες ως ιδιοκτησία τους πολλά ζώα, να τα δίδουν στους χωρικούς να τα εκτρέφουν, με δύο ειδών διαφορετικές συμφωνίες. Η πρώτη αφορούσε στα μικρά ζώα και ονομάζετο «σιδηροκέφαλη» και η άλλη στα «χοδρά» ζώα που δίνονταν «μισιάρικα». Γράφει γι' αυτές ο Δελλαρόκκας ⁷⁸ από το κεφάλαιο «Έθιμον περί ζώων» ενός δικού του χειρογράφου: «(...) Η σιδεροκέφαλη συμφωνία ήτον ως ακολούθως. Ο ποιμήν όστις ήθελε λάβει τα αιγοπρόβατα επί τοιαύτη συμφωνία, έπρεπε να υπάγει μετά του κυρίου των ζώων και να διαλέξη μεταξύ άλλων ζώων του ιδιοκτήτου δέκα ή είκοσι και περισσότερα ζώα κατά το ποσόν της συμφωνίας, τα οποία να είναι της αρεσκείας του ποιμένου και αφού ήθελεν τα παραλάβει ο ποιμήν ήτον εις χρέος να τα επιτηρεί και να τα έχει υπό την εξουσίαν του και να δίδη εις τον κύριον των ζώων δέκα οκτώ οκάδες τυρού και ένα ερίφιον εις τα δέκα ζώα το κατ' έτος, ει δε και τα ζώα ήσαν πρόβατα να δίδη εν κριάριον (εννοητέον εις τα δέκα ζώα, εάν ήσαν περισσότερα επλήρωνεν ο ποιμήν κατ' αναλογίαν) και όσας άλλας γέννας ήθελεν κάμουν τα ζώα ήσαν προς συμφέρον του ποιμένου, ωσαύτος και το τυρί. (...) Και όταν ο κύριος των ζώων ήθελε να πάρη τα ζώα του ή και ο ποιμήν να θέλει να τα επιστρέψη, έπρεπε ο κύριος των ζώων να υπάγει εις το ποίμνιον να διαλέξη μεταξύ των άλλων ζώων του ποιμένου όσα ζώα του είχε παραδώσει, δηλαδή ουχί τα ίδια ζώα οπου του έδωσε, αλλά από τα καλλιότερα ζώα του ποιμένου.

(...) Εάν δε τα τοιαύτα ζώα εδίδοντο επί συμφωνία μισιάρικα (...) έπρεπε το κατ' έτος κατά τον Μάιο μήνα να υπάγει ο κύριος των ζώων να μοιράση τας γέννας ο χωρικός εις δύο ίσα μέρη, και ο κύριος, έχων την προτίμησιν, να πάρη όποιον μέρος ήτον της ευχαριστήσεώς του και να λάβη δια τα γεννηθέντα ζώα, δια το γάλα οπου ο χωρικός ετυροκομούσε, ανά μία και ήμισυ οκά τυρί εις κάθε ζώον ⁷⁹.

Τα μεγαλώσωμα ζώα, οίον δαμάλεις, φοράδα, γαδούρα κ.τ.λ. εδίδοντο πάντα επί συμφωνία μισιάρικα. Ο χωρικός είχεν τας ίδιαις υποχρεώσεις των μικροσώμων ζώων, ως προανέφερον, και περιπλέον έπρεπε να πληρώσει προς τον κύριον του ζώου ένα μικρόν ποσόν χρημάτων και τότε ο χωρικός εξουσίαζε το εν τέταρτον του ζώου. Και όταν ήθελεν γεννήσει, εάν ήτον θήλεον όταν ήθελεν γένει ενός έτους να το δώσει εις τον κύριον του ζώου και ονομάζετο κεφάλωσις ⁸⁰.

78.—Ο. π., σελ. 479

79.—Βλ. έγγραφα 17 και 18, σελ. 646

80.—Βλ. έγγραφο 19, σσ. 646—647.

τάξεως θεατρίνα», που κατά κοινή ομολογία είχε πάρει (πρόσκαιρα ευτυχώς) πολλών ανδρών το νου και τις καρδιές. (Η πληροφορία ότι μερικοί είδαν την παράσταση εξ αιτίας της δύο και τρεις φορές μπορεί να ελεχθεί ως αβάσιμος).

Άλλη παράσταση που ενθυμούνται ήταν αυτή με το έργο «η Γενοβέφα», που «ανέβηκε» περί το '58, ενώ κοινολοθέατρο πέρασε από το χωριό προκατοχικά, πιθανώς το 1937, και έδιδε τις παραστάσεις του στην κατοικία της Πολυξένης, όπως την αποκαλούσαν, στη σημερινή του πατέρα Φιλόθεου, δίπλα στην κεντρική πλατεία του χωριού.

Ο κινηματογράφος έκανε πιο αισθητή την παρουσία του στο Γλινάδο. Επί μία ολόκληρη 20ετία (1952—1972) κυριάρχησε, επισκιάζοντας για πολλούς και διαφόρους λόγους τις άλλες μορφές Τέχνης. Χώροι προβολής το καφενείο του Χρυσοστόμου Καστελλάνου (καθ' όλη την προαναφερθείσα περίοδο) και η ευρύχωρη αυλή της κατοικίας του Γεωργίου Σέργη—Πάπα, από το 1969 έως το 1971. Προβαλλόμενα κινηματογραφικά έργα ήταν οι γνωστές ταινίες των δεκαετιών του '50 και του '60, που μέχρι και σήμερα προβάλλονται, και μάλιστα σε συχνότερες επαναλήψεις, από όλα τα τηλεοπτικά δίκτυα. Στους τοίχους του καφενείου του Χρ. Καστελλάνου διατηρούνταν μέχρι προ τινος ακόμη πολλές διαφημιστικές αφίσσες των έργων. Το γέλιο εναλλασσόταν με το δάκρυ και τον πόνο, το «μεράκλωμα» (από τα ομολογούμενως θαυμάσια τραγούδια τους) ήταν φυσικό αποτέλεσμα, και τα έργα συζητιούνταν επί πολύ χρονικό διάστημα μετά. Η μέθεξη στα ερωτικά πάθη και παθήματα του πρωταγωνιστή ήταν αληθινή και βαθειά, τα είδωλα της εποχής συγκινούσαν, το δάκρυ, όπως μαρτυρούν, έτρεχε «κορομπήλο». Η εμφάνιση της «μικρής οθόνης» έθεσε οριστικό τέρμα στη γοητεία της «μεγάλης» κατά την δεκαετία του '70.

Κινηματογραφικά έργα προβλήθηκαν και στο προαύλιο του Δημοτικού σχολείου, ενώ ο γράφων ενθυμείται, γιατί χαράχτηκαν εντόνως στη μνήμη του, τις ομαδικές παρακολούθησεις των Θείων Παθών από τα σχολιαρόπουλα, στον «Χριστάρη», την περίοδο της Μεγαλοδομάδας. Ενθυμούμεθα ότι «εις δάκρυα έπεσεν το κοινόν» και τα αγόρια φρόντισαν επιμελώς, μετά το πέρας της παραστάσεως, να αποκρύνουν τα «σημεία» του χαμένου ανδρισμού τους.

Το θέατρο σκιών, ο καραγκιόζης, το κατ' εξοχήν λαϊκό θέαμα, είχε σημαντική παρουσία στο χωριό, εξ αιτίας ακριβώς αυτού του βασικού χαρακτηριστικού του, που τον θέλει να απευθύνεται σ' ένα συγκεκριμένο κοινό και να φιλοδοξεί να γίνει η πλήρης έκφρασή του. Δεξιότηχης του είδους ο γνωστότατος σ' όλη τη Νάξο Γεράσιμος, που από την Κατοχή μέχρι το 1971 ψυχαγωγούσε και το χωριό. Στέκι του αρχικό ήταν η πλατεία του Χρυσοστόμου του Καστελλάνου (τους θερινούς μήνες) και το καφενείο του (τους χειμερινούς), αργότερα «μετακόμισε» λίγο πιο κάτω, στην σημερινή πλατεία του χωριού. Θεατές του ήταν τα μικρά παιδιά κυρίως, αλλά και ικανός αριθμός μεγάλων. Τα πιτσιρικά μάλιστα φιλονικούσαν μεταξύ τους για το ποια θα γίνονταν οι αυτόκλητοι βοηθοί του Γεράσιμου και θα γλίτωναν έτσι το εισιτήριό τους, το οποίο ήταν δεκάρες και πενήνταράκια. Ο δυστυχής καραγκιοζοπαίχτης ούτε κι αυτά δεν μπορούσε να συγκεντρώσει, αφού τα περισσότερα μικρά, μόλις γινόταν διάλειμμα, εξαφανίζονταν για να μην πληρώσουν, και επανεμφανίζονταν όταν άρχιζε το δεύτερο μέρος της παράστασης. Ότι μάzene στην τραγιάσκα του τα κατέβαλαν οι μεγαλύτεροι, αρκετοί των οποίων όμως μιμούνταν τη συμπεριφορά των παιδιών...